T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖMER LÜTFİ SALMAN'IN EN-NAMUSU'L-AKVEM Lİ SAADETİ'L-UMEM ADLI ESERİNİN ÖZETİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

ADEM AKTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DR.ÖGR ÜYESİ HAKAN ÇOŞAR

EYLÜL - 2022
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Adem AKTAŞ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER LÜTFİ SALMAN'IN EN-NAMUSU'L-AKVEM Lİ SAADETİ'L-ÜMEM

ADLI ESERİNİN ÖZETİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

ADEM AKTAŞ

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN:DR. ÖGR ÜYESİ HAKAN ÇOŞAR

İslam düşünce geleneğinde felsefi bir disiplin olarak ahlak ilmi, kendine hicri 2. asırdan sonra ortaya çıkmıştır. Bu döneme kadar Hadis, Tefsir ve Fıkıh gibi dini ilimlerin içerisinde işlenen ahlak, bu dönemden sonra ilmi ve felsefi araştırma ve tartışmalarla kendisine zemin bulmuştur. Bu alan ilmi bir zemin kazandıktan sonra üzerine yoğun bir ilgi gösterilmiş ve her dönemde muhtelif eserler kaleme alınmıştır. İslam ahlak düşüncesiyle bağlantılı olan İslam siyaset felsefesi, Farabi'nin Aristo ve Platon'un siyaset felsefesiyle ilgili eserlerini incelemesi ve akabinde bu alanda kendi eserlerini vermesiyle başlamıştır. Daha sonra İslam siyaset düşüncesi noktasında birçok müellif muhtelif eserler de kaleme almıştır. İslam düşüncesinde ahlak teorilerinden hareketle, toplumsal konularda ve toplumların birbiriyle olan ilişkilerine çözümler sunma çerçevesinde İslam siyaset düşüncesi de gelişmiştir. Bundan dolayıdır ki İslam'da ahlak düşüncesi ve siyaset anlayışları birbirinden çok da ayrı yapılar olmamıştır. Osmanlı bilim ve düşünce hayatında da ahlak ve siyaset alanında birçok eser yazılmıştır. Tezimizin konusu olan En-Namusu'l-Akvem li Saadeti'l-Ümem adlı eser, Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınmıştır. Eser bazı kataloglarda siyaset felsefesiyle ilişkilendirilse de içeriği açısından ahlak düşüncesiyle ilgili olduğu görülmektedir. Tezimizde eserin içeriği özetlenip değerlendirilmiş ve tahlil edilmiştir. Bu çerçevede eserin Osmanlı'nın son döneminde yazılmış olan İslam ahlak düşüncesine ait bir eser olduğu tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER:İslam düşüncesi, Ahlak, Namus, Siyaset

Eylül 2022, 82 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

TRANSLATION AND EVALUATION ÖMER LÜTFİ SALMANIN EN-NAMUSU'L-AKVEM Lİ SAADETİ'L-ÜMEM

ADEM AKTAŞ
KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGION SCIENCES
SUPERVISOR:DR. ÖGR ÜYESİ HAKAN ÇOŞAR

The science of ethics, as a philosophical discipline in the tradition of Islamic thought, emerged after the 2nd century A.H. Ethics, which was processed in religious sciences such as Hadith, Tafsir and Fiqh until this period, found a ground for itself with scientific and philosophical research and discussions after this period. After this field gained a scientific ground, an intense interest was shown in it and various works were written in every period. Islamic political philosophy, which is related to Islamic moral thought, started with Farabi's examination of the works of Aristotle and Plato on political philosophy and then giving his own works in this field. Later, many authors wrote various works on Islamic political thought. Islamic political thought has also developed within the framework of offering solutions to social issues and the relations of societies with each other, based on moral theories in Islamic thought. For this reason, moral thought and political understanding in Islam have not been very separate structures from each other. Many works were written in the field of ethics and politics in the Ottoman science and thought life. The work called En-Namusu'l-Akvem li Saadeti'l-Umem, which is the subject of our thesis, was written in the last period of the Ottoman Empire. Although the work is associated with political philosophy in some catalogues, it is seen that it is related to moral thought in terms of its content. In our thesis, the content of the work has been summarized, evaluated and analyzed. In this context, it has been determined that the work is a work of Islamic moral thought, which was written in the last period of the Ottoman Empire.

KEYWORDS: Islamıc thought, Ethıcs, Honor, politics

September 2022, 82 Page

TEŞEKKÜR

Lisans ve yüksek lisans eğitimimde gerek derslerimde gerekse ders dışında vermiş olduğu destek ve engin hoşgörülerinden dolayı danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hakan Çoşar hocama, bu süreçte her daim destekçim olan başta ailem olmak üzere arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Adem AKTAŞ

Kastamonu 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... **ii**
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **viii**
1. GİRİŞ **1**
1.1 İslam Ahlak ve Siyaset Geleneğine Genel Bir Bakış 2
1.2 Ahlak ve Siyaset Kavramları 5
2. HAYATI ve ESERLERİ **7**
2.1 Eserleri 12
3. EN-NAMUSU'L-AKVEM Lİ SAADET'İL-ÜMEM ADLI ESERİN ÖZETİ **14**
3.1 Müellifin Eseri Telif Amacı 14
3.2 İnsan ve Hayatı 15
3.3 İlim ve Din 21
3.4 İnsan ve Özgürlük 28
3.5 Şahsi Ailevi ve İnsani Görevlerimiz 31
3.5.1 Şahsi Görevlerimiz 31
3.5.2 Ailevi Görevlerimiz 35
3.5.3 İnsani Görevlerimiz 37
3.6 İslam İle Müslümanlara Bir Bakış 43
4. EN-NAMUSU'L-AKVEM Lİ SAADETİ'L-ÜMEM ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ **45**
4.1 Giriş 45
4.1.1 İnsan ve Hayatı 45
4.1.2 Din 51
4.1.3 İlim ve Din İlişkisi 55
4.2 İnsan ve Özgürlük 59
4.3 Şahsi, İnsani Ve Ailevi Görevlerimiz 63
4.3.1 Şahsi Görevlerimiz 63
4.3.2 Ailevi Görevlerimiz 71
4.3.3 İnsani Görevlerimiz 74
5. SONUÇ **78**
KAYNAKLAR **80**

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

s.	: sayı
syf	: sayfa
vb	: ve benzeri
vd	: ve diğeri
ç	: Çeviri
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi

1. GİRİŞ

İslam düşüncesinin temel kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerim muhteva olarak itikat, ibadet, ahlak gibi temel konuları ele almaktadır. Bu çerçevede ahlak konusu özellikle vurgulanmaktadır. yine Kur'an-ı Kerim'de ibadetlerin yapılış amacı yaratıcıya karşı kul olma bilinci dışında kişinin davranışlarında da ahlaklı olması özellikle belirtilmektedir. Bundan dolayı ahlak düşüncesi İslam kültüründe önemli bir yer tutmuştur. Gerek nazari anlamda ahlaki erdemler ve gerekse ameli anlamda ahlaki davranışlar hem dini ilimlerde hem de felsefi ilimlerde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çünkü kişinin hayatına bir denge ve tutarlılık sunan ahlaki erdemler kişiyi dünyada kötülüklerden koruyup, olgun bir insan olmanın anahtarını da vermektedir.

İnsanların sosyal bir canlı olmasından dolayı birbirlerine olan ihtiyacı da aralarında ilişki kurmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu ilişki belirli kurallara tabi olmadığı takdirde belli bir süre sonra sorunlar baş gösterecektir. Çünkü insan daima kendi çıkarına bu ilişkiyi kullanmak isteyecek, bundan dolayı da ortama kargaşa ve kaos hakim olacaktır. Bu gibi problemlerin önüne geçilmesi insanın bireysel anlamda kendinde oluşturduğu ahlakiliği topluma kazandırması gerekmektedir. Bu ahlakilik toplumu bir arada tutan, koruyan ve güven ortamını oluşturan bir kuvvet olacaktır. Bu sayede toplum birlikte hareket ederek maddi ve manevi tehlikelere karşı güçlü bir direnç gösterebilecektir. Bunun için ortaya konulan siyaset teorilerinin çoğu insanı eğiten ve erdemli hale getirmeyi amaçlayan ahlak teorilerinin üzerine inşa edilmektedir.

Siyaset felsefi ve ilmi bir disiplin olarak İslam düşünce geleneğinde ortaya çıkışından itibaren bu alanda siyasetnameler de etkili olmuştur. "Siyasetnameler, hükümdara devlet yönetimi ve teşkilatı hakkında bilgi veren, onun daha etkin yönetilmesi için gerekli tedbir ve stratejiyi öneren, var olan siyasal kültür içinde yer alan "devlet aklı"nın nasıl kazanılacağını ve kullanılacağını aktaran ve bu niteliğiyle pedagojik nitelikleri ağır basan betimleyici metinlerdir."[1] İslam tarihinin dört halife döneminden sonra ortaya çıkan sorunlar ve problemler karşısında devlet başkanına sunulan bu eserler daha çok ahlaki içerikli olmakla birlikte devlet teşkilatlanmaları konusunda da

[1] Orhan Keskintaş, **Adalet Ahlak ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri,** İletişim Yayınları, İstanbul 2017, 97.

bilgiler içermektedir. Öneri veya rapor niteliğindeki bu metinler tarihteki birçok İslam devlet geleneğinde görülmektedir.

1.1 İslam Ahlak ve Siyaset Geleneğine Genel Bir Bakış

İslam dininde Kur'an ve sünnetin ahlaka vermiş olduğu değer çok yüksek derecededir. Kur'an'da "Sen elbette üstün bir ahlak üzeresin"[2] şeklinde, Hz Aişe'nin bir soru üzerine naklettiği bir hadiste ise "siz Kur'an okumuyor musunuz? Onun ahlakı Kur'an'dı." buyrulmuştur. Örneklerden de anlaşılacağı üzere ahlak, İslam dininin en temel kavramlarından biridir. Hicri 2. asra gelindiğinde ilimler teşekkül etmeye başlamıştır. Her bir ilim Kur'an'ın içerisinde incelenirken bazı tartışmalar ve sorular ilmi çalışmalara hız kazandırmış, bunun sonucunda da ortaya kelam, tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimler teşekkül etmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan kader konusundaki tartışmalar, insanın özgür bir iradeye sahip olup olmadığı hakkındaki farklı görüşler, iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın doğası hakkındaki görüşler ahlaki teorilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu sürecin sonunda ilk olarak hadis ilminde "Kitabü'l-Edeb" ve "Kitabü'l-Birr" gibi başlıklar altında eserler verilse de daha sonra müstakil olarak eserler de ortaya konulmuştur. Eser sayısı bakımından İslam kültür tarihinin en verimli alanlarından biri olan İslam ahlakının bu çerçevede başta gelen klasiklerinden biri de, Maverdi'nin 'Edebü'd-Dünya ve'd-din'idir.[3]

Hicri 2. yüzyılda başlamış olan çeviri faaliyetleri de ahlak ilmine etki etmiştir. "Bu dönemde İslam ahlakını etkileyen en önemli eser Yunanca ahlak metni, Huneyn b. İshak tarafından tercüme edilen Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'idir."[4] Çeviri eserlerin de literatüre eklenmesiyle felsefi ahlak eserleri de ortaya konmaya başlanmıştır. "İlimler tasnifi literatürüne baktığımızda ahlak ilminin felsefi bir ilim olduğunu benimseyen filozoflar ve alimlerin bilhassa İbn Sina'nın eş-Şifa, en-Necat ve Risale fi aksami'l-hikme gibi eserlerinde ortaya koyduğu yaklaşımı devam ettirdiği görülmektedir."[5] Bu çizgiyi takip eden birçok filozof bulunsa da en önemlileri arasında; Tehzibu'l-Ahlak adlı eseriyle İbn Miskeveyh, Ahlak-ı Nasıri adlı eseriyle

---

[2] Kalem 68/4
[3] Mustafa Çağrıcı, "Ahlak" maddesi, **DİA,** Cilt: 2, 3.
[4] Hasan Hüseyin Bircan, "Ahlak: Mutluluk ve Erdem", (Editör: Cüneyt Kaya), **İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri,** içinde **,** İSAM Yayınları, İstanbul 2018, 658.
[5] Müstakim Arıcı, *İlimler Tasnifi Literatüründe Ahlak İlmi,* **Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt:7, sayı:1,2016, 3.

Nasiruddin et-Tusi ve Ahlak-ı Celali adlı eseriyle Celaleddin Devvani ve Osmanlı Türkçesi olarak yazılan Ahlak-ı Alai adlı eseriyle Kınalızade Ali Çelebi gibi isimler yer almaktadır.[6]

Bu çerçevede görülmektedir ki birçok filozof ya müstakil olarak yada eserlerinde bölüm ayırarak, ahlak ile ilgili eserler kaleme almıştır. Ayrıca yapılan bu çevirilerden sonra ortaya çıkan ahlak metinlerinden hareketle başlayan ahlak hakkındaki çalışmalar, ilim olarak ortaya çıkmasında büyük bir paya sahiptir. Bu çevirilerden önce eserlerin bir bölümünde veya teori olarak kalan ahlak kavramı, ilim olarak teşekkül etmeye başlamıştır. "İslam düşünce tarihinde ahlak ilmi, çeşitli perspektiflerden ele alınmıştır. Buna göre, İslam düşüncesinde Ahlak ilmi vurgusu bizi şu temel başlıklarla buluşturmaktadır;

a) Ahlak ilminin isimlendirilişi ile ilgili kaynaklar (hikmet-i ameliyye, ilm'ül edeb, ilm-i tehzibü'n-nefs, es-sınaatü'l hulkiyye, et-tıbbu'r-ruhani, Tıbbu'n-nüfüs)

b) Ahlak kelimesinin etimolojik yapısı hakkında değerlendirmelerin yer aldığı halk ve hulk ayrımının temellendirilip işlendiği eserler

c) Ahlak ilminin yerli ve yabancı kaynaklarının tespit edilmeye çalışıldığı eserler,

d) Ahlak ilminin oluşumuna etki eden şahsiyetler,

e) Ahlak ilminin temel mevzuları

f) İslam dinin iman, ibadet ve ahlak boyutundan biri olarak ahlaki emir ve öğütlerin el alındığı

eserler

g) Kur'an ve hadislerde geçen ahlaki ilkeler, faziletler

h) Felsefi ahlak çizgisinde oluşan Tedbir'ün-nefs, Tedbir'ül-Menzil ve Tedbir'ül-Müdün kurgusu

[6] Bkz. Hümeyra Özturan, "İslam Ahlak Düşüncesi Çalışmalarının Dünü ve Bugününe Dair İnceleme", (Editör: Ömer Türker-Kübra Bilgin Tiryaki), **İslam Ahlak Literatürü** içinde**,** Nobel Yayınları, Ankara 2014.

i) Çağdaş dönemlerde klasik felsefenin dörtlü fazilet/erdem tasnifini aşmaya ve İslami değerler çerçevesinde erdemlerin yeniden tasnifine yönelik çalışmalar.[7]

Siyaset düşüncesi ise önceleri kendisine diğer ilimlerin içerisinde yer bulurken, toplumsal sorunların ve imamet tartışmalarının da artmasıyla bir ilim olarak ortaya çıkmıştır. Kur'an-ı Kerim'de İslam siyaseti açısından kesin bir yol çizilmediği için bu alan İslam geleneğine ters düşmeyecek şekilde ortaya konulan teoriler ve fikirlerle doldurulmuştur. İslam düşünce geleneğinde bu konuya en çok yoğunlaşan düşünürlerden biri ise Farabi olmuştur. Aristoteles ve Platon'dan yapılan çevirilerle ortaya konulan siyaset anlayışına yoğunlaşmış ve bu konuda eserler vermiştir. İslam felsefesi alanında incelediği siyaset kavramını Farabi, ahlak anlayışının üzerine kurmuştur. Ahlak anlayışının devamı niteliğinde olan bu anlayış, bir başka deyişle insan için iyi hayatın ne olduğunu araştırmayı amaçlayan ahlak felsefesi, insanların birlikte nasıl yaşamaları gerektiğini ortaya koymaya çalışan bir siyaset felsefesine dönüşür.[8]

Siyaset felsefesini erdemli ve erdemsiz şehir üzerine inşa eden Farabi, bu şehirlerin özelliklerinden şöyle bahsetmektedir. Ona göre erdemsiz toplumun temel özellikleri şunlardır: Erdemsiz toplum hırs, sefahat ve kuralsız yönetimin hüküm sürdüğü; erdem ilkelerini bilmeyen ve kendisini düşkünlüklere bırakmış olanların oluşturduğu bir toplumdur. Bu toplumun hiçbir hedefi yoktur. Farabi'ye göre erdemsiz bir toplumda, zümreler birbiriyle sürekli savaş halindedir. Bu toplumdaki insanların amaçları, kazanç elde etmek ve maddi istekleri doyurmaktır. Burada insanlar, yalnızca serveti, hırsı, iktidarı dikkate alırlar. Bunlar, güçle yönetilirler ve güçlülerle güçsüzler arasında yapılan gizli bir sözleşmede güven bulurlar. Böyle bir toplum, ona göre, kötü ve erdemsiz bir toplumdur. Erdemli toplumda yönetici ilkeler, ahlak ilkeleridir; onda, insanlar birbirini sever, birbirlerini aynı yüce varlığın yarattığı varlıklar olarak görürler. Onlar, bu yüzden birbirlerine yardım ederler; birbirlerini tamamlarlar. Burada, bütün bireyler uzmanlaştıkları işleri yapar ve sonuçta hepsi uyumlu bir bütün oluştururlar. Dolayısıyla o, erdemli insanlardan ve bilginlerden oluşan bir toplumdur.

[7] Müfit Selim Saruhan, "Ahlak ve Erdemin İnşası", (Editör: Bayram Ali Çetinkaya), **İslam Felsefesi,** içinde, Grafikler Yayınları , Ankara 2017, 246.
[8] Fatih Toktaş, "İslam Siyaset Düşüncesinin İnşası Farabi", (Editör: Bayram Ali Çetinkaya), **İslam Felsefesi,** Grafikler Yayınları, Eylül 2017, 153.

Burada, başkan aydınlar ve bilginler arasından seçilir. Buna göre iyi başkan, kendisinde peygamber ile filozofun bütün olumlu niteliklerini toplayan yöneticidir. [9]

1.2 Ahlak ve Siyaset Kavramları

"Seciye, tabiat, huy, karakter" gibi anlamlara gelen "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğulu olan ahlakın kendisiyle karşılandığı anlamların hepsi, insan nefsinde bir şekilde yerleşmiş ve ortadan kalkması neredeyse imkansız olan, nefsin "zorlamadan uzak ve tabii" bir haline vurgu yapar ki bu hal, genellikle "meleke" kelimesiyle karşılanmıştır".[10] İlahi kelamın insan hayatına girmesiyle birlikte hulk kavramı da kendine yer bulmuştur. Kur'an da hulk kelimesi iki yerde geçse de birçok yerde birr, hüsun, hayr, ma'ruf, vb. gibi eş anlamı manasında birçok kelime geçmektedir. İslam düşünce geleneğinde, ahlak fazilet ve reziletleri bir arada kapsamaktadır. Buradaki faziletler yukarıda da zikrettiğimiz iyilik, hayr, güzel davranışlar ve kötülüklerden uzak durmak gibi anlamları içerirken, reziletler; seyyie, suü, zemime gibi anlamları kapsamaktadır. Ahlak kelimesi, etimolojisi itibariyle insanın psikolojik (hulk) ve fizyolojik (halk) yapısını nitelemektedir. Bu kelimenin yaratmak ve yaratılış ile ilgili yönü de vardır. Allah, Yaratıcıdır. Bütün canlı ve cansız onun yarattıklarıdır.[11] Ahlak kavramına bu açıdan baktığımızda Allah ile insanın arasındaki ilahi bağlantıyı da görmekteyiz. İnsanın yaratılışından gelen bu ilişki, üzerine bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluklar insanın ilahi kudretin önünde eğilmesini ve ona yönelmesini gerektirir. Bundan dolayı insan ahlaklı ve erdemli bir birey olmak için ilk andan itibaren sorumlu kılınmıştır. Genel olarak ahlak ikiye ayrılır: Bunlardan birincisi yaratılıştan kaynaklanan, birinci doğa olarak kabul edilen (hulk-ı tabii) ve insanın yaratılışında saklı olan ahlaktır. İkincisi ise ikincil insan doğası denilen (hulk-ı kesbi) alışkanlık ve eğitimle kazanılan ahlaktır.[12]

Sözlükte "bir nesneyi düzgün ve iyi durumda bulunması için özenle gözetip korumak; hayvanı ehlileştirmek, atı terbiye etmek" gibi anlamlara gelen siyaset "toplumun işlerini üzerine alma, yürütme, yönetme işi, insan topluluklarını yönetme sanatı"

[9] Mahmut Kaya, "Farabi" maddesi, **DİA**, Cilt 12, 153.
[10] Bircan, 655.
[11] Saruhan, 245.
[12] Keskintaş, 42.

şeklinde tanımlanır.[13] Siyaset kavramı arapça bir kelime olsa da Kur'an da geçmez. İnsanların hadislerden ve müellif eserlerden yola çıkarak kullandıkları bir kelimedir. Diğer bir yandan at bakımı ile ilgilenen kişiye verilen seyis ismi de bu kelimeden türetilmiştir. Siyaset kelimesi İslam düşünce geleneğinin içinde de incelenmiştir. İslam dininin ortaya koymuş olduğu ahlaki ve sosyal yaşantıyla ilgili ilkelerden yola çıkarak bir İslam siyaset düşüncesi ortaya konmuştur. İlimlerin ortaya çıkışıyla fıkıh, kelam ve felsefe gibi alanlarda siyaset kendine yer bulmuştur. İnsanın insanla ve insanın toplumla ilişkilerini düzenleyen siyaset, hicri ilk iki asırdaki itikadi ve bazı etnik çatışmalardan doğan sorunlar karşısında ilim adamları tarafından üzerine daha çok kafa yorulmuştur.

[13] Şenol Korkut, "Siyaset: Felsefe, Din ve Şehir", (Editör: Cüneyt Kaya), **İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri,** içinde, İSAM Yayınları, İstanbul 2018, 685.

2. HAYATI ve ESERLERİ

Ömer Lütfi Salman, İstanbul'da 1864 yılında dünyaya gelmiştir. Çalışmamızda annesiyle ilgili bilgi bulamasak da babası Hakkı paşadır. Eğitim açısından gayretli bir öğrenci olan Ömer Lütfi Bey, Fatih Askeri Rüştiyesini bitirerek mesleki hayatına başlamıştır. Kendi imkanlarıyla ilmi yönünü geliştirmek isteyen Ömer Lütfi bey Arapça ve Farsça dersler almıştır. 1884 yılında başladığı Yargıtay Ceza Dairesi kaleminde beş yıl kadar çalışmış, daha sonra Lazkiye Sancağında bulunan Bidayet Mahkemesi savcı yardımcılığına atanmıştır. Savcı yardımcılığı görevine bir süre sonra Konya Bidayet mahkemesinde devam eden Ömer Lütfi Bey buradan da Beyrut Bidayet Mahkemesi savcılığına yükselmiştir. Buradaki görevinden sonra 1894 yılında Beyrut Ceza Dairesi Başkanlığına ve ardından Halep istinaf Mahkemesi Savcılığına getirilen Ömer Lütfi bey bu görevinden sonra bir süre görevinden affını istemiştir. Bir dönem dinlenmeye çekilen Ömer Lütfi Bey 1898 yılına gelindiğinde tekrardan göreve dönmek istemiş ve Trabzon istinaf savcılığına atanmıştır. 1899 yılında Suriye ye gönderilmiş, burada da istinaf savcılığı yapmıştır. Mesleki hayatında uzun sayılabilecek bir müddet burada görev yaptıktan sonra 1906 yılında Trablusgarp İstinaf Ceza Dairesi Başkanlığına atanmıştır. Ömer Lütfi Bey meslek hayatında Trabzon ve Konya görevleri istisna edildiğinde bu yıllara kadar hep Arap vilayetlerinde görev yapmıştır. Şüphesiz Arapça ve Farsça bilmesi onun bu görevleri yerine getirmesinde hem tercih sebebi hem de kolaylaştırıcı bir etmen olmuştur. 1908 yılında mesleki hayatına artık Anadolu coğrafyasında devam etmek için Ankara'ya gelmiştir. Ankara'da üç yıllık İstinaf Mahkemesi Başkanlığı yaptıktan sonra Anadolu'dan Balkanlara tayini çıkmıştır. 1911 yılında Selanik Adliye Müdürlüğüne getirilen Ömer Lütfi Bey'in buradaki görevi çok sürmemiş İstanbul'a dönmüştür. Burada çeşitli yerlerde Bidayet Mahkemesi Savcılığı görevini yerine getirdikten sonra Üsküdar Bidayet 1. Başkanlığına getirilmiştir. 1922 yılana geldiğimizde ise Adliye Nezareti Müsteşarlığı görevini üstlenmiş ve gene aynı yıl içerisinde Yargıtay'ın İstanbul Hukuk Dairesi Başkanlığına atanmıştır. Daha sonra Milli Hükümetin İstanbul'u egemenlik altına almasıyla İstanbul Yargıtay Hukuk Dairesi kaldırılmış bu dönemde varlığını sürdüren Sivas da ki Hukuk Dairesi başkanlığının Ceza Dairesi Başkalığına getirilmiştir. Ömer Lütfi Bey buradaki görevinden de Eskişehir de kurulan

Temyiz Mahkemesinin Birinci Başkanlığına atanmıştır. "1923 ila 1925 yılları arasında görevin sürdürürken, 26 Temmuz 1925 yılında 1. Başkanlık görevinin isteği dışında geri alınmasını, Yargıtay Hukuk Dairesi Başkanlığına atanmasını içine sindiremeyerek istifa etmiştir.1934 yılında da vefat etmiştir." [14]

Ömer Lütfi Bey'in mesleki hayatı boyunca farklı görevlerde ve görev yerlerinde bulunmuştur. Üstlendiği görevlere bakıldığında inişli bir çıkışlı bir mesleki hayatı olmuştur. Bu görevlerin hiçbirine itiraz etmeyen Ömer Lütfi Bey son görevi olan Temyiz Mahkemesi Birinci Başkanlığının elinden alınmasına sessiz kalmamış ve istifa etmiştir. Bu olayda yaşanan bir ilk de siyasetin yargıya müdahalesi olmuştur. Kendisine haksızlık yapıldığını düşünen Ömer Lütfi Bey istifasını verdikten sonra İsmet Paşaya bir mektup kaleme almıştır.

> Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine Arzı tazimkaranemdir. Bu arızamda tafsilen beyanına cüretyap olduğum mesele, bilhassa itinayı devletlerine mazhar olanmukadderatı hükkama müteallik olduğu için lütfen mütalaası efendimize melel vermez ümidindeyim Cumhuriyeti muazzamamızın ilk Mahkemei Temyiz reisi evveli sıfatile vücude getirdiğim hizmetlerden kendi lisanımla bahsetmek istemem. Malumu fahimaneleridir ki, insan nefsini metetmekle ahlak hükmünce makamından sukut eder. Zaten şuebatı idarei hükümetin her şubesini lahzai basiretten dur tutmayan zatı vekaletpenahilerince hiç bir hizmetin mestur kalmadığından eminim. Cevri kaderle değil, desti beşerle maruz tutulduğum muamelei ahirenin şahsıma ait olan kısmı bendenizi kat'iyen müteessir etmemiştir. Çünkü mesleğimde müntahayı derecata vasıl oldum. Ve o müntehadan şerefi nefsim mahfuz ve belki de mütezayit olarak ayrıldım. Yalnız o muamelenin hukuku hükkama terettüp eden ve edecek olan mazarratı haliye ve müstakbelesini sükut ile geçiştirmeği vicdanen muvafık görmedim.Hadise şudur.
>
> Mahkemei Temyizin mevkii nazik ve makamı mualla ve azim olmakla beraber, en mühim zamanda en müşkil vezaifi kemali muvaffakiyetle ifa dahi eylemiş olduğundan, mahkemei müşarünileyhanın ayni haheşte devamını temin için daha ziyade hoş ve muhterem tutulması ve tenzili kadr ve menziletine müeddi olacak muamelata meydan verilmemesi vucubuna dair Adliye vekili Beyefendi hazretlerine sureti hususiyede bir kıt'a ariza takdim eylemiş idim. Bendenize şifreli telgrafname ile Ankaraya davet buyurdular.
>
> Gerek arizam münderecatından ve gerek esnayı nteşerrüfümde biliktiza serdeylediğim bazı mülahazattan nasılsa münfeil olan vekili müşarünileyh hazretleri, Eskişehire avdetimi müteakip, riyaseti ulayı vazifeye devamımı işar eylediler. Vaka şu surette cereyan eylemiştir. Adliye vekaleti celilesinden 30 temmuz 341 tarihile müerreh bir kıta telgrafname aldım.
>
> Aynen maali: Mahkemei Temyiz birinci hukukdairesi riyasetine "Mahkemei Temyiz devairinin ve bu meyanda bilhassa dairei aliyelerinin üç yüz kırk senesi zarfında ibraz eylediği kıymetdar ve çok yüksek mesai faaliyeti Türk Cumhuriyeti şerefi adlisi namına bir vazifei milliye telakki eder ve aynı faaliyetin senei haliye zarfında da tezahur edeceğinden emin olarak zatı alilerine ve azayı kirama teşekküratımı ve hürmetlerimi takdim eylerim." Bu telgrafın vurudu üzerine Mahmut Esat Beyfendi Hazretlerinin pek nazik ve pek müstakim bir vicdana sahip olduklarına zahip oldum ve hatta hüküm eyledim. Zira kendilerine Mahkemei Temyizin hıfzı haysiyeti namına takdim eylediğim salifüzzikir arizamdaki sureti ifadeden ve esnayı mülakatımızdaki şekil beyanımdan

[14] Gürsel Mol, **Türk Hukuk Tarih Sürecinde Yargıtay,** Yargıtay Yayınları, Ankara 2004, 204

dolayı bendenizden şahsiyen mugber oldukları halde böyle bir telgrafname ile hakkı teslim ve mesaii vakıayı o kadar latif bir tarzda takdim buyurmaları, şüphesiz ulviyet ve metanetlerinin bir delili barizi idi.

Aradan üç saat mururunda Başmüddei umumilik canibinden ayni tarih ile müerreh diğer bir telgrafname tebliğ olundu.

Tıbkan maali:

"Mahkemei temyiz teşkilatı hakkındaki 1 teşrinisani 339 tarihlikanunun vekalete bahş eylediği selahiyete binaen mahkemei Temyiz Rişsaleti Ulası Temyiz Ceza dairesi reisi İhsan Beyefendi Hazretlerine tefviz olunmuştur. Şimdiye kadar Riyaseti Ula vazifesini ifa etmekte olan Birinci Hukuk Dairesi Reisi Ömer Lütfi Beyefendi Hazretleri vazifei saliyeleri olan dairei mezkure umurunu ifa buyuracaklardır. Her ikisi bir gün ve aynı imza ile keşide edilen bu iki telgrafnamenin birincisinde münderiç medayih ve taltifata müstahik görülen bir reisi evvelin ikinci telgrafın tazammun eylediği derbei kahireye istihkakını iktiza eden esbabın nelerden ibaret olduğu vekaleti müşarünileyha tarafından izah buyurulmamıştır. Nezdi celili vekaletpenahilerinde gayri hafidir ki bilinmeyen sebepler müdafaa edilmezler. Böyle bir hal karşısında bendeniz için istifadan başka yapılacak bir şey kalmadığından vekaleti müşarünileyhaya atiyüzzikir telegrafı keşide eyledim.

Adliye vekaleti celilesine "Muamelei vakıanın istifaya davetten başka bir manaya hamli gayrı mümkin olduğundan bilicabe istifa eyledim." Şu cevabı ita buyurdular : "Muhamelei ahire zatı alilerini istifaya davet olmayıp kanunun bahşeylediği salahiyeli istimalden ibarettir.Vazifei hazıranıza devam ile millet ve memleketin mesainizden müstefit olması temenni olunur. "İşte efendimiz, hukuku hükkama terettüp eden mazarrat asıl bu noktada tecelli etmektedir. Vekaleti müşarünileyhanın istinat eylediği 1teşrini sani 339 tarihli kanunun Adliye vekaletine bahşettiği salahiyeti ancak münhar vukuunda reisi evvel intihabına maksur olup, yoksa her arzu olunan zamanda riyaseti ulanın bir mahkemei temyiz reisinden refile diğerine tefvizine elbette müsaade etmez. Alelhusus sebkeden mesai ve faaliyeti o derecelerde beliğ bir lisanla tasvir ve takdir edilen ve devamı mesaisinden millet ve memleketçe faide beklendiği surreti resmiyede itiraf olunan bir reisi evvel hakkında ise sureti katiyede caiz görülmez. Garibi şurasıdır ki :Vekili müşariüneleyh hazretleri (Riyaseti ula idare bir vazifedir. Vekaletin o vazifeye herhangi bir reisi saniye tevcihe salahiyeti vardır.) buyurmuşlardır. Mahkemeyi Temyiz Riyaseti ulasının mevkii kanunusi vekili müşarüneileyh hazretlerinin hatır nişanları olsa idi , bittabi böyle buyurmazlar idi. Zira reisi evvelin asıl vazifesi umum devairi temyiziyeden müteşekkel olan bir mahkemei kübraya riyaset olup umuru idariye ise riyaseti müşarünileyhaya mevdu vazafi taliye cümlesindendir.

Bundan başka: Ref veya tefvizi riyaset bir sebebi kanuniye müstenit olmaz ve şekli kanunisinde vukua gelmezdi. Adliye vekaletinde bulunan zatın devamı teveccüh veya zuhuru infialine vabeste bulunursa kulubu hükkamda atilerinden emniyet kalmaz. Mevkiinden emin olmayan bir hakimin salabeti vicdaniyesini muhafaza edebilmesi ise, müstebedatı akliyenin haddülgayesidir. Kırk iki sene müddet muhtemeren ve mükerremen ilayı vazifeden sonra hakkımda reva görülen böyle bir muameleyi hazmetmek elimden gelmeyeceği cihetle diğer bir telegrafname ile istifade ısrar ettim. Bu ikinci telgrafın keşidesinden birkaç saat sonra mahkemei Temyizin yerime tayin olunan İhsan bey hariç olarak ,sair bilcümle rüesa ve azasile baş müddeiumumi haneme gelerek istifadan sarfı nazar etmemi için saatlerce israrda bulundular. Ve kendileri tarafından üç ay mevzuniyet alınacağını söylediler. Böyle bir heyeli uzmanın eseri teveccüh ve muhabbet olan bu taleplerini ret ile kendilerini rencide etmeği şiarı insaf ve edebi muvafık görmediğimden sözleri yerini bulsun diye, bir müddeti muvakkate için rıza gösterdim. Heyeti umumiye namına baş müddei umumi canibinden vakaleti celileye telgraf çekildi. Ve istifadan sarfı nazar ettirildiğimden bahs olunarak çümah mezuniyet itası luzumu işar olur. Vekil beyefendi Hazretleri, bizzat talep etmem lazım geleceğini yazdılar. Bu keyfiyti güzel bir vesile addederek, ve heyeti temyiziyeye karşı arzı itizar ve kendilerinden affımı rica eyleyerek üçüncü defa istifa ettim. Vekil Beyefendi Hazretleri "Talebine binaen iki mah mevzuniyet verilmiştir." ibaresine havi ve kıta telgrafname daha gönderdiler. Şahsen mevzuniyet istememiştim. Binaenaleyh dördüncü defa olarak sureti

> katiyede istifa ettiğim beyan ve hareket eyleyeceğimi arzettim."Vukuu ısrarına mebni istifası kabul olunmuştur." cevabını ita buyurdular. Efendimiz, Tarihi adlide böyle bir hal sebk etmemiştir. Bundan sonra vukua gelmemesine cidden temmenniye şayandır. Zira haddi zatinde vekur, temkinli ciddi, hakşinas olması lazım gelen bir Adliye Vekaletinden Teşkilatı esasiye kanuna "Ala Hattin Müstekim "muhafil olan böyle bir muamelenin böyle garip bir surette sudur etmesi nazar pervaranı ciddiyete kan ağlatacak bir hadisei elimdir. Tedbir tedebbür, sahibi fikri hikmet hazretleridir. 340 senesi Eylülünde yazılmıştır. [15]

Başbakan İsmet paşa hazretlerine

Saygıyla arz ederim.

Bu size sunduğum mektubumun sebebi, devletin yüce değerlerine sahip olan sizin bu konuyu değerlendirmenizdir. Muazzam Cumhuriyetin ilk Temyiz mahkemesi başkanı sıfatıyla yaptığım hizmetlerden bahsetmek istemem. Sizde bilirsiniz ki insan kendini methederek yüceltmeye çalışırsa ahlak onlara düşer. Zaten yapılan hiçbir güzel çalışmanın sizin bilginiz dışında olmadığına inanıyorum. Kaderden dolayı olmayan insan sebebiyle uğradığım haksız uygulama beni kesinlikle üzmemiştir. Çünkü mesleğimde ulaşmam gereken iyi noktaya ulaştım. Ancak kendime yapılan haksız muamele karşısında susmayı vicdanım kabul etmedi.

Olay şudur:

Temyiz mahkemesinin bulunduğu konum nazik ve yücedir. En önemli zamanda en zor görevleri başarıyla yerine getirdiğinden mahkeme görevlilerinin kıymetinin bilinmesi ve rütbesine zarar verecek davranışlara dikkat edilmesi gerektiği konusunda Adliye vekili beyefendiye dilekçe sunmuştum. Beni şifreli telgraf ile Ankara'da davet ettiler.

Dilekçemde belirttiğim durumlardan dolayı başvekil içerlenmiş olunacak ki Eskişehir'e geldikten sonra beni temyiz mahkemesindeki başkanlıktan alarak, temyiz mahkemesinde ikinci başkan sıfatıyla göreve devam etmemi istediler. Durum bu şekilde oluşmuştur. Adliye vekaletinden 30 temmuz 341 tarihli telgrafname aldım. Olduğu gibi yazıyorum:

Temyiz mahkemesi birinci hukuk dairesi başkanlığına;

Temyiz mahkemesi dairelerinin ve bu çerçevede bilhassa yüce dairelerinin 340 senesinde ortaya koyduğu mesai faaliyeti Türk cumhuriyeti adli şerefi adına şükranla

[15] Arif Oruç, Yarın gazetesi, 9 mayıs Cuma 1930, No:142.

hatırlamayı bir milli vazife kabul ediyor ve aynı faaliyetlerin sene içinde de devam edeceğinden emin olarak teşekkürlerimi sunarım. Bu telgrafın gelmesi üzerine Mahmut Esat Beyefendi hazretlerinin pek nazik ve düzgün bir vicdana sahip olduğunu anladım. Çünkü kendilerine Temyiz mahkemesinin haysiyetinin korunması adına verdiğim dilekçede konuşmamız esnasında bana kırılmasına rağmen temas ettiğim konuların doğruluğunu kabul etmeleri nasıl yüce gönüllü biri olduğunu gösteriyordu. Aradan üç saat geçtikten sonra başsavcılık tarafından aynı tarihle gelen bir telgrafname daha verildi:

Aynen veriyorum:

Temyiz mahkemesi teşkilatı hakkındaki 1 teşrinisani 339 tarihli kanunun vekalete verdiği yetkiye dayanarak temyiz mahkemesi birinci başkanlığı temyiz ceza dairesi reisi İhsan beyefendi hazretlerine bırakmıştır. Şimdiye kadar başkanlık vazifesini yerine getiren birinci hukuk dairesi başkanı Ömer Lütfi beyefendi hazretleri yıllık vazifeleri olan bu dairenin işlerini yerine getirecektir.

Her ikisi aynı günde gönderilen bu iki telgrafnamenin birincisinde övgüler yapılırken ikinci telgrafta bu övgüler düzülen başkanın ikinci telgrafta Kahire'ye gönderilmesinin sebepleri belirtilmemiştir. Nedeni açıklanamayan durumlar savunulamaz. Böyle bir durumda istifa etmekten başka yolum kalmadı.

Şu cevabı verdiler:

Sonraki telgraftaki davranış istifanızı istemek değildir. Kanunun verdiği yetkiyi kullanmaktır. Mevcut görevinize devam etmekle millet ve memleketin faydasına çalışmanız temenni olunur. İşte efendim durum burada ortaya çıkmaktadır. Kendilerinin böyle bir yetkisi yoktur. Bu durumda çalışmalarındaki başarı birinci telgrafta kendileri tarafından da ifade edilen bir başkana bu tutum caiz görülemez. Garip olan şu ki; adı geçen vekil hazretleri (birinci başkanlık idari bir vazifedir. Vekaletin o vazifeyi herhangi bir ikinci başkana verme yetkisi yoktur.) buyurmuşlar. Temyiz mahkemesi birinci başkanlığı vekil beyin tanıdıkları olsaydı böyle istemezlerdi. Zira birinci başkanın asıl vazifesi genel temyiz dairelerinden oluşan büyük bir mahkeme başkanlığı olup idari işleri ise adı geçen başkanlığa bırakmaktır.

Bundan başka: görevden alınma veya görevin verilmesi kanuni bir sebebe dayanmıyor. Vazifesinden emin olmayan bir hakimin vicdani gücünü koruması ise uzaktır. Kırk iki sene müddetle saygıyla vazifemi yükselttikten sonra hakkımda verilen böyle bir kararı kabullenmek elimden gelmeyeceğinden bir telgrafla istifada ısrar ettim. Bu ikinci telgrafdan sonra yerime tayin olunan ihsan bey haricinde diğer başkanlar ve azalar evime gelerek istifadan vazgeçmem için ısrarda bulundular. Bu uzman heyetlerin samimiyetinden dolayı kendilerinin küçük düşmemesi için kısa bir müddet daha görevi kabul ettim.

Heyet adına başmüddei umumi tarafından başbakanlığa Üç ay mezuniyet alınacağından dolayı telgraf çekilerek istifamdan vazgeçirilmemden bahsedildi. Vekil beyefendi bizzat bunu istemem gerektiğini yazdılar. Bunu güzel bir durum olarak kabul ederek temyiz heyetinden affımı isteyerek üçüncü defa istifa ettim. Vekil beyefendi hazretleri "talebine binâen iki ay mezuniyet verilmiştir " ibaresini içeren bir telgraf daha gönderdiler. Şahsen ben mezuniyet istememiştim. Dördüncü defa istifa edeceğimi belirtince ısrarıma dayanarak istifası kabul olunmuştur cevabı geldi. Adli tarihimizde böyle bir olay yaşanmamıştır. Temkinli, ciddi, adaletli olması gereken adliye vekaletimizden böyle bir olayın meydana gelmesi kan ağlatacak üzücü bir hadisedir. Tedbir, düşünme, fikrin sahibi hazretlerine aittir.

340 senesi eylülünde yazılmıştır.

2.1 Eserleri

1-Ümit Burnu Seyahatnamesi: Ömer Lütfi Efendi'nin hocasının ve Osmanlı Bahriye zabiti mühendis Faik'in eserlerinden bazı bölümler alınarak bir araya getirdiği risalesidir.

2-Alman Sistemi Mesaha Usulleri: Askeri konular ve tatbikatlar konusunda ele aldığı çeviri eseridir.

3-Avusturya Macaristan Sistemi Seda Mesaha Usulü : Askeri konular ve tatbikatlar konusunda ele aldığı çeviri eseridir.

4-Nazarı İslam'da Makamı Hilafet : Halifelik ve hilafet kavramlarının İslam dinindeki yeri ve önemini anlattığı eseridir.

5-Minhacü'n Necat: İslam dininin esasları hakkında kaleme aldığı eseridir.

6-Namusu'l-Akvem li Saadeti'l-Ümem : Konumuz olan kitap olduğundan ilerleyen sayfalarda kapsamlıca ele alınacaktır.

3. EN-NAMUSU'L-AKVEM Lİ SAADET'İL-ÜMEM ADLI ESERİN ÖZETİ

3.1 Müellifin Eseri Telif Amacı

Bütün batı toplumlarının şahit olduğu üzere doğu ve batı arasındaki ilişkiyi özellikle günümüzde ve bulunduğumuz asrın son çeyreğinde benzeri olmayan bir seviyede olduğu görülmektedir. Bu yakınlaşma sayesinde meydana gelen ilişki doğu ve batı arasında zaman zaman çekişme ve birbirine zıt eylemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak diğer bir yandan bu yakınlaşma ortaya çıkan çekişme ve çatışmayı ortadan kaldırılarak aradaki muhabbetin tekrardan tesis edilmesine de zemin hazırlamıştır.

Biz bu kitapta iki bölge arasındaki yakınlığın meydana getireceği fayda ve zararlardan bahsedeceğiz. Yalnız öyle bir önemli görev üstleniyoruz ki bu görevden bıkkınlık göstermek bizim için imkansızdır. Bu görev Avrupalılara İslam dininin hakikatini ve mahiyetini anlatarak, İslam dininin saadete ulaşmak için mükemmel bir yol sunduğunu ispat etmek olacaktır. Batılılar İslamiyet'in bilginleri tarafından ortaya konulan fikirlerinin doğruluğunu gördükçe kendi himayeleri altında yaşayan İslam inancına sahip grupların bu kurallara uymasını hoş görmemişlerdir. Bu konuda İslamiyet'e ve Müslümanlara ellerinden geldiği kadar eleştiri getirmeye çalışmışlardır.

Bize gelince İslamiyet'e ve Müslümanlara isnat edilen bu eleştiriler hususunda bir dereceye kadar batılıları mazur görebiliriz. Çünkü Afrika bölgesindeki bazı İslami kabileler içinde bulundukları batıl inançlar ve batıl yaşantılar yüzünden batılıların bu eleştirilerinde az da olsa haklı çıkmalarına neden oluyorlar. Bu bidatler o kadar ileri seviye yanlışlar ki Tevhit inancına dahi zarar veren konular içermektedir. Burada biz batılılara hak vermeye çalışmıyor sadece gerçekleri ortaya koymaya çalışıyoruz. Öncelikle amacımız Avrupalıların hak dinimiz İslam'a ve saadet yoluna ulaşmalarını sağlamak değil kendi inancımız olan İslam'ı doğru bir şekilde anlatmaya çalışmaktır. Kitabımız geniş bir hacme sahip olmadığından ortaya koyduğumuz bilgi Tevhid inancına aykırı olan bidatleri tek tek ortaya koymaya imkan vermemektedir. Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız durumu iki kural çerçevesinde özetleyeceğiz. Birinci kural: bilgi sahibi olmayan Müslümanlar arasında ortaya çıkan İslamiyet'in kabul

etmediği hususları belirleyip, Avrupalıların yaptığı eleştirileri saf dışı bırakarak İslamiyet'in gerçek saadet yolu olduğunu ve büyük bir medeniyet ortaya koyduğunu açıklamaktır. İkinci kural ise İslam aleminin tamamında ortaya çıkmış olan bidatleri tespit edip ortadan kaldırmak olacaktır.

Amacımıza başlamadan evvel insanın genel durumu ile hayat yükümlülükleri, ilerleme ve geri kalma nedenleriyle tabiat sistemleri hakkında birkaç söz söylemeyi gerekli gördük. Öncelikle ilim ile din arasında geçmiş zamandan beri geçerli olan çekişme hakkında da bazı yararlı konuları ele aldık.

3.2 İnsan ve Hayatı

İnsan nedir? O maddi bir varlık olarak parçalarının birleşmesi ve gelişmesiyle büyümeye başlar, kuvvetlenir, hareket eder sonra da anlayışının zayıflaması ve ihtiyarlamayla birlikte toprak olur, ayaklar altında çiğnenir.

Bu gibi bir hayat süren insanoğlu için cesaretli bir hayvan betimlemesini yapmak yanlış olmamaktadır. Kuvvetli olmasıyla aslana, büyük cüssesiyle file ve hızlı hareketleriyle de maymuna benzetilir. Elbette insan saçma sapan bir varlık değildir ve kuşkusuz bir sırrı vardır. İnsanoğlu, yaratılışındaki gizli hazinesine liyakatli bir çaba sonucunda ulaşabilecektir.

İnsanın halleri dikkatle gözlemlendiğinde, şaşırtıcı bir şekilde görülür ki akıl kuvveti hayret vericidir. İşaretler ve ayetlerde karşılaşılır ki akıl; zihinleri durduran, gözleri dehşete düşüren bir nimettir.

O zayıf varlık, insanoğlu, kendisine ve yaşantısına problem çıkaran bütün sıkıntılara karşı cesurluk ve sabır gibi iki müthiş silah ile kahramanca karşılık verir. Başarıya ulaşıncaya kadar bu problemlerin her türlü zorluğuyla mücadele eder. Tabiatın ortaya koyduğu tüm zorlukların üstesinden hayret verici akıl kuvvetiyle üstesinden gelir.

İnsanların yaratılıştan gelen fıtratı gereği insanlar birbirine aykırı davranabilmektedirler. İnsandaki o saf fıtratı inceleyenler özü itibariyle bir olan insanların bu kadar farklı kişilik ve karakterde olmasına şaşırırlar.

Örnek vermemiz gerekirse insanoğlundan birine baktığımızda görülür ki; itidalin kadir ve kıymetini güzelce anlamış, mükemmellik sırrına ulaşmıştır. Maksatlar ve yönelimlerini iyice düşünüp ve tefekkür ölçüsü üzere düzenleyip, hareket ve

amellerini sevinç ve şükran içinde yerine getirir. O itidalli kişinin hemen yanında bir diğeri görülür ki; dünyasından usanmış, kendisinden el çekmiş, cihan servetinden uzaklaşmış, medeniyet kültüründen ayrılıp, dağları kendisine mesken kabul etmiştir. Yine o itidalli kişinin diğer bir yanında üçüncü bir şahsa tesadüf edilir. Dünya sevgisi, akıl terbiyesini büyüleyecek güzellik ve aralarındaki ayırıcı yönlerini göstermeyecek derecede gözlerine perde çekmiştir. Bu durum ile kendisi de nefsinin kusurlarını idare ederek küstah tecavüzleriyle yaralı ve usanmış hale getirmiştir. Şehvetli varlıklar ne tarafa meyilli ise kendisi de o yöne meyillidir. Bir tarafta bilgisizlik ve ahmaklıkla hayvan mertebesinden bile aşağı düşmüş, eşya derecesine ulaşmış bir sefil kişi görülür. Diğer tarafta da öyle bir itidalli kişi ki kamil bilgiyle olgun bir insan olma mertebesine kavuşmuştur.

Hayvanın insana nisbeti sınırlı idrakin sınırsız idrakine nisbeti hükmündedir ki bu nisbetin tarafları arasındaki mesafe, sonsuz boyutlar aralarındaki mesafeler kadar geniştir. Meseleyi daha açık hale getirmek için Avrupa bilginlerinden Larus ve Renan'nın sözlerine bakmak konunun açıklığa kavuşması açısından fayda sağlayacaktır.

Renan şöyle söyler: " Dikkatle düşünüldüğü zaman görülür ki insanı bir sınır ile sınırlandırmak mümkün değildir. Bu maddi alemin üzerine üstünlük kurmak için durmayıp kuvvet sarf ediyor. Bu da bir açık delil değil midir ki insan göreceli bir yücelik, dolayısıyla sınırlı bulunan maddi eşyada seçkin olarak yaratılmış önemli bir mahluktur. İnsanda en yüce semavat merdivenine çıkmak için görülen çaba, ona şahit olanların yüreklerinde Ademoğlu için şüphesiz bir saygı duyma hissi meydana getirmektedir. İşte o saygı duyma hissi insanın açık bir delilidir ki onunla ne kadar iftihar etse azdır. Cenab-ı Hak insanoğlunu birbirine eşit faziletlerin en son derecelerine yükselme kabiliyetinde yarattığı gibi en has rezillik derecesi olan, en aşağı seviyeye de düşme kabiliyetinde yarattı. Düşünmek isteyenler için insanlık tarihinde bu ifademizi doğrulayan pek çok örnekler mevcuttur".

İnsan hayvanatın tamamen aksi yönde olarak yaratılışın başlangıcından günümüze kadar yaşadığı bu yaratılan alemin hiçbir sırrına akıl erdiremeyecek derecede tam bir cehalet içinde yaratıldı. Hayvan türleri ise hayatlarını sürdürmek için gerek olan temel bilgi ve türünün devamlılığına hizmet edecek gerekli donanım ve yeterli derecede bir duygu kuvveti ile donatılmış olarak vücuda getirildi. İnsan vuku bulmuş o niteliklerin

tamamından soyut ve mahrum olarak yaratıldığı halde onun karşılığında kendisine düşünce fikrini sayısız derecede ortaya koyma ve kullanma meziyeti ihsan edildi. Yaratılışına acziyet ve zaaf karışmış olduğunu bildiği halde giderek yeryüzünün seçkin, yaratılan alemlerin çoban yıldızı olduğunu idrak etti. Beden güçsüzlüğü ile bedenin zaafı kendisi için Allah tarafından hazırlanmış olan büyük bir imtihan gerçeğini fark etmesine mani olamadı. Bu durum korku ve ümit arasında güçlü bir sebep meydana getirerek, insan için bir teşvik sağladı.

İşte temenni edilen nefis saadetini araştırma yolunda ihtilaflı anlayışlara göre sarf edilen bu gibi çeşitli meselelere insanlık, bugün dikkat çeken ilerlemelere ulaştı. İnsanlar saadetlerini arama yolunda yüksek derecede açıklanan birbirine zıt tasarruflar ile meşgul iken Cenab-ı Hak peyderpey nebiler göndererek insanoğluna hakiki saadet yolunu gösterdi. Bu saadet yoluna en kısa yoldan ulaştıracak olan özelliklerin tamamını bu nebilerin yaşantısıyla insanlığa sundu.

Akıllı ve zeki olanlar, peygamberlerin zamanlarından anladıkları yüce hükümlere uyarak insanların bulundukları dereceden çok yüce ve çok yüksek olan bir medeniyet derecesine yükselmeye muvaffak oldular. Zamanın geçmesi ile ortaya çıkan bir takım kötü niyet sahipleri, dini inançları tahrif etmede, nefsin arzularının etkisi ile nefsi uygunsuz bir hale getirerek insan gruplarının eskiden olduğu gibi nefsi heveslerinin doğrultusunda bir hayat sürmelerine sebep oldular. Bu gibi olaylar karşısında son olarak Cenab-ı Hak, varlığın efendisi ve hatem-ül enbiya Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem efendimizi gönderdi. Bu konuda da Kur'an-ı Kerim açık bir şekilde şunları söylemektedir:

"Kur'an'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarınızı hep göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanıklık etmesi yeterli değil midir?"

İnsanlık tarihi acılar ve zorluklarla çok uzun bir zamandır yaşamaktadır. Bu zorluklar insan ömrünün büyük bir kısmını kapsamakta ve insanın hayatını zorlaştırmaktadır. Zaten insan hayatı kısa bir süreden ibarettir. İnsan o kısa zaman zarfında yaşadığı yılların üzerine yağdırdığı musibet oklarından ancak yüksek kalelere sığınarak kurtulmaktadır. Toprak insanın doğası için nasıl çok gerekli bir cevher ise korkular da doğduğu günden sonra insan vücudu için öyle gereklidir. Çaresiz bir varlık olarak doğan kişi gençlik çağına ulaşır ve yüreği o musibet oklarına maruz kalarak olgunlaşır

ve zayıflar. Gün gelir ki insan yaratıldığına üzülür. Bu üzüntü artarak toplumun ileri gelenlerinin bazılarında sabretmekten acizlik gösteren durumlar ortaya çıkarır. Özellikle insanoğluna ait sıkıntı ve zorluklarla uğraşacağına hayvan şeklinde yaratılmadığına lanet etme seviyesine ulaşan karamsarlıklar meydana gelir. (Asla) Hak Teala buyurur:

" Biz emaneti göklere, yerlere ve dağlara teklif ettik ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi"

İnsanoğlu melek değildir ki şehvet ile tabiatın gerçekliklerinden saklansın. Hayvan değildir ki hayat ile rezilliklerin etkisine kapılarak şuurunu zayıflatsın. Hakim-i Mutlak, seni o iki mertebe arasında yaratarak, ilerlemeni ve tevazu sahibi olmanı senin hareketlerine bağlı kıldı. Bulunduğun mertebede nefis terbiyesini hakkıyla ifa edersen, bütün yaratılmış olan mahlukata hizmet etme maksadıyla amellerini yerine getirirsen değerin alemde yücelir ve artar. Aksine vücut iklimindeki beşeri sıkıntılara karşı insani görevlerini yerine getirmede kusur gösterirsen, öyle bir büyük zillete düşersin ki hayvanlar bile o zillet mertebesine düşmekten çekinir. İçine düştüğün kötü durumlardan Allah'a sığın. İşte en azından nefesinin ve ayaklarının senin için çizdiği yol bunlardır. İçlerinden hayırlısını seçerek onunla layık olduğun yüce mertebeye ve ilerlemeye ulaşmak için kendinde bulunan mutlak kabiliyet sana yol gösterecektir. Rabbani bir lütfa kavuştuğun o iki yüce nimetten istifade etmek için beynine akıl nuru yerleştirildi.

Allah'ın yol göstermesiyle hareket ettiğin halde ilerlediğin yolda karşılaşacağın karanlık yönler o mükemmel yaratıcı tarafından aydınlatılacaktır. Geçiş yolunda karşına çıkan zorluklar ve musibetler sana boş yere eziyet etmek için yada sıkıntı yüzünden göstereceğin inleme ve feryatları dinleme için yaratılmadı. Onların her biri büyük bir nimet, faydalı bir nasihat hükmünde olan, dibi görünmeyecek kadar derin olan düştüğün gaflet çukurundan çıkışına, daha şiddetli belalardan korunmana, acil bir yok oluştan korumaya hizmet için Cenab-ı Allah'ın düzenlediği rahmetten ibarettir.

Rasul-ı Ekrem buyurur: "Allah Azim'üş-Şan'ın kullarına merhameti bir serçenin yavrusuna merhametinden çok daha fazladır."

İnsanoğlu semadan meleklerin inerek kendisini o yüce menzile ulaştırmasını isterse, yaratılışının gereği üzere zorluklar karşısında akıl nimetiyle hareket ederek bu lütfa

ulaşabilir. Bu konuda yüce yaratıcı olan Allah, kullarına bu yol üzere hareket etmeleri için önemli nimetler vermiştir. İnsanoğlu sadece dünya hayatındaki zorluklarla mücadele etmeyip, bu nimetleri de fark ederek Allah'a şükretmesi gerekmektedir.

Cenabı Hakk senin üzerine üç görev vazife buyurmuştur. İnsanın saadet amacına ulaşması için bu görevleri yerine getirmeye çalışmaktan başka bir şeye muhtaç değildir. Tabiat, insan nefsi ve insanlık işte o üç kuvvet bunlardır.

Birincisi olan tabiat: insan bedeninin merkezi, bedenin istirahatinin kaynağı hükmünde olarak maddi saadete doğrudan bağlıdır. İnsanoğlu bu maddi aleme ilk olarak geldiğinde gördü ki çok şiddetli sorunlar içinde bulunuyordu. Bedeni çıplak bir şekilde elbisesi yok, güneş sıcaklığıyla, yeryüzü nemiyle, gökyüzü yağmuruyla çöller sahralardaki yıkıcı rüzgarlarıyla, fırtınalar sertliğiyle kendisine eziyet veriyordu. Bu korku halinden uzak durmak için insan hiçbir şeye sahip değildir.

Eğer diğer hayvan türlerinde olduğu gibi insanların kabiliyetleri de sınırlansaydı ömrü olan insanlar yaratılan musibetler karşısında varlıklarını koruyamayarak, göz açıp kapayıncaya kadar yok olup giderdi. Ancak Allah, insana doğanın şiddetine karşı koyabilecek ufak lütuflarda bulundu. İnsan o özellikler sayesinde aklını kullanarak doğanın bütün engellerine karşı koymaya başladı. Onun şiddetli saldırılarına karşı kendini korumak için ilk insan yapısını meydana getirdi. Çalışmalarına devam ederek varlığını koruma ve hayatını devam ettirmek için gerekli olan şeyleri yavaş yavaş geliştirmeye başladı. Bunun sonucu olarak evini mağaradan çadırlara, evlerden de malikanelere aktardı. Beslenme maddeleri, bitkiler ile ağaç yapraklarından ibaretken, çiftçilik ve bekçilik yöntemlerine başvurarak yeryüzünün gizli sonsuz rızıklarına ulaşmayı başardı. Bununla birlikte tabiat yine vazifesine devam etti ve insanın büyük bir dikkat ile meydana getirdiği her yeni esere bir şekilde düşmanlık ederek ihtiyaçlarını gidermede yetersiz olduğunu gösterdi. Bu şekilde muhtaç olduğu eşyanın büyük noksanlıklarına daha fazla mesai harcaması gerektiğini ortaya koydu.

Tabiatla aramızda geçerli olan bu savunma ve cezbetme hali yaratılıştan günümüze kadar aralıksız devam etmiştir. Bundan sonrada devam edip gidecektir. İşte o savunma ve cezbetme hali sonucunda insan kararlılıkla şehirler inşa etti ve o şehirlere şaşırtıcı sanatlar ve hayret verici yapılar ortaya koydular. İnsanoğlunun maddi anlamda ulaştığı bu ilerleme derecesi manevi anlamda da büyük bir ilerlemeye ulaştı. Zira o gibi büyük

eserler ortaya koymak şüphesiz bütün insani meziyetlerin merkezi olan akıl kuvvetinin ortaya konmasıyla mümkün olabilmiştir.

Bu durumlar dikkatle incelendiğinde görülür ki günahkar hallerimizi doğru yola dönüştüren, bazı fertlerimizi akılsız hallerinden yüce medeniyetimizin gölgesine kavuşturan, bütün ecdadımızın musibet olarak adlandırdığı hadiseler ve olaylardır. Bu kadar fayda ve güzelliklerini gördüğümüz, özellikle elimizde bulunan medeniyet vasıtalarını araştırmak için atalarımızın fikri emellerine yegane sebep olduğunu öğrendiğimiz musibetlerle ilahi rahmet olarak bakmak gerekmez mi?

Batı bilginleri bu hakikatlere tam olarak ulaştıklarından tabiat olaylarını daima gözlem altında bulundururlar. Ne zaman bir tabiat olayı korkunç bir şekilde meydana gelirse çözüm yolunu konuşmaya başlarlar. Bunun içinde meydana gelen etkinin azaltılmasına sebep olacak vasıtalar konusunda çalışmalara başlarlar. İnsan fikrinde mevcut olan güçlerin geçmiş hayatını korumaya hizmet ettiği gibi gelecek hayatın idamesine de hizmetçi olacağını bildiklerinden, ortaya çıkan her olaya karşı bir defetme kuvveti tedariği için uğrunda çalışmaktan asla geri durmazlar.

İlerlememize hizmet eden üç kuvvetten ikincisi ise nefsani kuvvettir ve diğerlerinin en önemli etki derecesinden daha üstündür. Tabiatla aralarındaki fark tabiatın maddi, nefsani kuvvetin manevi olmasından ibarettir. Herkes kendi nefsinde hissederek vicdanı; şehvetin gezinti yeri ve amellerin çekişmesi olan geniş bir meydan kabul eder. Kapsadığı özellikler ihraç ve yok etmek için sarf edilen çabayı tamamen boşa çıkarır. Etkisini kaybetme yolunda gösterilen mesai tamamen kısır kalır. O şehvetler özel kurallara tabii kabul edilen çeşitlerden değildir ki itidal ve ölçü mümkün olsun. O yönelimler bir şekilde sınır kabul etmez ve insan zorla sevk edildiği noktayı gözleriyle göremez. Cenabı Hakk'ın iradesiyle o gibi manevi özellikler her türlü kayıttan bağımsızdır, her türlü sınırlamanın üzerinde, her türlü bağdan kurtulmuştur. Kendilerine emanet olan ruhi hareket ve özel etkiler ile insan vicdanı birbirine zıt dalga gibi çarpışır. İnsan bizzat o özelliklerin sabit olduğu halde çarpışmalarına şahit olduğunda dehşete kapılır. Hayret ile ne yapacağını şaşırır.

Nefsani kuvvetin insan üzerindeki güzel etkisi gerçekten büyüktür. Bu o kuvvettir ki insanoğlunun akılsız bir şekilde yaşamını sürdürmesinin önüne geçer. Bu o kuvvettir ki ahlak ilmini açıklayıp dini ve nefsi açıdan insanlığın ıslah edilmesine fırsat tanır.

Üçüncü kuvvet olarak isimlendirdiğimiz beni nevi insani, insan nefsi konusunda buraya kadar söylediğimiz ikinci kuvvetin sonucudur. Kendisini özel bir kuvvet olarak ele almamız insanoğlunun topyekûn görünüşüyle, fertlerinin meydana getirdiği şiddetli dönüşümlerin neticesidir. Önceki bölümlerde bahsetmiştik ki insanoğlu belirli kurallara tabii, belirli kuralların yanında bulunan hayvan türlerine zıt diğer yaratıklardan seçkin bir şekilde yaratılmıştır. Şimdi düşünelim şahsi özellikleri hiçbir sınır kabul etmeyen insanoğlu, yaşamındaki amaç ve şehevi arzuları için bir itidalli noktaya mecburdur.

Kendisini saadet mertebesine yükseltir düşüncesiyle zamanın olaylarının dalgalarından bir dalga önüne düşer ihanet düşüncesine kurban olduğunu anlamaya bile vakit bulamayarak yok olup gider. İşte bu hikmete dayanarak Cenab-ı Hak, insanı ilginç ve men edici bir takım birbirine zıt kuvvetlerin etkisi altında bulunduruyor.

İnsanoğlunu ileriye doğru sevk eden iki kuvveti geçmişte elimizden geldiğince açıklamıştık. Şimdide ifrat ve tefrit yönlerine yaklaşmadan yasak ve ölçü çerçevesinde izah etmeye çalışalım. Zikredilen kuvvetin önemi ve amacı; insanın bireysel arzularına ulaşmak için çalıştığı esnada insanoğlu tarafından görmekte olduğu zorluklardır. Gerek kişiler arasında gerek insan toplulukları arasında eşit bir şiddette devam eden zorluklara insanlar; ümmetlerin düzenlerinin devamı, bir arada yaşama kurallarından olan üç önemli maddeyi zorla öğrenir . İster istemez gerekli hareket meydana gelir. İlk olarak bu kuralları görmezden gelerek ihmal etmektir.

İkinci madde adalet kanunlarını öğrenip gereğince hareket etmektir. Çünkü insanın saadetinin devamı için yardımcı olan kurallara tamamen uymak önemlidir. Üçüncü madde insanoğlunun geleneğe saygısıdır. Bu saygı sayesinde insan en şiddetli ve kötü durumlardan kurtulur, rahat eder. Bu üç madde kişilerin işlerinde sebep teşkil ettiği gibi gelecek nimeti ile ümmetlerin düzen hareketidir. Mesela bugün devletler aralarındaki ilişkilere hizmet eden anlaşmaları ve yine o devletlerin açık ve dolaylı hükümlerini, diğerine karşı olarak temin ettiği sözler, tamamen uygun olan kuralların sonucudur. Buna örnek olarak İslam aleminde ilk defa yapılan anlaşma, Rasulullah ile Kureyş arasında yapılan anlaşmadır.

3.3 İlim ve Din

Açık bir şekilde görülür ki din adamları ile ilim adamları arasındaki çekişme yakın zamanda başlamış bir olay değildir. Tarihteki delillerle de anlaşılacağı üzere bu çekişme çok eski zamanlardan başlamış ve gittikçe de şiddetini arttırarak günümüze kadar gelmiştir. Geçmiş asırlarda bu konuda günümüzden farklı olarak o asırlarda yetişen alimler; insani fikirleri aydınlatmaya, insanların zihinlerini istila eden kötü fikirleri ortadan kaldırmaya çalışmalarından dolayı ateşe atılma, zehir ve kılıç ile öldürülme cezalarına çarptırılırlardı.

Şuan ki asırda ise Fransa dışişleri bakanlarından ve ileri gelen kimyagerlerden olan mösyö Bertelo; " ilim tamamen güvenliğe kavuştu bundan sonra dinlerin etkisi altına girmesi korkulmaz" sözünü söylediği halde kendisine bir şey söyleyen olmamıştır. Aslında Mösyö Bertelo gerçekte olan durumu söylemektedir. Bugünkü yazarların hangisine baksak mevcut dinler hakkında kötüleme veya övgüden başka bir şey ortaya koymadıklarını görmekteyiz. Buradan da anlaşılır ki ok yaydan nasıl çıkarsa toplumlarda dini daireden öyle çıkmaktadır. Bu kadarla da yetinmeyerek sözlerine ilmi kanunlara aykırı, insani ilerleme yöntemleriyle zıt buldukları için bütün dinleri ortadan kaldırma tehdidini dahi dile getiriyorlar.

Mösyö Bünyamin Konstan telif ettiği bir eserinde batıl itikatların insan toplumlarının bünyesinde meydana getirdiği yaraları ayrıntılı açıkladıktan sonra diyor ki: " bu hastalıklar özellikle vicdan özgürlüğü, itikat özgürlüğü ve bireysel özgürlük ile tedavi edilebilir." Ondan sonra der ki: " en problemli din bile bu şekilde temizlenebilir. Fakat biz bu güvenliğin hiçbir vakitte sağlanamayacağı kanaatindeyiz. Düşüncemize göre dinlerin ne kadar kuralları varsa tamamen belirlenmiş gizli bir tarafı kalmamıştır. Ortadaki kurallar ise ilmi kanunlara tamamen aykırı ve zıttır. Bundan dolayı bütün dinlerin yakında ortadan kalkması mümkündür." Biz bu dünyada böyle zayıf bir inancın olmasından ziyade araştırma yapmadan bütün dinlerin yok olacağını düşünmesine hayret ederiz! Zira kendisinin Hz. Muhammedin getirdiği dini esaslardan zerre kadar bilgisi olmadığı anlaşılıyor. Eğer o mükemmel din, yüzeysel olarak dahi gözden geçirilse diğer dinlerin arasına onu yerleştirmez ve ilmi kurallara aykırı ve zıt olmadığını anlardı.

Alimler beşeri sıfatları dikkatle gözden geçirerek insanın ulaşmak istediği saadet için başvurması gerekli olan yolu gösterdiler. Öğrendiler ki Allah tarafından verilen bütün özellikler kullanılmadıkça insanoğlu Rabbani lutfa ulaşmada yetersiz kalacaklardır.

Bir de geçmişe doğru bir şekilde bakıldığında görüldü ki insanlığı o yüce asra ulaşmasından alıkoyan sebep, halkın liderlik iddiasında bulunan ruhban topluluğunun emrine sorgusuz tabii olunmasındandır.

Avrupa alimlerine göre ileri sürdükleri delillerde, insanın ilerlemesi ilmi ilerlemelere bağlı, ilmi ilerlemeler de akıl kuvvetinin sınırlamalardan kurtulmasına bağlıdır. Özellikle ilmi konularda kesinlikle genişlik ve sınırsızlık bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde din adamları ve ilim adamları arasında geçmişte olduğu gibi çekişme tekrardan meydana gelip kötü sonuçlar ortaya çıkacaktır. Avrupa alimlerinin inancına göre özgürlük, akıl ve ilimin bütün maddi ve manevi saadetin yegane birleşimidir. Onun için akıl ile ilim üzerine geçmiş devirlerde geçerli olan düşüncelerini ortaya koyduklarında zorluklarla karşılaşabilirler. Başta Larus olmak üzere birçok avrupa bilgini ruhban sınıfını ve kiliseyi çok şiddetli bir şekilde eleştirmişler ve bu eleştirilerini daha ileriye götürerek dine yöneltmişlerdir.

Ancak onların bu gibi saldırılarından ilim ile yetinmeyerek dini tamamen terk ederek Allah'a inançtan uzaklaştıklarını söyleyemeyiz. Çünkü onlar da din sahipleri ile beraber Allah'a inanmaya mecburdurlar. Fazla olarak ilmi konulardan hüküm çıkarmanın insanoğlu için dini duyguların maddi gıdalar kadar gerekli olduğunu itiraf ediyorlar. Mösyö Ernest Renan der ki: " hayatın gerekliliklerinden kabul ettiğimiz her şeyin bozulması mümkündür. Hatta akli kuvvetimizi tamamen kullanamayabiliriz, ilim ve sanat tamamen iptal olabilir lakin dini inançların yok olması imkan dahilinde değildir."

Sonuç olarak Avrupa bilginlerinin ileri gelenleri sevgi ve düşmanlık hisleri gibi dini duyguların dahi insanoğlunda yok olmasının imkansız olduğuna hükmediyor. Fakat mevcut dinler arasında insanoğlu için hala uygun bir din olduğunu kabul etmiyorlar. Zira bilinen din esaslarının ilmi kanunlara zıt, akli kurallara aykırı ve birbirine zıt olarak insanoğluna engel olduğu kanaatine kapılmışlardır. Avrupa alimlerinin bu sözleriyle de anlaşılıyor ki insanoğlu ne kadar ilerlerse ilerlesin yine bir dine tabii olmaksızın yaşayabilmesi imkansızdır.

Hiçbir belagat ustası İslamiyet'i tarif etmek için söz söylemeye başlarda acziyet ve kusur arasında kalmaktan kendini alıkoyamaz. Bütün bilginler İslam'ı hakkıyla

incelediklerinde, onun evrensel ilkeleri akla ve bilime verdiği önem, insana verdiği değer karşısında hayranlık içerisinde kalacaklardır.

İslam'ın ezeli ve ebedi kanunları, nice devirler ve asırlar görmüş geçirmişken insanoğlunun kurtuluş rehberi; saadet yolu olmak özelliğinden bir zere bile kaybetmedi. Yaşı ilerledikçe genç yüzündeki güzellikler çoğaldı. Keşfedilemeyen bir cevher gibi iç güzelliği dahi ortaya çıkmaya başladı. Işık saçar oldu, nurlu bir kandil haline geldi.

"işte biz insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır."

Aklımız, ilimde elde ettiğimiz başarılar, din olarak İslamiyet'in kemal derecesinin en yüce zirvesi olduğunu göstermektedir. İnsanoğlu o yüksek dereceye ulaşmak için yaratıldı. Zorluklara ve sorunlara bakmaz, sıkıntılar ve problemlerden korkmaz, yaratılan şeylerin yararını gözetir. İslamiyet yok olmayan bir saadet zenginliğidir. Binlerce alim gizli defineyi araştırarak sonuca muvaffak olamadan hayatı terk ettiler. Ve dahi binlerce alim bu işin sırrını araştıramadan evvel göçüp gittiler. İslamiyet kavimlerin nizamı, yüce bir kanundur. Allah kullarına sığınacakları bir vakit ihsan etti ve buyurdu ki o hakikat dinine, iki dünya saadetine, iki güzel hale yine onun doğru delilleriyle ulaşırsın.

İslamiyet dinlerin sonuncusu, her çağın vazgeçilmezidir. Akli gelişmesi tamamlanan, hayır ve şer arasında ayrılığa güç yetiren her kişiye karşı ilahi amaç, kulları hakkında hayırlı olduğunu konuşan bir şahide ulaşmaktır. İslamiyet bir hak dindir. Tabii ilimler kendi mensuplarının haberi olmaksızın o dini mübine hizmet eder. Yol gösteren tecrübelerle sabit olmuş kural şu ki; akıl yoluyla ortaya konmuş olan bir düşüncede ve insani ilerlemelerde, medeniyet eserlerinde Kur'ani ayetlerden bir delilin açık sesi yada nebevi hadislerden bir hadisin cisimleşmiş manasıyla karşılaşırsın.

Allah'ın yardımıyla ispata başlayalım ki şu anki medeniyetin malumumuz olan kuralları İslam dininin yüce kuralları karşısında güneşe nispetle ışık, denize nispetle damla hükmündedir.

Din lafzı: adlandırılması gibi eskidir. İlk asırlarda dahi medeni vahşi, hadari bedevi bütün insani gruplar arasında duyulmuş ve yayılmıştır. İnsanlık tarihini araştıranlar gördüler ki çeşitli kavimlerdeki insan aklı, din kelimesine birbirine uymayan

diğerleriyle zıt pek çok anlamlar yüklediler. Önceki devirlerin insanları, dini yalnız ibadet ederek Allah'ın rızalarını kazanma ve öfkesini sakinleştirme çabası, harp esirlerini cezalandırmada ve yaratıcı için kesilen hayvanların törenleri olarak bilirlerdi. Geçmiş zamanda ilim ve fende ilerleyerek akıl ve insani tedarik genişledikçe dinin gerçek manası da yavaş yavaş daha doğru bir şekilde anlaşılmaya başlandı. Biz burada dini olarak İslamiyetçe kastedilen manadan bahsetmeden önce, insanlığın gerçeği anlama yolunda gösterilen çaba ve ilerlemelerle, İslamiyet'in gerçek manasına yaklaşmakta olduğunu ifade edeceğiz.

Batı bilginleri dikkatlice inceleme ve araştırma çalışmalarından sonra aralarında itiraf ettiler ki; bu varlık aleminde Kadir ve Hakim bir büyük yaratıcı vardır. Kainatı gayet mükemmel bir düzen üzere yaratmıştır. O düzen mükemmel bir hakikat aynasıdır. Dikkatle bakanlar, kamil sıfatına açık bir şekilde şahit olmaya güç yetirirler. O nizam mükemmel bir hikmet kitabıdır. Dikkatli bir şekilde inceleyenler özetle, kendilerini milyonlarca batıl kanunlardan birine muhtaç etmeyecek faydalı kanunları, onun meşhur ibaresinden uygun bir şekilde hüküm çıkararak hayatın sorunlarına çözüm bulurlar.

O büyük merhamet sahibini görenler ise ikram sahibi olan büyük yaratıcıya ister istemez sevgi beslerler. Zira Allah bütün mahlukatın yaşamları boyu saadetlerine hizmet edecek şekilde eşya ve sebepleri mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Kainat düzeninin gerektirdiği sorun ve problemlerden ayrı olarak başka bütün zahmet ve sıkıntılardan korunmalarına sebep olacak vesileleri dahi gerekli olduğu kadar ihsan buyurmuştur. Kainat düzeninin gerektirdiği sorun ve problemlerin ise bu varlık aleminin topyekün görünüşünü bozacak yüce merhamet eserlerini içerdiklerinden gerçekte onlar dahi tam bir fayda sağlayıcı konumdadır. Kainat bizzat ortaya koyar ki Allah bu kainatı fesat üzerine değil iyilik üzere yaratmıştır.

İnsan; Allah'a nisbetle diğer yaratılanlardan farksızdır. Yalnız yaratma ve gayet benzersiz olmasından ötürü diğer yaratılanlara üstündür. Onun için gelişme kanunları yaratılanlardan ziyade mütevazi ve uygun olması gerekir. İnsanoğlunun varolan kurallara uyarak bu zamana kadar yürüdüğü büyük mesafeyi düşünecek olursak, kesin bir şekilde anlarız ki yaratıcı, insanlığın gelişmesi ve ilerlemesi yolunda insan beyninin henüz ulaşamadığı bir seviyeye ulaşmak için gerekli özelliklerin tamamını insanlığın hizmetine sunmuştur.

İşte Avrupa bilginlerinden büyük bir heyet, hakkında şüphe olmayan ilmi kurallara dayanarak dini kurallar tesis etmeye başladılar. Bu dini kuralların temsilcilerinden Jul Simon bakınız ne diyor: “ Hayat sürecinde Allah'ın yardımıyla ve onun emirlerine uyarak bizim için buyurmuş olduğu emirleri ve gereklilikleri elimizden geldiği kadar yapmaya çalışırız. Ömür günlerimiz sona erdiği zaman Allah bizleri ya geri döndürür ya da cezalandırır.” Jul Simon sevap ve ceza gerektirecek sebepleri zikrederek der ki, sevabı gerektiren hal insanın kendisine özel olan kanuna itaati ve gücü nispetinde hayırlı amel ve fiillerini bağlılık ve devamlılıkla yapmasıdır. İnsana özel olan kanun ise insanın kendi varlığını korumaya çalışması ve kendine verilen ihsanları güzel kullanım ile insanlığa hizmet ve yaratıcısına muhabbetle ibadet etmesidir.

Dini ilkelerimiz gayet açık olup, her şeye kadir olan ve hiçbir şey tarafından sınırlanması mümkün olmayan bir ilahın varlığına inanmak, bütün alemi o Allah'ın yarattığına ve o alemler üzerinde hüküm sahibi olduğuna iman etmek esastır. Bizlere bu hayat tarafından vaat edilen iyilikler ve güzellikleri verecek diğer bir hayatın mevcut olduğuna ve ayrıca o ikinci hayat içerisinde kötülüklerin cezasının verileceğine de iman etmektir. İşte inanç esaslarımız da bunlardan ibarettir.

Biz buraya kadar bahsettiğimiz söz ve düşünceleri dört önemli başlıkta özetleriz ve bunları şu şekilde ortaya koyabiliriz. Birincisi; Yüce Mevla bize ve amellerimize ihtiyaç duymaz, işlediğimiz hayırlı fiilin kendi menfaatimizden başka hiçbir sonucu yoktur. İkincisi; Cenab-ı Hak insana rahimdir, iyiliğini ister. İbadetle sorumlu tutması yine insanın faydası içindir. Üçüncüsü; ibadetin belirli kurallara bağlı, insan yapısına uygun olması gerekir. Zikrettiğimiz kurallara zıt ve karşı olarak insan yapısına aykırı bulunması uygun değildir. Dördüncüsü; cismani ibadetlerin sadece belirli hareketlerden ibaret olmayarak kalbi temizlemesi ve ıslah etmesi gerekir.

Biz bu kitapta insan gruplarını cehaletin karanlığından medeniyetin aydınlığına çıkaran mücadeleyi açık bir şekilde anlatmak istesek de kitabımızın hacmi buna yetmez. Yalnız konumuza dair bölümü daha anlaşılır hale getirmek, medeniyet meselelerini aydınlığa kavuşturmak ve o meselelere ait olan gerçekleri ortaya çıkarmak için özellikle iddia ettiğimiz delilleri de ortaya koyarak birkaç söz daha söyleyeceğiz. İnsan yeme, içme ve barınma gibi hayati ihtiyaçlarını giderdikten sonra toplumun içinde bir arada yaşamak mecburiyetini hissetti. Çünkü acil ihtiyaçlarını karşılamak ve kendisini tehdit eden çevresel faktörlere karşı korunmak için istese de

istemese de bir toplum içinde yaşamasının gerekliliğini anladı. Bu ihtiyacın ortaya çıkması ile beraber dahil olacağı toplumun bütün kurallarını ve geleneklerini kabul etmesi gerektiğinden, kendi özgürlüğünün bir kısmını feda etmesi gerektiği gerçeğini fark etti. İşte tarihin bizlere göstermiş olduğu ve anlattığı mücadelenin meydana gelme sebebi budur. Zira özgürlük üzere yaratılmış olan insanoğlu bir topluma katılmak ihtiyacı hissettikten sonra o toplumun koymuş olduğu kurallara uyma zorunluluğunu görmüş ve bu şartlar ona ağır gelmiştir. Daha açık bir şekilde ortaya koyacak olursak insanoğlu her konuda özgür bırakılacak olursa toplumun düzeni için konulan kurallar yıkılır ve bir toplum halinde yaşama imkanı ortadan kalkar. Çünkü insanoğlu özgürlüğünden hiçbir şeyi feda etmek istemez. Geçmiş zamanlarda akli olarak ortaya konulan kurallar eksik olduğundan toplumun düzeninde ifrat ve tefrit yönlerine meyiller ortaya çıkıyor ve bu da bir toplum halinde yaşamaya engel teşkil ediyordu. İşte geçmişteki toplumlar arasında meydana gelen bu üzücü olayların tamamı özgürlüğe düşkünlükten, haddi aşan ve ölçüsüz kanunlardan meydana geliyordu. İnsanoğlu bu gibi ölçüsüz ve haddi aşan kanunlar yerine ölçülü bir toplum meydana getirmek için kendi arasında çalışmaya başladı.

Son iki asır bu hususta önceki asırlardan daha üstün bir çaba ortaya konulmuştur. Bu müddet zarfında meydana gelen akli ilerlemeler sayesinde istenilen dengeli bir özgürlük kavramı ortaya konmuştur. Gerçekte akıl özgürlüğü medeniyetin en büyük düzenidir fakat bundan kasıt insanın her kural ve kaideden bağımsız, istediği kötülüğü dilediği zaman ve dilediği yerde çekinmeden ortaya koyması değildir. Bu gibi özgürlük anlayışı ancak hayvanlara mahsustur. Onların da bu şekilde bir özgürlüğe sahip olmalarından dolayı da kendilerine asla özenilmez. Bizim konu edindiğimiz özgürlük insanın bir adil düzene bağlı, toplumun içinde bulunduğu aşırılıklardan onu tamamen ya da büyük ölçüde kurtarmasından ibarettir. İşte Avrupalılar bu özgürlük anlayışını meydana getirmek için asırlarca zorluk çektiler. Bizim için ise Avrupa'daki gibi zorluklara yer yoktur. Çünkü elimizde bulunan İslam dini ölçülü bir toplum ortaya koymak için mükemmel bir lütuftur.

İlmi ve akli gerçekler gösterir ki belirli kurallara dayanan mükemmel bir kanun ortaya konduğunda bir toplumun zarara uğraması mümkün değildir. Ancak o kanun kurallarına uymayan toplum üyelerinin ihmali ile zarar meydana gelebilir. Bu mükemmel kanun ise İslam'dır. İslam dininin ortaya koymuş olduğu kurallara bir

müddet dahi hakkıyla uyulduğunda görülecektir ki meydana gelen değişim hem bu kurallara uyan kişiye hem de o toplumun yararına olacaktır. Mösyö Fiyon'un "En üstün dünya saadeti" Basiya'nın "insani ilerlemelerin özü" Victor Hugo'nun "insan nefsinin ulaşması gereken saf duygu" diye tarif ettiği özgürlük tanımına Avrupalılar henüz ulaşamadı. Zira bu özgürlük tanımı ancak İslam hazinesinin içindedir, başka bir yerde bulunamaz. Biz burada Avrupa'daki özgürlük tanımı ve İslamiyet kanunlarının uygulanabilirliğini anlatmaya geçmeden önce insanoğlunun yaratılıştan beri özgürlüğe olan düşkünlüğünü anlatacağız.

3.4 İnsan ve Özgürlük

İnsanın doğal fıtratı özgürlük üzere yaratıldığından onu kendisine açıklayacak bir delile ihtiyaç duymaz. Çünkü insanoğlunun üzerinde belirli bir etkisi olan o duygu latif bir özelliktir. Lakin önceki bölümde de açıkladığımız üzere hayvanlara ait olan tüm sınırlamalardan muaf bir özgürlük anlayışı, insanların yapısına ve bir arada yaşamasına engel teşkil ettiğinden insanların özgürlüğünün bir kısmından feragat etmesi elzemdir. Bu anlayış sonucunda kurulan devletler bu elzem durumun doğal sonucudur.

Geçmiş zamanlarda hükümdarlık eden Ruhban grupların belirlenen kuralların dışına çıkmasının altında, insanoğlunun özgürlük konusundaki fazlayı isteme arzusu yatmaktadır. Bununla birlikte Ruhban gruplarının insanoğlu üzerindeki amacı onların hareketlerini ve fiillerini kısıtlamak, ayrıca istedikleri gibi bir toplum inşa etmektir. Bunu ortaya koymak için de insanın üzerinde özel bir etkisi bulunan insan vicdanına yoğunlaşırlar. Bu sırra vakıf olan Ruhban grupları insanın ruhuna etki eden dini konularda da çalışmalar yapmış, bu konuda dini de büyük ölçüde tahrip etmekten geri durmamışlardır. Bu şekilde insanlar başlarına gelen zor durumlardan asırlarca kurtulamamış ve daha sonraki asırlarda kurulan siyasi hükümetlere çözüm olarak bakmışlardır. Siyasi ve ruhban gruplar arasında meydana gelen çatışmalarda binlerce insan öldükten sonra geçen asrın sonuna doğru insanlar özgürlüklerine bir derece olsun kavuşabilmişlerdir.

Allah insanları zulüm ve cehalet özellikleri ile ne güzel tarif buyurmuştur: Avrupa bilginleri bir miktar rahata kavuşur kavuşmaz, bu rahatı sunan kimseleri göklere

çıkartmış, haklarında onlarca kitap yazmış ve kutlamalar yapmışlardır. Fakat geçmişte çektikleri sıkıntıları unutarak kendilerinin başlarına gelen zulmü diğer din mensuplarına yapmaktan geri durmamışlardır. Bilmiyorlar ki başlarına gelen dehşet verici olaylardan sonra kavuştukları rahat henüz onlara ulaşmadan İslamiyet Müslümanlara bir nimet olarak bu rahatlığı sunuyordu.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere Avrupalılar bütün dinleri ilerlemelere aykırı buldukları için yakın bir zamanda yok olacaklarını ve ortadan kalkacağını belirtmişlerdir. Lakin bilmiyorlar ki İslamiyet'in özgürlük konusunda ortaya koymuş olduğu fikirler diğer hiçbir düşünce, din ve anlayışta bulunmamaktadır. Bugün İslam medeniyetinin ortaya koymuş olduğu bu büyük bilgi birikimi değerli bir bina hükmündedir ve üç temel üzerine inşa olunmuştur. Bunlar özgür birey, özgür akıl ve özgür ilim şeklindedir.

Ruhban grupları toplumun düşkünlük içinde olmasını isterler. Bu grupların insanları zorla kendi hizmetlerinde çalıştırmak için başvurdukları yollar, onları her türlü haklarından mahrum etmek ve insan tabiatının doğal özelliklerinden onları ayırmak suretiyle her türlü kötü yola başvurma şeklindedir. İnsanların gözlerinin kör olduğunu ancak kendilerine itaat ederek kurtuluşa erebileceklerini sürekli anlatan bu gruplar, kendi çıkarları doğrultusunda her türlü yola başvurmaktan da geri durmamışlardır. İnsanların dini duygularını istismar eden ve dinle korkutarak kurtuluş yolunu kendilerinde gösteren ve insanları kendi istedikleri bir toplum yapısı haline getiren bu gruplar, sözlerinin daima din adına olduklarını belirtirmişlerdir.

Bu Ruhban gruplarının yönettiği topluluklarda bazı insanlar dayatılan kuralların dışına çıkarak karşıt görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak buna karşı olarak ruhban grupları "sizin ne nefsiniz var ne de şahsiyetiniz, körü körüne bize itaat etmek zorundasınız" anlayışıyla kendilerini haklı çıkartmışlardır. İşte bu gibi olaylar tarih boyunca birçok kimsenin başına gelmiş ve ruhban grupları şiddete başvurmaktan çekinmeyerek karşıt grupları yok etmişlerdir. Bu gibi durumlarda nefsin fıtrî özelliğini kaybetmesi de doğaldır. Bir yönden vahşi, bir yönden hayvani ve bir yönden de katilane tavırlar karşısında İslam dininin ortaya koyduğu tutum adalet ve hakkaniyettir. İnsanlar arasında eşitliği sağlayarak, insanların yaratılışlarıyla birlikte onlara verilen şahsi haklarını koruma, İslam dininin temel prensiplerindendir. Bu konuda İslam dininin ortaya koyduğu deliller şu şekildedir;

“Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Zira onlar kendilerinden daha iyi olabilirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Çünkü alay edilenler edenlerden daha iyi olabilirler.”

“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık tanışırsınız diye de sizi kabileler ve kavimlere böldük.”

İnsan özelliklerinin en büyüğü akıl kuvvetidir. Daha önce de belirttiğimiz üzere insan yaratılışının başında diğer hayvanlar gibi hayatını devam ettirmek için gerekli olan bilgi ve beceriye sahip değildi. Fakat o bilgisiz halinden kendini ilim ve bilgisini arttıracak akıl nimetine sahipti. Bilgi açısından eksik olan insan toplulukları, diğer bütün nimetlerin yanı sıra en önde akıl nimetinin üzerinde durarak onu bir silah olarak kullandılar. Akıl sayesinde kendilerini ve toplumlarını ileriye taşıyarak, insanların yaratılıştaki bilgi açısından eşit olduğu hayvanlar seviyesinden ileriye götürdüler.

Diğer bir yandan İslam peygamberi Hz. Muhammed Mustafa ortaya koyduğu doğru bilgi ve akıl nimetine vermiş olduğu değerle bütün din ve medeniyetlerin üzerinde bir özgürlük anlayışı sunmaktaydı. Bu anlayış İslam dininin mükemmelliğinden ve akla verdiği önemden gelmekteydi. Hz Muhammed'in “din akıldır aklı olmayanın dini yoktur” hadisi ile de ortaya koyduğu düşünceyi dini bir temele dayandırarak İslam dininin bu konudaki tutumunu net bir şekilde anlatmaktaydı. Ayrıca dinin akıl konusundaki tavrı bu kadar net iken Müslümanların içinden bazı insanlar aklın terk edilmesi gerektiğini, onun insanların üzerinde yanıltıcı ve insanları kötüye sevk edebilen bir tarafının olduğunu, bunun için de Allah'ın gazabını insanların üzerine davet ettiği gerekçesiyle, akıl kuvvetinden uzak durmayı söyleyenler bulunmaktaydı. Bu şekilde davranan insanların dine bakışı sadece Allah'ın göndermiş olduğu kitap ve peygamberinin söylemiş olduğu hadisi şeriflerle yaşamayı, bunun dışında kalan herhangi bir konuda da çekimser kalmayı esas almaktaydı.

Lakin Kur'an ve hadisin içeriğine bakıldığında akıl nimetinin kullanılmasına dair birçok delil bulunmaktadır. Bundan dolayı insanlar akıl nimetini ilahi nasslar çerçevesinde iyiye teşvik yönüyle kullanmaları gerekmektedir. Aksi halde akıl nimetinden yoksun bırakılmış bir din belli bir süreden sonra insanların, eksik olduğu düşüncesine kapılmaları kaçınılmazdır. Sonuç olarak İslam dini, akıl nimetini insanlara vererek onları peygamberin getirmiş olduğu Kur'an ve söylemiş olduğu

hadis-i şerifler çerçevesinde akıl kuvveti ile de kendilerini hem ilim hem de beceri yönünden geliştirmek için mükemmel bir anahtara kavuşmuştur. Bu konuda delil olarak da;

“Ve onlar derler ki; bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun. Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik.

İlmin akıl ile olan ilişkisi gıdanın insan bedeni ile olan ilişkisiyle aynı mahiyettedir. Beden nasıl besin maddeleri ile hayati devamlılığını sağlarsa akıl da ilim ile etkinliğini göstermektedir. Akıl ve ilim arasındaki bağ koparsa daha önceki bölümlerde de bahsetmiş olduğumuz üzere ruhban gruplarının insanlar üzerinde hakimiyet kurması kolaylaşır. Lakin akıl ve ilim arasındaki bağ kuvvetlenirse insanlar kendileri ve toplumları için doğru olan yolu bu iki kuvvet sayesinde bulacaklardır.

İslam dini de ilim konusunda Müslümanları daima teşvik edici bir tutum içerisinde olmuştur. Hatta İslam Peygamberi Hz Muhammed ilim Çin'de bile olsa talep ediniz hadisi ile Müslümanların ne şartta olursa olsun daima ilim için çaba göstermelerini öğütlemiştir. Ayrıca Kur’an’ın ilk emri de oku ayeti ile ilim konusunda İslam dininin tutumunu ortaya koymaktadır. Bu konudaki diğer delillere gelecek olursak;

“İşte biz insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamayacaktır.”

“Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirip geçip giderler.”

3.5 Şahsi Ailevi ve İnsani Görevlerimiz

Medenileşmiş toplumlarda meydana gelen ilmi ilerlemelerin nişanesi olan özgürlük kuralları hakkındaki araştırmalarımızı tamamlamış bulunmaktayız. Ortaya koyduğumuz açık delillerle sabittir ki Avrupa da henüz olgunluk seviyesine ulaşamayan özgürlük anlayışı İslam dininde her açıdan mevcuttur. Şimdi de zikrettiğimiz konularla ilişkisi olan diğer başlıklara geçeceğiz.

3.5.1 Şahsi Görevlerimiz

Aslında her kişi bilir ki şahsi varlığı ruh ve beden adlarıyla bildiğimiz iki seçkin cevherden oluşmaktadır. Bu iki cevher tabiatları gereği birbirlerinden farklı, birleşmesiyle bir bütünlük oluşan cevherlerdir. İnsanoğlu uzun süre yaptığı çalışmalar sonucunda öğrendi ki insanın saadetli bir yaşantıya kavuşabilmesi için, bu iki cevherin birbiriyle uyum içinde olması gerekmektedir. Mösyö Luke der ki: "insanın dünyada saadete kavuşabilmesi için iki şeye ihtiyacı vardır. Bunlardan biri beden sağlığı ikincisi akıl sağlığıdır. Eğer bunlardan herhangi biri yeterli derecede kendi görevini ifa edemezse kişinin mesut ve bahtiyar olması imkânsızdır".

Diğer bir yandan insan bu iki özellik arasında ikilemler yaşayan bir varlıktır. Bu ikilemlerden birincisi ruhi istekleridir ki onlar, insanın manevi saadeti için gereklidir. İkincisi ise cismani istekleridir ki onlar da beden saadeti için gereklidir. Ruhi istekler, insan nefsinin yaratılanların lehine hayatta sorumlu olduğu görevleri yerine getirebilmesi için kendisinden yardım ve hizmet beklenen kuralların topyekûn görünüşüdür. Maddi isteklere geldiğimizde ise bedenin hayattaki görevlerini yerine getirebilmesi için gerekli olan beden sağlığına yardımcı kurallardır.

Sonuç olarak bu gerçekler dikkate alındığında günümüzün alimlerinin vardığı netice, insanların gerçek anlamda huzura kavuşabilmeleri için gerekli olan yol bu iki cevherin ıslah edilmesi ve aralarındaki ilişkinin korunmasıyla mümkün olacaktır.

Halkın durumu dikkatle incelendiğinde doğal fıtratlarına aykırı birçok şeyle karşılaşılır. Bu görülen zıtlıklar ve sebepleri incelendiğinde maddi ve manevi hastalıkların olduğu görülmektedir. Maddi hastalıklar beden üzerinde ne kadar etkili ise manevi hastalıklar da ruhun üzerinde o kadar etkilidir. Bu hastalıkların tedavisi de kendi cinsinden olup maddi hastalıklara maddi ilaçlar, manevi hastalıklara manevi ilaçlar uygulanmalıdır.

İnsan nefsi yetkinliğe ulaştığı anda hangi yönde eğitilir veya hangi yönde vakit harcarsa o yöne eğilim göstermektedir. Bundan dolayı nefsin ilk andan itibaren doğru bir çizgide yürütülmesi gerekmektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere nefsin hastalıklara yakalanması ve tedavi edilmesi, beden ile benzerlik göstermektedir. Bunun bedenin tedavisinde uygulanan ilaçlar gibi nefsin tedavisinde de dört aşamalı bir yöntem uygulanmalıdır. Bunların birincisi; nefsin kötülüklerden ve kötü düşüncelerden temizlenmesi, ikincisi; doğru bilgi ile düzeltilmesi, üçüncü olarak; iyi ve güzel ahlak

ile süslenmesi ve son olarak da itikadın düzeltilip, arındırılmasıyla sağlığına kavuşması şeklindedir.

İnsanoğlu her şeyden önce dikkatle beden sağlığını koruması gerekir. Bu da insanın hayatına devam ederken vücudunu kir ve pisliklerden korumak ve temizlemekle başlar. Bununla birlikte sağlık kurallarına da hakkıyla riayet etmek en önemli sağlığı koruma yollarından biridir. Beden sağlığının tesis edilmesinden sonra kişi nefsini de kötü fikir ve düşüncelerden uzak tutarak zihnini beden sağlığı gibi koruması önem arz etmektedir. Çünkü zihni meşgul eden kötü fikir ve düşünceler insanın hayatını idame ettirdiği esnada sağlıklı düşünmesine engel teşkil edecektir. Bundan dolayı zihnin temizliği ve sağlığı, bedenin temizliği ve sağlığı kadar önemlidir.

Ahlak filozofları derler ki; "eski çağlarda ümmetleri perişan eden sıkıntıların en büyük sebebi, insanların delilsiz bir şekilde her türlü geçmiş inançları kabul etmeleridir. Bu konuda Kur'an'ın tutumu da açıktır".

"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak göz ve gönül bunların hepsi ondan sorumludur."

Beden temizliği için gerekli olan araçlar ne kadar gerekli ise insan nefsine bulaşan hastalıkları ortadan kaldırmak için de seçkin bir kuvvete ihtiyaç vardır. Bu seçkin kuvvet ise nefsin bütün eksikliklerini ve hastalıklarını ortadan kaldıracak olan onu yetkin hale getirecek olan ilimdir. Nefsin, ilim ve hikmet ile temizlenip, düzenlenmesine dair olan kuralları anlatma ve bu kuralları uygulama konusunda İslamiyet insanoğlunun ortaya koymuş olduğu bütün esaslardan önce ortaya çıkmıştır. Peygamber Efendimizin "ilmi beşikten mezara kadar talep ediniz" hadisi ile ilme vermiş olduğu değeri yani ilmin insan bedeninde ve ruhunda yaratacağı güzel davranışları ortaya çıkartmayı amaçladığı bir gerçektir. Bu doğrultudaki Kur'ani delillerde bulunmaktadır;

"Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü ve arzularına uyarak saptırıyorlar muhakkak ki rabbim haddi aşanları çok iyidir."

Açıktır ki bedeni ihtiyaçlara karşılık nefsin de etkilenmeleri bulunmaktadır. İnsan bedeni, açlık, susuzluk, fakirlik gibi iç ve dış etkileri yok etmek ne kadar elzem ise nefsinde varlığını devam ettirebilmesi için de yardımcı araçlara o derece ihtiyacı bulunmaktadır. Gerçekte beden ve nefsin ihtiyaç duyduğu yardımlar birbirine zıt olsa

da buluştukları ortak nokta iki kuvvetinde yardıma muhtaç olduklarıdır. Akıllı toplulukların yapılarına bakıldığında insani ahlak kurallarına önem verdikleri, toplumun yapısını korumak için insanın korunması gerektiğini düşünerek bu kuralların kusursuzca uygulandığı görülmektedir. Bu toplumlar, toplumun devamlılığı ve yapısının korunmasının için, insanın nefsinin eğitilerek önce aileyi sonra da toplumu korumayı hedeflemişlerdir. Her toplumda olduğu gibi bu toplumlarda da nefsi terbiyeyi reddeden ve düzeni bozan insanlar bulunmaktadır. Eğer toplumun geneli bu insanları düzeltemez yada toplumdan dışlayamaz ise toplumun yapısının bozulması kaçınılmazdır.

Nefsin gerçek anlamda isteği sağlıklı bir itikada sahip olmaktır. Çünkü sağlıklı bir inanç sistemi sayesinde insan, iç dünyası içerisinde düzensizlik bulunmayan kararlı duruş sergileyen bir yapıya bürünecektir. Bu sayede insan nefsinin kötü isteklerine karşı kararlı bir tavır takınarak kendisini frenleyebilecektir. Aksi takdirde neye inandığı konusunda şüpheleri ve bilgi eksikliği bulunan bir insan, nefsinin istekleri karşısında da direnç gösteremeyerek günah bataklığına saplanacaktır.

Diğer bir yandan nefis eşya gibi bir yaratık olmayıp insan bedeninin üzerinde etkiye sahiptir. Bu etkiyi güzele ve iyiye sevk edebilmek için de insanın akıl kuvvetini kullanması gerekmektedir. Akıl, yapısı gereği insana doğruyu ve yanlışı göstermektedir. Bu aşamadan sonra o yanlışı terk edip, doğruya nefsin yönelmesini sağlamak için ise temelleri sağlam bir inanç sistemine sahip olmak gerekmektedir. Daha öncede belirttiğimiz üzere aklı olmayanın dini olmaz ilkesinin altında yatan gerçek burada da karşımıza çıkmaktadır. Akli melekesini kullanamayan bir kişi dinini de nefsini de muhafaza edemeyecektir.

“Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık şimdi şu Alevli cehennemin mahkumları arasında olmazdık diye de ilave ederler .”

Bütün insanlarca malumdur ki bedenin bir çok ihtiyacı ve isteği vardır. Bu istek ve ihtiyaçların karşılanmasında ki ölçüt itidale riayet etmektir. Bu konuda örnek verecek olursak beden için yaratılan bütün gıdalardan beslenmek helal iken bedeni hasta edecek seviyeye gelindiğinde haram olmaktadır. Buradaki sınır, ölçülü bir seviyede bu nimetlerden faydalanılmasıdır. Allah’ın insanların hizmetine sunduğu nimetlerin israf edilmesi de, nimetlerin bir kısmının çeşitli nedenlerden dolayı haram sayılması da

yasaklanmıştır. Yaratılan gıda maddelerinin helal ve haram olanları belli olduğundan bu nimetleri koyulan ölçünün dışında bir şekilde kullanmak doğru değildir. Bu konuda Allah Teala açık bir şekilde insanları uyarmaktadır:

“Yiyiniz, içiniz. Fakat israf etmeyiniz. Şüphesiz Allah israf edenleri sevmez.”

“Ey iman edenler Allah'ın size helal kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın sınırı da aşmayın Allah sınıra aşanları sevmez.”

İnsanları hayvanlardan ayıran en önemli özelliği akıl kuvvetidir. Bu akıl kuvvetinin de sadece bir kuvvet olarak bulunması yeterli olmayıp, sağlıklı bir şekilde görevini yerine getirmesi zorunludur. Bu konuda aklın işlevin yerine getirmesi için sağlığın önemini anlayanlar, beden sağlığına ayrı bir önem vermeye başladılar. Bu gerçeği çok sonraları kavrayan insanlar aslında İslamiyet’in mesajlarına kulak vermedikleri için bu sırra geç ulaştılar. İslamiyet beden sağlığına büyük bir önem atfederek asırlar öncesinden insanlığa seslenmiştir. Ayrıca ilahi emrin inmeye başladığı ilk anlarda bile “elbiseni temiz tut” emriyle ve Hz. Muhammed’in “temizlik imanın şartıdır” sözüyle dinin temizlik konusundaki tutumu net bir şekilde ortaya konulmuştur. İslam dininde hastalık yoluyla kullar imtihan edilmiş, zaman zaman insanların zor şartlarda nasıl davranacağı ilahi bir imtihanla gözlemlenmiştir. Bu süreçte dahi Müslümanlar sağlığı talep edip, bu uğurda çaba harcamaları istenmiştir. Bir imtihan olarak ellerinden alınan sağlıkları gösterdikleri sabır sonucu tekrar iade edilmiş ve şükretmeleri öğütlenmiştir. Lakin buradaki amaç insanları hastalığa mahkum etmek olmayıp, sağlığın değerini anlatmak ve onu korumaları için mesaj vermektir.

3.5.2 Ailevi Görevlerimiz

Medenileşmiş toplumlarda ailenin büyük bir yeri vardır. Ailenin toplumla olan ilişkisi, fertlerin aileyle olan ilişkisiyle aynı doğrultudadır ve birinin düzeltilmesi yani eğitilmesi ikincisinin de düzeltilmesine vesile olur. Günümüzün alimleri aile kurumunu göz önüne alarak düzeltilmesi için bütün güçleriyle çaba göstermektedirler. Ailelerin saadete kavuşması için hem madden hem de manen düzeltilmesi gereklidir. Bundan dolayı her bir aile reisine aslında iki çeşit görev düşmektedir.

Birincisi: Ailenin manen ıslah edilmesidir. Bu görevin yerine getirilmesi için iki önemli konuya dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi; insanın ailesi ile

olan işlerde eşini de aile işlerinde ortak kabul ederek bir görev paylaşımı yapması gerekmektedir. Bu görev paylaşımı sayesinde aile içindeki huzur ve birliktelik sağlanarak gerçek bir dayanışma içerisinde hayat mücadelesi devam ettirilecektir. İkinci konu ise aile büyüklerinin bir süre sonra toplumun içine dahil olacak olan ailenin küçük fertlerine güzel terbiye ile muamele etmeleridir. Bu sayede gelecekte toplum için terbiyeli ve topluma yararlı bireyler yetiştirilerek geleceğe hizmet edilmiş olunmaktadır. Diğer bir deyişle aslında kendi aile büyüklerinden gördükleri terbiyeyi çocuklarına vererek topluma ya iyi ya da kötü bir birey kazandıracaklardır. Eğer iyi bir terbiye ile çocuklarını eğitirlerse ailesinin şeref ve itibarını yükseltecek, kötü bir terbiye ile eğitilen çocuk ise ailesinin şeref ve itibarını yerlere düşürecektir.

İkincisi ise ailenin maddi olarak ıslahıdır. Birinci görevin bu görev ile ilişkisi yüksek derecedir. Çünkü insan her şeyden önce beden ihtiyaçlarını karşılamadan manevi ihtiyaçlarını karşılama konusunda bir çaba içine giremez. Çünkü beden ihtiyaçlarının ortaya çıkardığı sorunlar aklını sağlıklı bir şekilde kullanmasına engel teşkil edecektir. Bundan dolayı da manevi ihtiyaçlarını belirleyip onları çözüme kavuşturacak yolları bulma da zorluk çekecektir. İnsanın beden ihtiyaçlarını karşılayamaması ahlaki anlamda da sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Çünkü aile reisi olan kişi, aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için dinen uygun olmayan ve haram kabul edilen yollara başvurabilmektedir. Bundan dolayı aile reisinin sağlıklı bir aile yapısı oluşturması için ekonomik anlamda yeterliliğini sağlaması elzemdir. Ayrıca bu ekonomik yeterliliği aile fertleri için harcaması da dinen büyük bir sevap olarak belirtilmiştir.

Yeryüzünde şahit olduğunuz büyük devletlerin ulaştıkları kudretleri şüphesiz boş işleri bırakıp gerekli konularda büyük bir çaba göstermelerinden meydana gelmiştir. Bunun için Avrupa toplumları devletlerini ilerletmek ve büyütmek için yegane yolun çalışmak olduğu kabul etmişlerdir. Fakat inançları gereği kendileri dışındaki bütün dinleri bu konuda rehavet içinde olduğunu düşünmektedirler. Lakin bu rehavet grubunun içine dahil ettikleri İslam dinine yüklenen bu itham doğru değildir. Hz Muhammed'in bugün ölecekmiş gibi ahiret için hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışın sözleriyle Müslümanları daima çalışmaya ve boş işlerden uzaklaştırma gayreti içinde olduğu aşikardır. Ayrıca İslam dininin çalışma konusunda, helal dairede olmak kaydıyla her türlü çabayı ibadet kabul ettiği de bir gerçektir. Dinin çalışma

konusundaki emirleri tavsiye niteliğinde olmayıp, çalışmaktan geri durmayı günah kabul eden bir ilke konumundadır. Avrupa toplumlarının aksine menfaatçi değil yardımlaşmayı ve dayanışmayı esas alan bir toplum anlayışını ortaya koyan İslam dini, kardeşin kardeşe göstermiş olduğu yardımı ibadet kabul etmiş, boş işlerle uğraşanları şiddetle uyararak boş vaktinden dolayı ahirette hesaba çekileceğini insanlara bildirmiştir.

“Allah'ım sana verdiğinden Ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma”

Bu ayet Musa aleyhisselam'ın kavminden olan Karun’a hitapla aslında bütün Müslümanlara açık bir mesaj niteliği taşımaktadır. Dünya ve ahiret dengesine önem veren İslam dini, sadece bir ahiret dini olmadı, bu dünyada gerekli olan çabayı gösterip, dünya nimetlerinden faydalanılması gerektiği de açık bir şekilde ortaya koymuştur. İslam dininin mal kazanma ve harcama konusunda koyduğu kurallara riayet edildiği takdirde, bir Müslümanın dünya malı için çalışmasında yasak ve günah bulunmamaktadır. Aksine İslam’da, Müslümanların helal yollardan kazandığı malı helal yollarda harcayarak hem kazanırken hem de harcarken Allah'ın rızasını da kazanabileceği belirtilmiştir.

Diğer bir konu ise Müslümanların ibadetleri içerisinde mali ibadetlerin de bulunmasıdır. Din açısından zengin sayılan Müslümanların Allah yolunda mallarını harcamaları karşılığında, bizzat Allah tarafından verileceği belirtilen bir mükafat verileceği belirtilir, Ayrıca Müslüman toplumların diğer Müslüman olmayan toplumlara maddi anlamda muhtaç olmamaları için de Müslümanların bu dünyada çalışmaları elzemdir.

3.5.3 İnsani Görevlerimiz

İnsan, medenileşmiş devirlerde araştırmalarla da sabit olduğu üzere dört gruba ayrıldığı görülmektedir. Bu gruplardan birine dahil olmak insan için de kaçınılmaz bir durumdur.

Birinci grup; özel kanunlarla idare edilen ve bireyler arasında dil, din ve tabiatları yönünden bir fark bulunmayan gruptur. İkinci grup; sadece bir bölgede bazı zorunlu nedenlerden dolayı inanç ve kültür açısından da birbirine zıt olmasına rağmen bir arada

bulunan topluluktur. Üçüncüsü ise bütün özellikler açısından birbirinden ayrı oldukları halde aralarındaki faydalı ortaklık sebebiyle, diğer gruplara karşı beraber hareket eden gruptur. Dördüncüsü ve sonuncusu olan grup da savaş ve kavga üzere bulunan toplulukları kapsamaktadır. İnsan grupları arasında bu şekilde yapılan sınıflandırmada ilk üç grup hiçbir zaman boş kalmazken son grup zaman zaman kendisine üye bulmaktadır. İnsanların yaşam durumu gösterir ki bu gruplandırma gayet doğal ve insanoğlu için bu grupların dışında bulunmak imkansızdır. Bu duruma göre adil bir kanun da elzemdir. Bu dört grubun durumuna göre adalete ve kişinin bireysel becerilerine uygun asli ve şahsi görevleri bulunmaktadır. Diğer bir yandan adalet çizgisinde devam eden ve insanlara adil bir düzen sunan yegane sistem sadece İslam dinidir. İslam dinin de toplumları sınıflandırırken dört grup halinde ele almıştır. Bu gruplar da ilk başta Müslümanlar gelmektedir. Daha sonra gayri Müslimler, İslam devletinde karşılıklı anlaşma ile barış içinde yaşayan toplumlar ve son olarak İslam devletinin karşısında düşman olarak bulunan toplumlardır.

Müslümanların diğer insanlarla doğru ilişkilerin sağlanabilmesi için adaletin tesis edilmesi, ortaya çıkan zor şartlarda adaletten şaşmamaktır. Müslümanlar bir toplum olma bilincini idrak edebilmesi ve toplumun kardeşlik bilinci içerisinde yaşayabilmesi başlıca gerekliliklerindendir. Hz. Muhammed'in " iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de gerçek manada iman etmiş olmazsınız." hadisiyle de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Her Müslüman iman temizliği kadar muhabbet konusunda da çaba göstermesi gereklidir. Özellikle Müslümanlar hayatın gerekliliği ile ilgili olan emirleri hakkıyla öğrenmesi en önemli gerekliliktir. Bu gereklilik Müslümanlar arasında bir sevgi bağı oluşmasını sağlamaktadır, Bu bağ sayesinde Müslümanlar arasında sevgi ve muhabbet meydana gelir. Bu muhabbet sayesinde kötülükler azalır ve toplumun bağları güçlendiği için düşmanlarda çekinmeler başlar. Ayrıca ilmi ve sanatsal ilerlemeler artarak toplum, medeniyet olma yolunda ilerlemeler kaydeder. Müslümanlar arasında muhabbet ve yardımlaşmanın ortaya çıkmasını emreder sayısız ayet ve hadis bulunur. Bu konuda bir olay anlatacak olursak; Yermük savaşında Hüzeyfetü'l-Adevi anlatır. Savaş günü yanımda bir miktar su bulunduğu halde İbn Ammimi'yi aramaya başladım, düşünüyordum ki eğer şehit olmamışsa ona biraz su içireyim. Yaralı olarak onu bulduğumda henüz canını teslim etmemiş haldeydi. Ona biraz su içirmek istedim. Derhal su kabını iki dudağının arasına getirdim ama bir damlasını dahi içmedi. Bana gözleriyle ima ederek yakınımızda şehit

olmak üzere bulunan Hişam bin As'a gönderdi. Hızlıca yanına varıp ya Hişam sana biraz su içireyim dediğimde daha sözümü tamamlamadan, biraz ötemizdeki yaralı olan başka bir sahabeye işaret etti. Onun yanına vardığımda baktım ki ruhunu teslim etmişti ve tekrar Hişam'ın yanına döndüm baktım ki o da ruhunu teslim etmiş, hemen İbn Ammim'in yanına geldim o da ruhunu teslim etmişti. Bakınız o temiz ve güzel ruhlara ki ölümlerinde bile kardeşlerini düşünüyor ve İslam'ın kardeşlik hukukunu yerine getiriyorlardı. Müslümanlar arasında bu şekilde bir muhabbet var iken hiçbir zorluk ve meşakkat hiçbir düşman ve hiçbir savaş, Müslüman toplumunu yıkamaz.

Diğer bir yandan bu bölümü tamamlamadan önce İslam dininin esirlere karşı olan hükümlerinden de bahsedelim ki, ilahi adaletin dinin düşmanlarına karşı bile nasıl tecelli ettiğini gösterelim. İslam dinine göre Müslümanlar eğer savaştıkları bir toplumdan bazı insanları esir ederlerse onlara yediklerimden yedirmek ve giydiklerinden giymek suretiyle muamele etmeleri gerekmektedir Ayrıca esir olsalar bile eziyet edilmeyerek ve hatta güçlerinin yetmeyeceği herhangi bir işte çalıştırılmayarak muamele edilmesi dini bir kuraldır. Bu konuda Abdurrahman ibn-i avf'ın Peygamber Efendimizin kölelere karşı tavrı konusunda söylediği şu sözler konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. "Peygamberin bir yere giderken yanında bulunan köleler ile farkı yok denecek kadar azdı. Zira elbiseleri kapalı ve kıyafetleri benzer olduğu için ayrıca yürürken önlerinden veya arkalarından yürütmeyip yanlarında yürüdükleri için ayırmak zordu." Sonuç olarak anlatmak istediğimiz, İslamiyet kapsamlı ve genel bir dindir. Müslüman yahut gayrimüslim, köle veya efendi diye bir ayrım yapmaksızın her insanı eşit görerek onlar arasındaki adaleti tesis etmekteydi. Bu tutum sayesinde insanların kardeşlik bilincini arttırarak üstünlüğün mal ya da makamda olmadığını, üstünlüğün yalnızca takva ile elde edilebileceği anlayışını ortaya koymaktadır.

İnsanlık tarihi kesin olarak ortaya koyar ki insanın din hakkındaki sevgisi diğer sevgilerinin tamamından üstündür. Görülür ki dinin başarısı için malını ailesini hatta kendi canını bile feda etmekten çekinmeyen insanlar bulunmaktadır. Ayrıca bu insanlar ortaya koydukları bu tavırdan dolayı gönlü neşeli bir şekilde mesut olurlar. Toplumların çoğu dini muhabbetleri tamamen yanlış anlayarak aşırılıklara düştüler. Dini temellendirme ve sağlamlaştırma çalışmaları adı altında suç ve cinayetler meydana getirdiler. Haset ve kin duygularıyla ömürlerini geçiren bu toplumlar

tarihlerini baştan başa saran kötü olaylarla ve din büyüklerinin hayatın gerçekliklerinden habersiz ve gafil olmalarından dolayı bu hale geldiler. İslamiyet kendine uyanları bu konuda da uyararak doğru yolu göstermiş, kendilerine bir sevgi ve muhabbet anahtarı sunmuştur. Lakin o dönemin fikir adamları bu muhabbet ve sevgi anahtarına ulaşamadılar.

Acaba İslamiyet nasıl oldu da Müslüman nefislerde yer etmiş olan o büyük sevgiye zarar vermeden dini sorunları nasıl ortadan kaldırmıştır? Bütün din liderleri, kendisine inananları bütün bir toplum oluşturmaya çalışmışlardır. Bunun nedeni kendileri dışındaki din ve toplumlara karşı üstünlük kurma istekleri olmuştur. Lakin bu isteği gerçekleştirirken halklarına karşı tutumları korkutma ve zorlama şeklinde olduğu için büyük bir tepki ve nefretle karşılaşmışlardır. Bu esnada İslamiyet şu şekilde insanlara seslenmiştir.

“Rabbim dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat onlar hep ihtilaf içinde olacaklardır. Rabbinin esirgedikleri müstesna, zaten o insanları buna uygun yaratmıştır. Böylece Rabbinin “andolsun ki cehennemi hem insanlarla hem cinlerle dolduracağım” sözü yerini bulmuş oldu.”

Diğer bir yandan gene bu din önderleri toplumlara zorla kendi dinlerine dahil etmek için her türlü baskı yoluna başvurmayı ve hatta evlatlarını öldürmeyi, mallarını yok etmeyi kendileri için meşru gördüler. Ancak bu esnada İslamiyet toplumlara şu şekilde seslenmekteydi.

“Dinde zorlama yoktur artık doğru eğriden ayrılmıştır.”

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel yöntemle tartış, kuşkusuz senin Rabbin yolundan sapanları kim olduğunu en iyi bilendir o doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.”

Bu ayetlerle İslam dini Müslümanların kalplerine iki büyük kural yerleştirmiştir. Bu kurallar dini anlamdaki sorunları ve yönelimleri ortadan kaldırarak bir ümmet olma bilincini aşılamaktadır. Birinci kurala göre, Cenab-ı Hakk ezeli ilminde insanoğlunu birbirinden farklı mizaç ve karakterde yaratmıştır. İnsanoğlunun kendi yaratılışı dışında hareket etmesi yaratıcının gazabını celbeder. İkinci kural ise insanların ilahi din hakkında farklı düşüncelere sahip olmalarının sebebi akıllarındaki ve anlayışlarındaki farklılıklardan dolayıdır.

İnsanoğlu yaratılışının dışına çıkarak aslında alemin işleyişine karşı çıkmış olup kendisinin ve içinde yaşadığı toplumun yanlış yollara sapmasına neden olmaktadır. Ayrıca Allah'ın insanları farklı kabilelerde yaratması insanların anlayışlarını da etkilemektedir. Bu şekilde bir yaratılış insanların bir kısmını iyiliğe bir kısmını kötülüğe sevk etmek için değil, toplumların tanışıp muhabbet bağlarını kuvvetlendirmeleri içindir. İlk kuralda olduğu gibi amacın dışına çıkarak ve kötüye sevk olunarak bir hayat sürmek insanların yaratılış gayesine aykırıdır. Bu tavır insanları helaka sürükleyici bir yoldur.

İslamiyet toplumlar arasında ayrıştırıcı değil birleştirici, zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı bir rol oynar. Bu tutum sadece Müslümanlar arasında değil bütün insanlar arasında geçerlidir. İslam bir adalet dinidir. İslam tarihinde yaşanılan bir olay bunu çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Yahudi toplumundan bir kişi halife Hz. Ömer'e gelerek Ali bin Ebi Talib'den şikayetçi olur. Bunun üzerine Hz. Ömer ikisi arasında bir mahkeme kurar. Bu esnada Hz. Ali'nin yüzü değişir. Bunu göre halife "ya Ali davacın ile aynı ortamda bulunmaktan hoşnut olmadın mı?" diye sorarlar. Hz. Ali "hayır onun için değil lakin ikimiz mahkeme huzurundayken bana "ya Eba'l-Hasan" diye hitap ettin. Aramızdaki eşitlik bozulduğu için hüzünlendim" diye cevap verir.

Araplar arasında bir kişiye "ya Eba Fülan" diye hitap etmek üstünlük işareti kabul edildiğinden Hz. Ali bundan rahatsız olmuştur. Çünkü İslam dinini yaşama konusunda son derece hassas olan sahabeler bu gibi ufak sayılabilecek bir adaletsizliğe bile müsaade etmemişlerdir. İşte bir Müslümanın, Gayri Müslimlere karşı tavrı ve tutumu bu şekildedir. İslamiyet insanları adalet açısından Müslüman veya Yahudi gibi ayrımlara tabii tutmamıştır. Allah'ın kullarına da düşen bu emri gözetip, yerine getirmektir.

Anlaşmaların korunması İslam dininde açık ayetlerle belirli olan kurallardandır. Karşılıklı olarak anlaşma yapılan toplum veya devletlerle herhangi bir sebep olmadığı halde anlaşmanın bozulması İslam dinince haramdır. Bu konuda anlaşmaya muhatap toplumların hangi din veya inançta olduklarının herhangi bir önemi de bulunmamaktadır.

"Ey iman edenler anlaşmalarınıza sadık olun."

"Yine o müminler emanetlerine ve anlaşmalarına sadık kalırlar."

İslam tarihinde açık bir şekilde görülür ki Müslümanların anlaşmalarına karşı sadakatleri ve iyi niyetleri tarihi bir gerçektir. Müslümanlar barış konusunda daima barış yanlısı, savaş konusunda ise en az zarara göre hareketi benimsedikleri ortadadır.

“Ancak kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklerden anlaşma şartlarına uyan ve size karşı kimseyle anlaşma yapmayanlarla yaptığınız anlaşmalara sonuna kadar uyun. Allah sakınanları sever.”

İlahi bir emirle de ortaya konan bu gerçeğe göre karşı taraftan bir saldırı olmadığı takdirde Müslümanların görevi anlaşmalara uymaktır. Bunun aksi yani anlaşmalı toplumlara saldırmak Müslümanlara yasak olduğu gibi büyük bir günahtır.

İslam tarihine baktığımızda Hz. Peygamber İslam’a davet emrini aldıktan sonra Mekke’nin ileri gelenlerinden başlayarak İslam’a çağırmıştır. Davete başladıktan sonra genel olarak yaşlılar, çocuklar ve kadınlardan oluşan küçük bir grup çağrısına cevap verdiler. Müşrikler ise bu davete kızarak karşılaştıkları yerlerde Müslümanlara aşağılama faaliyeti gösteriyorlardı. Bu aşağılama faaliyeti bir süre sonra yerini şiddete ve eziyete bıraktı. İslamiyet’in yayılması korkusuyla her türlü zulmü yapmaktan çekinmediler. Hatta o kadar ileri gittiler ki bu eziyete Hz. Muhammed bile maruz kaldı. Birçok eziyet ve zulüm olayları yıllarca devam ederek Müslümanları dinlerinden vazgeçirmek için Mekke’nin ileri gelenleri her şeyi göze almışlardı. Bu şekilde geçen 13 yılın ardından Hz. Muhammed Müslümanlara önce Habeşistan’a daha sonra da Medine’ye hicret edilmesini istedi. Medine’ye hicretin ardından sorunlar bitmemiş Arap kabilelerinden tehdit ve tacizler devam etmiştir. Müslümanlar Mekke’den ayrılmalarına rağmen güven ortamına kavuşamamışlardı. Bir süre sonra da Mekkeliler saldırma kararı alarak Müslümanların üzerine yürüdüler. Allah’u Teala da Müslümanlara canlarını korumaları için izin verdi ve yardımıyla da zafer Müslümanların oldu.

“Saldırıya uğrayanlara zulme maruz kaldıkları için izin verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kadirdir. Onlar sırf “Rabbimiz Allah’tır.” dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler ve mescitler yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Allah güçlüdür, mutlak galiptir.”

Diğer bir yandan Müslümanlar, düşmanlarına karşı sövme ve lanet etmeleri kızgınlıklarının bir sonucudur. Müslümanların savaş esirlerine karşı olan yumuşak tavrı bilinmektedir. Hatta Peygamber efendimizin elindeki ekmeği esirlere verip hurma ile karnını doyurduğu olaylar bile yaşanmıştır. Ancak Müslümanlar kanları akıtıldığında buna kısasla da karşılık vermişlerdir. Nitekim Peygamberimizin amcası Hz. Hamza'nın öldürülmesi ve ciğerinin parçalanması üzerine Peygamberimiz ağlamış ve beddua etmiştir.

3.6 İslam İle Müslümanlara Bir Bakış

Önceki bölümlerde açıkladığımız üzere günümüzdeki ilerlemelerin temelleri olan medeniyet esaslarının birçoğunu, aslında İslam medeniyetinin esasları olduğunu tespit ettik. geçmiş bölümlerde detaylıca açıkladık. Toplumların medeni aklın çalışması olarak bize sundukları ve medeniyet esasları olarak ortaya koydukları şeyler İslamiyet'in bizzat kendine yaklaşmaktan başka bir şey değildir. İslam, bütün insanlığa bir nimettir. İslam öyle bir dindir ki maddi hayatın isteklerine ve manevi hayatın doyuruculuğuna muktedir, ayrıca bu ikisi arasındaki dengeyi ve adaleti saylayıcı bir dindir. Eski zamanlardan beri akıllı toplumlar bilirler ki insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarına uyumlu bir din elzemdir. Zira insan sadece maddi yahut manevi yönden oluşan bir varlık olmayıp, bu iki tarafı da kapsayıcı bir din, insanlığın dertlerine derman olabilir.

Ayrıca geçmiş bölümlerde dile getirmiştik ki nefis, beden gibi hastalıklara ve şifaya muhatap bir kuvvettir. İnsan bedeninin hastalıklarını ve ona şifa olacak yolları bulmadan nefsinin dertlerine de çare bulamaz. Çünkü nefis ve beden birbirinden bir çok konuda farklı olsa dahi ayrılmaz bir bütündür. Birinin hastalığı diğerini muhakkak etkileyecektir.

Şimdide biraz Müslümanların günümüzdeki durumuna bakarak asırlardan beri kendisine bulaşan maddi ve manevi zaaf ve hastalıklar ile sebeplerinden bahsedelim. Bu hususta birçok kişi bu konulardan bahsetmiş lakin sorunları çözememiş yada eksik bırakarak günümüze kadar gelmesine engel olamamıştır. Bizim ise yapmak istediğimiz hastalığın sebebi üzerine zihnimizi yoğunlaştırmak olacaktır. İnsanoğlu yaratılışından itibaren beden ve nefsi ile bir bütün olarak hayatını devam ettirmeye

çalışmaktadır. Bu çaba birçok hastalık ve sorunlarla karşılaşmış ve yorgun düşmüştür. Bu esnada akıllı toplumlar buna çözüm aramış ve belli kurallar ve kaideler hazırlamıştır. Lakin bu kuralla ve kaideler de bir süre sonra çare olmamış, hastalıklar insanları ve toplumları yaralamaya devam etmiştir. Bu sorunların ortadan kaldırılamamasının nedeni hep çözüm aranmış ama sorunların nedenleri araştırılmamıştır. İnsanın maddi ve manevi yönünü hasta eden şeyler kainatın vazgeçilmez kurallarındandır. Burada önemli olan ve insanlara şifa olacak yegane çözüm İslam'dır. Çünkü kainatın kuralları olan bu sorunlar Allah'ın insanlara verdiği birer imtihan yani bir nimettir. Bu nimet sayesinde Allah'ın rızasını kazanma fırsatı insanın eline geçmektedir. Burada önemli olan dinin insanlara öğrettiği zorluklar ve meşakkatler karşısındaki sabır ve şükür silahlarını kullanabilmesidir. Bu silahları kullanarak insan hem maddi hem de manevi hastalıklarına çözüm bulacaktır. Ayrıca Allah'ın insana verdiği akıl kuvveti de burada ona yol gösterecek ve kamil insan olması için sorunlar karşısında çözüm bulacaktır.

Önceki konularda, Kur'an ve hadislerle de ortaya koyduğumuz üzere İslamiyet'in gerçek amacı insanların madden ve manen ilerlemeleri ve ıslah edilmeleridir. Allah'ın insanlara gönderdiği kural ve kaidelerin tamamı bu dünya ve ahirette ziyana uğramamaları içindir. Bu kurallar ayrıca dünya hayatlarını düzgün ve sağlıklı geçirebilmeleri için verilmiş bir ilahi lütuftur. Geçmişte insanların dini gereksiz görüp eksik ve yanlış akli yöntemleriyle yaptıkları çalışmaların hepsi yok olup gitti. İlk günden beri dimdik ayakta duran yegâne sistem İslam'dır.

İslamiyet asırlardan beri ortaya çıkan fikri ve ameli hastalıklara çözüm bularak, Müslümanlar arasında huzuru sağlamıştır. Açıkça bilinmelidir ki İslamiyet'in amacı insanın gerçek saadete ulaşmasını sağlamak, maddi ve manevi yönlerini eşit bir şekilde ilerletmesine yardımcı olmaktır. Diğer bir yandan İslam dininde ibadet sadece rüku ve secde etmek olmayıp insanlığın ve hatta kainatın yararına olacak herhangi bir fiili ortaya koymak dahi ibadettir. O zaman durmayalım. Doğru yola ve saadete ulaşmak için ve huzurlu bir hayat sürmek için Peygamberimizin bizlere öğrettiği ilahi dine uyalım.

4. EN-NAMUSU'L-AKVEM Lİ SAADETİ'L-ÜMEM ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1 Giriş

Namusu'l-Akvem li Saadeti'l-Ümem adlı eserin müellifi Ömer Lütfi Bey yaşadığı dönemdeki sorunlara kayıtsız kalamamış bir devlet adamıdır. 19. yüzyıldaki Osmanlı'nın yaşadığı bunalımların aslında ahlaki sıkıntılardan kaynaklandığını düşünmüş ve bu eseri kaleme almıştır. Eserde dini anlamdaki zayıflıkların yol açtığı sorunlara değinmiş, bu sorunların çözüm yollarını göstermiştir. Toplumsal alandaki problemlerin kaynağının, insanın kendi dini dünyasındaki zayıflıklardan ve eksikliklerden kaynaklandığını dile getirmiştir. Bu sorunların çözümünde gene insanın dini yaşantısını düzenlediğinde toplumun tekrardan eski güzel günlerine döneceğini belirtmiştir. Diğer yandan eserde doğu ve batı arasındaki çekişmelerden ve bu çekişmeler karşısında Müslüman toplumların nelere dikkat etmesi gerektiğini özenle vurgulamıştır.

Ömer Lütfi Bey'in eserini ifade-i müellif, mukaddimat ve hulasai kelam başlıkları dahil otuz dört başlıktan oluşturmuştur. Eserini kaleme alırken; İnsan ve Hayatı, İlim ve Din, İnsan ve Özgürlük, Şahsi Ailevi ve İnsani Görevlerimiz ve İslam ile Müslümana Bir Bakış gibi temel başlıklardan teşekkül ettirmiştir.

4.1.1 İnsan ve Hayatı

Arapça ins kelimesinden türetilmiştir. "Beşer, insan topluluğu" anlamına gelen ins, daha ziyade insan türünü ifade etmekte olup bu türün erkek veya dişi her ferdine insi/enesi yahut insan denmektedir.[16] Kur'an'da üzerine bir çok yerde atıf yapılan insan bizzat Allah tarafından topraktan yaratılmış ve bizzat Allah ruhundan üflemiştir. Kur'an'ın deyimiyle yeryüzünün halifesi olarak nitelendirilen bu varlığa meleklerin secde etmeleri istendiğinde iblis secde etmeyip isyan etmiştir. İnsan ve şeytanın çekişmesi burada başlamış ve hala devam etmektedir. İnsanoğlu şeytanla olan savaşında tuzaklara ve şeytanın vesveselerine kandığında kamil insan olma yetisini

[16] İlhan Kutluer, "İnsan" maddesi, **DİA**, Cilt: 22 , 2000, 320.

kaybetmekte, ilahi iradenin verdiği aklı ve gönderdiği ilahi kuralları hayatına tatbik ettiğinde ise gerçek bir insani olgunluğa kavuşmaktadır. Bu yüzden aklın vesveseyle olan savaşı insan varoldukça süregelecektir.

Ömer Lütfi Bey dünyanın tüm ahlaki ve toplumsal sorunlara rağmen önce insanı incelemek istemiştir. Bunun sebebi bütün sorunların başrolünde insanın bulunmasıdır. İnsanı incelerken "insan nedir" sorusuyla başlamıştır. Bu soruya çok uzun bir açıklama getirse de insanı cesaretli bir hayvan olarak tanımlaması, insanın hayvanattan ayıran ve benzeyen özelliklerine vurgu yapmak istemesinden dolayıdır. O insanı kuvvetiyle aslana, büyük cüssesiyle file, hızlı hareketleriyle de maymuna benzetmiştir. Diğer yandan insanı hayvandan ayırdığı nokta ise onun hayret verici aklıdır. Akıl sayesinde insan hayvanat ve tüm canlılardan ayrılır ve üst bir mertebeye çıkarır. Ömer Lütfi Bey'in insanı başlangıçta ve şimdiki hallerinde tetkik ettiği de görülmektedir. O insanın kendini zayıflıktan ve çaresiz hallerden kurtarmanın iki müthiş silahı olduğunu belirtmiştir. Bunların birincisi tecellüd yani cesaret ve kahramanlık göstermeye çalışmaktır. Cesaret ve kahramanlık insanın hayat denen zorlu yolda onu zafere götürecek yegane iki yoldan birisidir.

İkinci özelliği ise sebat göstermesidir. Sebat kavramı kararlılık, direnç gösterme ve sabit olma gibi anlamlara gelmektedir. Burada kastedilen ise insanın hayatta tüm zorluklara karşı aklını kullanarak ve direnç göstererek insan olma bilincini edinmeyi öğütleme yönüdür. Daha sonra ise Ömer Lütfi Bey insanın hayatta itidalli bir yaşam sürmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre insan eğer zevk düşkünü bir şekilde hareket ederse yani bilgisizlik ve ahmaklık gösterirse hayvandan dahi aşağı bir mertebeye düşer. İnsan doğumundan sonra oluşan zayıflığının üstesinden tecellüd ve sebat ile gelebilir. İnsanın aklını kullanarak kamil bir insan seviyesine ulaşabilir. İnsan hayatı her aşamasıyla zor ve birbirine bağlı bir zincir halkaları gibidir. Bu zincir halkalarının biri dahi koparsa hayattaki itidal kaybolur. Allah, insanı ve hayvanatı yaratırken dahi muazzam bir dengede yaratmıştır. İnsanın ise görevi bu dengeyi görüp bunu iç dünyasında uygulamaktır. Çünkü insan bu dünyaya halife olarak gönderilmiş ve birçok uyarıcı ile de desteklenmiştir. Bu göstermektedir ki Allah kulunu yaratmış ancak yaratıldığı andaki zayıflıkta bırakmamıştır. Onu beslemiş, güç kazanmasını sağlamış ve bunun sonucunda ondan, cesaret ve sebat ederek itidalli bir hayat sürmesini

istemiştir. İnsanın bu lütfu ilahiye ancak aklını kullanarak ve gönderdiği uyarıcıları takip ederek ulaşılabilir.

Sonuç olarak Ömer Lütfi bey insan için gerekli olan şeyleri sıralarken başta aklı, daha sonrada cesaret ve sebat etmenin önemini vurgulamıştır. Geleneksel ahlak eserlerine baktığımızda ise insana gerekli olan dört erdem üzerine vurgu yapılmaktadır. Burada "fiillerin eğitilmiş teorik güçten dengeli olarak çıkmasını sağlayan huya hikmet, fiillerin eğitilmiş pratik güçten mutedil olarak çıkmasını sağlayan güce adalet, eğitilmiş şehevi güçten dengeli fiillerin çıkmasını sağlayan huya iffet, eğitilmiş gazabi güçten dengeli fiillerin çıkmasına şecaat denir."[17] Geleneksel ahlak eserleri ve Ömer Lütfi Bey'in eserine baktığımızda cesaret konusunda bir benzerlik görünmektedir. Diğer yandan akıl ve sebat kavramlarıyla Ömer Lütfi Bey'in anlatmak istediği şeyler hikmet kavramıyla benzerlik göstermektedir. Ancak iffet ve adalet noktasında Ömer Lütfi Bey herhangi bir görüş belirtmemiştir. Eserinin genel kapsamından adalet konusunda da tavsiyelerde bulunsa da özel olarak değinmemiştir. Buradaki amacın eserinin daha çok batı hayranlığına bir cevap ve bidatlerle mücadele esasına dayanmasından kaynaklı olduğu içindir.

Ömer Lütfi Bey bu bölümde ayrıca insanın hayat boyu yaşamındaki hallerini de ele almaktadır. İnsan hayatı göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir süreçtir. İnsanın ana rahminden mezara kadar olan yaşamı düşünüldüğünde yıllarla ifade edilse de çok uzun bir süreç değildir. Ömer Lütfi Bey'in dikkat çekmek istediği nokta da tam burasıdır. Allah'ın Kur'an'ı Kerim'de buyurduğu gibi "Allah dilediğine rızkı bolca bahşeder, dilediğine de sınırlı ölçüde verir. Fakat inkarcılar, bu gerçeğin farkında olmadıkları için dünya hayatı ile sevinip şımarırlar. Oysa ahiretin sonsuz nimetleri yanında dünya hayatı azıcık, değersiz ve geçici bir geçimlikten ibarettir."[18] Bundan dolayı insanoğlu dünya hayatında dikkatli ve ölçülü olmalıdır. İnsanın dünya hayatı karşısında insan olarak yaratıldığına üzüldüğünü ve hayvan şeklinde yaratılmadığına lanet ettiğini söyleyen müellifimiz bu hususta ahzab 72. ayeti delil olarak sunar. "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi." Ayetten de anlaşıldığı üzere insan dışındaki hiçbir varlığın yüklenmek istemediği sorumluluğu alan insan bu yük altında

[17] Kınalızade Ali Çelebi, **Ahlaki Alai,** (Çeviren: Murat Demirkol), Fecr Yayınları, 2020, 83.
[18] Rad 13/26

ezilmemek için dünya hayatının aldatıcı hallerine kanmamalıdır. İnsan yapısı gereği doğruya da yanlışa da meyillidir. Bundan dolayı daima sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir.

İnsanın nefsini kontrol altına aldığında kemal mertebesine ulaşacaktır ve bu mertebeye ulaşmak için de kişiye akli bir nur ihsan edilmiştir. Bu akli nur sayesinde kişi dünya hayatında karşılaşacağı zorlukların üstesinden gelecek ve insan olma bilincini idrak edip olgun bir mertebeye kavuşacaktır. Bütün azciyetine rağmen insan, içindeki kamil insan vasfını ortaya çıkarabildiği sürece Allah'ın ayetteki ...onlar bu yükü istemediler ve ondan korktular onu insan yüklendi, diyerek bahsettiği insan olabilme mertebesine kavuşacaktır. Bu mertebede de insanın sorumlulukları bitmeyecek veya azalmayacaktır. Aksine musibetler ve belalar artarak devam edecektir. Buradaki amaç kişinin feryatlarını dinlemek değil, onun dibi görünmeyecek kadar derin gaflet çukurlarından, daha şiddetli belalardan ve helak olmaktan kurtarmak içindir.

Allah kullarına vermiş olduğu bazı olumsuz durumlar aslında insanın yaratılış gayesindeki ilahi sırla ilgilidir. Kur'an'da "ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım"[19] ayetinden de anlaşılacağı üzere insanın dünya hayatındaki amacı musibetler karşısında ilahi yaratıcısına ibadet, şükür ve teslimiyetle karşılık vermesi gerekmektedir. Yani insanoğlu zorluklar karşısında Allah'ın vermiş olduğu akli nuru da kullanarak yaratıcısını bulması istenmektedir.

Diğer yandan bu zorluklar karşısında insana Allah tarafından üç kuvve yani üç kabiliyet verilmiştir. Bunlar tabiat, insan nefsi ve insanlıktır. Bu üç kuvveye bakacak olursak; tabiat: "sözlükte; yaratmak, inşa etmek, biçim vermek; mühürlemek" anlamlarındaki tab' masdarından isimdir. Terim olarak ise tabiat, bir varlığı belirleyen özelliklerin tamamını, hareket sağlayıcı güç diye kabul edilen etkeni, doğuştan sahip olunan aslî yapıyı (fıtrat), bilimsel veya metafizik açıdan ele alınan maddî dünyayı ifade eder.[20] Tabiat, insanın yaratıldığı ilk andan günümüze kadar insanın merkezinde bir yer edinir. Maddi ve manevi bir huzur elde etmek isteyen insan için tabiat vazgeçilmez bir unsurdur. Tabiatın kendi doğasına bakıldığında vahşi bir halde kendini idame ettirir. İnsanoğlu her şeyden yoksun bir şekilde bu tabiatın içine bırakıldığında aciz bir durumdadır. Eğer bu halde devam ederse yaşamını sürdürmesi

[19] Zariyat 51/56
[20] Şaban Ali Düzgün, "Tabiat" maddesi, **DİA,** Cilt:39, 2000, 325.

imkansızdır. Bu şartlar altında insanoğlu Allah'ın vermiş olduğu yetenek ve kabiliyetlerle tabiatla mücadeleye başlar. Bu mücadele, çalışma ve gayretle birleştiğinde tabiata karşı zaferler kazanarak insan hayatında ilerlemeler sağlar. Mağaralardan çadırlara, çadırlardan evlere ve daha yüksek binalara kavuşarak insan tabiata karşı zaferler kazanabilir. Lakin tabiat o vahşi halinden bir şey kaybetmiş de olmaz. İnsanın sabırla ortaya koyduğu eserleri bir çırpıda yerle bir etmekte hiç tereddüt etmeyecektir. İnsan buradaki acziyetini görse de tabiata karşı gelmekten ve savaşmaktan, tabiatta bu savaşa karşılık vermekten geri durmayacak, mücadeleye devam edecektir.[21] ˆ

Tabiat ve insan arasında çekişme ve karşılıklı yakınlaşma Allah'ın insanı ve tabiatı yarattığı ilk andan kıyamete kadar sürecektir. Yani insan ve tabiat arasında hem bir düşmanlık hem de bir akrabalık, birbirinden kopamama durumu söz konusudur. İnsanın ve tabiatın işleyişine baktığımızda birbirine benzer unsurlar görmekteyiz. Allah'ın yaratmış olduğu iki varlıkta mikro ve makro düzeyde birbirlerini andırmaktadır. "Tevhidi esas alan Kur'an yaklaşımında tabiat içindekilerle birlikte bir birlikteliği ifade etmekte ve topraktan yaratılan insanın da tabiatın bir parçası olması noktasında aynı yapının mütemmimi olduğu, dolayısıyla tabiatı korumanın aynı zamanda insanı koruma ile eşdeğer kabul edildiğine işaret edilmiştir. Tabiat, kendi lisanı haliyle içindekilerle birlikte Allah'ı tesbih ediyorsa, bu tesbih etme eylemine keyfi bir şekilde mani olmak, kainattaki terennümü yok etmeye çalışmakla eş değerde görülmüştür".[22]

Diğer yandan Ömer Lütfi Bey batı alimlerinin tabiat ile ilgili tavırlarına da dikkat çekmektedir. Batı alimlerinin tabiatı daima gözlem altında tuttuğunu olağanüstü bir olay karşısında derhal gözlemler sonucu elde edilen bilgilerle çözüm arandığını belirtmektedir. Bu çözümler insan hayatını kolaylaştırıcı ve onların geçmişte ve gelecekte her türlü olumsuzluğa karşı bir cevap arayışında olduklarını göstermektedir. Yani batı alimleri için tabiatla münasebet akli düzeyde ve uyum içinde yaşanmaktadır.

"İnsan nefsi; sözlükte "ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular" gibi mânalara gelen

---

[21] Bkz. Ömer Lütfi Salman, **En-Namusul akvem Li Saadeti'l ümem**, (çeviren: Beyzanur Kalaz, Feyzanur Gül, Songül Ekinci), Kudema yayınları, İstanbul 2021, 33

[22] Ahmet Erkol, *İslam Kozmoloji Öğretiminde Allah-Tabiat ve İnsan ilişkisi Bağlamında Doğa ve Doğanın Korunması,* **Dini Araştırmalar Dergisi,** cilt 18 sayı 2, 2018, 588.

nefs kelimesi Kur'an'da "ruh" anlamında kullanılmıştır."[23] Nefis kavramı İslam düşünce geleneğinde farklı tanımlarla ortaya konsada Kur'ani bir tanımla insanın muhatap alınmasını sağlayan bir yeti olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı insan nefsi sayesinde iyiliğe ve huzura kavuştuğu gibi kötülüğe ve dalalete de düşebilmektedir. Ömer Lütfi Bey'in de özellikle üzerinde durduğu nokta burasıdır. Eserinde "Cenab-ı Hakk'ın vahyi iradesiyle o gibi manevi haysiyetler her bir kayıttan bağımsız, her bir sınırı aşan, her türlü bağdan serbest bulunurlar."[24] sözlerinden de anlaşılacağı üzere nefis denilen yeti, insanı her iki zıt yöne de sevk etme kabiliyetine sahiptir. Bundan dolayı insan bu yetiyi kontrol altına almayı ve iyiliğe sevk etmeyi bilmelidir. Bunun için Kur'an'ın göstermiş olduğu nefis terbiyesinden ayrılmamak gerekmektedir. Kur'an nefsine uyup helak olan birçok kimse ve kavim hakkında özellikle bilgiler vererek işin ciddiyetini vurgulamaktadır. Kur'an'ın nefis terbiyesi konusundaki ilk basamağı tevhittir. Allah'ın birliği noktasında nefsi mutmain kıldıktan sonra nefsi terbiyenin sonraki basamağı helaller ve haramlara riayet etmektir. Lokman suresinde Lokman(as) oğluna verdiği öğüt, nefis terbiyesinde tüm Müslümanlar için önemli mesajlar içermektedir.[25]

Tüm benliğini Allah'a adayan nefis Ömer Lütfi Bey'in, beni nevi insani olarak ortaya koyduğu üçüncü kuvvet, insani aklı temsil etmektedir. Nefsi natıka olarak da adlandırdığımız bu yeti ikinci yeti olarak ortaya koyduğumuz nefsi insani'nin neticesidir. Bu netice sonucunda insan öz benliğine kavuşur. İbni Sina'ya göre nefsin bu gücü, bedeni güçler üzerinde yönetici bir konumda olma yetisine sahiptir. Erdemlerin elde edilebilmesi için bu yeti, bilfiil hale getirilmelidir. Bir başka ifadeyle insani nefsi kontrol altına alarak ahlaklı bir varlık haline gelebilmesinin yegane yolu budur.[26]

Ömer Lütfi Bey'in üç bölüme ayırdığı bu üç kuvvet nefsin bitkisel, hayvani ve insani yönüne karşılık gelmektedir. Ancak Ömer Lütfi Bey bazı ufak değişiklikler yaparak nefsin güçlerini açıklamaya çalışmıştır. Tabiat diye adlandırdığı kuvve aslında bitkisel ve hayvani gücün birleşimini ifade etmektedir. Maddi güçleri bir arada değerlendiren müellifimiz bu iki kuvveyi ayırma ihtiyacı duymamıştır. Diğer yandan insani nefis

---

[23] İlhan Kutluer, "Nefs" maddesi, **DİA,** Cilt: 22,2000, 148.
[24] Bkz. Namus, 33.
[25] Bkz. İbn Miskeveyh, **Tehzibu'l-Ahlak,** (çev: Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017, 227.
[26] Ömer Mahir Alper, "İbn Sina ve İbn Sina Okulu", (Editör: Cüneyt Kaya),**İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri,** içinde, İsam Yayınları, eylül 2018, 257-265.

olarak bahsettiği kuvvet ise tam anlamıyla geleneksel anlamda insani nefse karşılık gelmemektedir. Müellifimiz insani nefis ve beni nevi insani yani insanın varlığı olarak iki başlıkta teşekkül ettirdiği düşüncesi birbirini tamamlayan bir konumda bulunmaktadır. Bu insani nefis sadece nefsin manevi varlığını anlatmakta ve onun olgun bir hale gelip insanın varlığına yön verdiği hale ise beni nevi insani demektedir. Burada iki aşamalı bir insani nefis modeli çizen müellifimizin amacı insan ruhuna verdiği değerden gelmektedir. İnsani nefs, yalın bir cevherdir; kendi zatıyla akledilirlerin algılanması onun özelliğidir. Halkın pek çoğunun insan diye adlandırdığı bu duyulur bedende onun idare ve tasarrufu kuvveler ve organlar aracılığıyla olur. İnsanın içine düştüğü durumdan önce manevi açıdan yetkinliğe ulaşarak kurtulacağını düşünen Ömer Lütfi Bey, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için geleneksel anlamdaki nefsi tanımları bir miktar değiştirmekten kaçınmamıştır.[27]

4.1.2 Din

Din lafzının tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Yerleşik veya göçebe, medeni veya vahşi birçok insan topluluğunda dini inanışlara ve dini ritüellere rastlanmaktadır. Dini davranışların insanlık tarihi açısından incelenmesi zor olsa da dini inanışların insanlık tarihiyle varlığını bağdaştırmak mümkündür. Çünkü ilk dönem insanları için dinin birleştirici yönü hayatta kalmaları için büyük bir önem taşımaktadır. Din, milyonlarca insanın kişisel yaşamına anlam katmıştır. "Dinsel ritüeller, inananlara, öngörülemeyen zorluklar üzerinde denetim kurma güvencesi vermiştir. Korkular, kıtlık, hastalık, felaket ya da ölüm karşısında din her zaman bir umut kaynağı olmuştur."[28] Bundan dolayı insanlık tarihinde din olgusuna birçok farklı tanım yapılsa da bir yaratıcının varlığı yüksek oranda kabul görmüştür. İlk dönem insanlarının yaratıcıya karşı olan bakışları çoğunlukla rızasını kazanmak ve gazabından korunmak gibi iki temel iç güdü üzerine kurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise yavaş yavaş ilim ve fennin gelişmesiyle dinin mahiyeti de genişlemiş ve daha kapsamlı din tanımları yapılmıştır. Ömer Lütfi Bey burada bizlere Avrupa ulemasının din hakkındaki anlayışlarına değinecektir.

---

[27] Nasiruddin Tusi, **Ahlak-ı Nasıri** , (Çeviren: Anar Gafarov-Zaur Şükürov), Litera Yayıncılık, İstanbul 2007, 27.
[28] Nicholas Wade, **İnanç İçgüdüsü**,(Çeviren: Müge Sözen), Say Yayınları, 2012, 9.

Batı alimleri ilmi gelişmelerin geçmiş ve şu anki durumları incelediklerinde kanaat getirdikleri şey her türlü noksanlıktan münezzeh bir nizam Kur'an yaratıcının varlığı olmuştur. Diğer yandan bu yaratıcının varlık alemindeki hiçbir şeye muhtaçlığı yoktur. Ömer Lütfi Bey'in deyimiyle bu nizam mükemmel bir hakikat aynası ve mükemmel bir hikmet kitabıdır. Bu kitabın içerisindeki faydalı bilgiler insanoğluna doğru yolun kapısını göstermektedir. O hakikat aynası yarattığı varlıklarla insanoğluna dünyadaki mükemmel ahengi ve düzeni göstermekte ve bu düzenin ardındaki ilahi düzen koyucu iradeye itaate çağırmaktadır. Yaratıcının yeryüzündeki bütün eserleri dikkatle incelendiğinde insanoğlunun yaşamının devamı için her türlü eşyanın ve canlının ona hizmet ettiği görülmektedir. Lakin yaratıcının bu eşya ve canlılara hiçbir ihtiyacı ve gereksinimi bulunmamaktadır. Bu varlık alemindeki yaşanılan her türlü meşakkat ve zorlukların ise yaratıcıyla insan arasındaki bağın sağlamlaşmasına yardımcı olmasından dolayıdır. İnsan karşılaştığı meşakkat ve zorluklar karşısında sığınacağı kapıya daha çok yaklaşacak ve yaratıcısından merhamet ve lütuf karşılığını görecektir. Buradan anlaşılmaktadır ki insanoğlunun başına gelen her zorluk aslında onun hayrı için bir vesile kaynağıdır. Düşünen akıl bilir ki Allah kainatı fesat ve zorluklar üzerine değil iyilikler ve kolaylıklar üzerine yaratmıştır.

Batı alimlerinden Jul Simon bu konuda şu cümleleri sarfetmiştir; "biz hayatımızda Cenabı Hakk'ın yardımıyla bizim için resim buyurulmuş olan farzları ve vacibleri elimizden geldiği kadar yerine getirmeye çalışırız; ömrü hayatımız sona erdiği zaman Rabbi müteal bizleri ya mükafatlandırır yahut cezalandırır. Sevabı gerektiren haller insanın kendisine has olan kanunlara itaati ve kudreti nisbetinde güzel ve hayırlı fiillere devamlılığıyladır. İnsana has olan kanun ise insanın kendi varlığını koruması ve kendisine verilen ihsanları güzel bir şekilde kullanarak insanlığa muhabbetle muamele etmesidir."[29]

Burada Ömer Lütfi Bey'in aktarımına göre Jul Simon için, insanlık vazifesini hakkıyla yerine getirmede yürünmesi gereken yol: muhabbet, amel, ihlastır. Müslüman kişi yaratıcısına muhabbetle bağlı olmadıktan sonra belli bir süre geçince kalbinde sorgulamalar başlayacaktır. Kalbe muhabbet yerleşmezse kişi ve Allah arasındaki bağ kopabilir. Muhabbetle kurulan bağ amelle kuvvetlenecek ve ihlas elbisesiyle kişi kulluğunun daima bilincinde olacaktır. İbadet ve dua ile de mümin kişi kulluğunda

[29] Bkz. Namus, 61.

kemale erişerek varlık alemindeki amacını yerine getirmiş olacaktır. Bir müminin yaratıcısına dair dini anlamda sorumlulukları olduğu gibi toplumsal anlamda da sorumlulukları bulunmaktadır. Toplum için ise gerekli olan tamamen gayretimizi saadeti tesis etmek için harcamak olmalıdır. Çünkü insanlar bir arada yaşamaları için belirli kurallara riayet etmeleri gerekmektedir.

Ömer Lütfi Bey batı alimlerinin buraya kadar anlattığı dine bakış açılarını şu dört konuda özetlemiştir; birincisi Allah bizden ve amellerimizden müstağnidir. Yaptığımız hayırlı amellerimiz kendi menfaatimiz içindir. Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz üzere Allah'ın yarattığı tüm canlılar, birbirlerine az veya çok ihtiyaç duyabilirler. Varlık alemindeki sebeplilik ilkesi gereği her canlının bir sebebi bulunmaktadır. Yani her canlı başka bir varlığın sayesinde hayatını idame ettirmektedir. Lakin Allah her türlü noksanlıktan ve eksiklikten münezzeh olduğu için yarattıklarına da ihtiyaç duymayacaktır. İkincisi, Cenab-ı Hakk insana rahmet nazarıyla bakar ve ibadetle mükellef tutmasının sebebi insanoğlunun yararı içindir. Allah kullarına çeşitli ibadetleri farz kılmıştır. Bu farziyetlerin amacı kullarına bir iş yüklemek değil daima yaratıcı iradeyi hatırlayıp günah ve dalalete sapmalarını engellemektir. Çünkü insan fıtratı gereği her iki yöne de meyillidir. Bundan dolayı ibadetler kulun ahiret hayatında zarara uğramaması için Allah'ın insanoğluna verdiği bir rahmet kaynağıdır. Üçüncü konu ise ibadetlerdir. belirli kuralları olmalı ve insan yapısına da uygun olmalıdır. İnsanoğlu yeryüzündeki en kutsal varlık olsa da özü itibariyle aciz bir varlıktır. Bundan dolayı yükleneceği sorumluluklarda bu acziyetinin üstünde olmaması gerekmektedir. Çünkü kişiye kaldırabileceği yükten fazlasını yüklemek adalet ilkesine ters düşecektir. Şüphesiz Allah adil olduğu için bunu yapmayacaktır. Zaten Allah Kura'n-ı Kerim'de "Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz"[30] buyurmuştur. Dördüncü ve son olarak bedensel ibadetler sadece kişinin maddi yönünü değil manevi yönünü yani kalp temizliğine de vesile olmalıdır. İbadetlerin insanoğluna vermiş olduğu maddi faydalar şüphesiz çoktur. Lakin ibadetlerin her birinde gizli bulunan sayısız manevi faydalar da bulunmaktadır. Mümin kimse bu ibadetleri maddi şekillerini yerine getirirken eğer kendi özüne benimsetemezse bu ibadetler bir takım hareket ve eylemlerden öteye

[30] Bakara 2/286

geçmeyecektir. Ömer Lütfi Bey, bu kanaate 19. yüzyılda ulaşan batı alimlerinden önce bu hakikatin tam on üç asır önce Hz. Muhammed'in insanlığa tebliğ ettiğini bildirir.
Diğer bir yandan batı alimlerinin din konusundaki yüzyıllar sonra ulaştıkları doğru yargılar yaratıcı ve insan arasındaki bağın nasıl kurulması gerektiği sorusuna da cevap niteliğindedir. "Allah-insan arasındaki iletişim, Allah'tan insana ve insandan Allah'a doğru olmak üzere, iletişim kaynağı ve yönü açısından çeşitlenmektedir. Bu durumda; Allah'tan insana doğru olan sözlü konuşma vahiy, insandan Allah'a doğru olan sözlü konuşma ise duadır."[31] Bu açıdan bakıldığında İslamiyet insanlara yaratıcı ile olan iletişimi en doğru ve en iyi şekilde sunmaktadır. Bu iletişimi gerektiği gibi kurabilen kişiler de hem bu dünya hem de ahiret saadetine ulaşabilmektedir. Ömer Lütfi Bey'in özetlediği bu dört husus aslında Allah-insan arasındaki iletişimin pusulasıdır.
İnsanlık tarihine bakıldığında insanın yeme içme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılaması en elzem durumdur. Bu konuda gerekli altyapı sağlandıktan sonra, insanların bir toplum içinde yaşama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın çeşitli sebepleri arasında şüphesiz çevresel tehditler ve yaşam zorluğunu en aza indirgemek gibi sebepler oluşturmaktadır. Bir arada yaşayan topluluklar hem daha güvenli hem de daha güçlü bir durumda olmaktadır.
Lakin bir arada yaşamanın insanlara getirmiş olduğu kısıtlamalar da mevcuttur. İnsanın doğada tek başına yaşarken doğanın ona sunduğu özgürlük, bir arada yaşama dahil olduğunda ise şüphesiz özgürlüğü belirli kurallarla sınırlandırılacaktır. Aslında bütün bu mücadele ve çekişmelerin, bu sebepten dolayı olduğunu açıktır. Tam bir özgürlük üzere hayat süren insanoğlu topluma dahil olunca bu durumdan şikayetçi olmaktadır. Geçmiş toplulukların bir arada yaşamayı faydalı görenler ve bu birlikteliği bozmak isteyenler arasında ezeli bir çatışmanın varlığı ortadadır.
Son iki asırda ise özgürlük konusunda orta bir çizgiye yaklaşılmıştır. Avrupalı halklar akıl ve özgürlük hareketlerini birleştirerek ortaya koydukları tavırla bu süreci başarıya ulaştırmışlardır. Bu başarıyı sağlamak için Avrupalılar büyük zorluklar ve sorunlarla uğraşmışlardır. Lakin Müslüman alemi bu başarıyı elde etmek için elinde büyük bir rehber kitap bulunmaktadır. Bu rehber sayesinde kişinin özgürlük sınırları en doğru bir şekilde çizilip ortaya itidalli bir toplum yapısı çıkarılabilir.

[31] Erkan Yar, *Allah-İnsan Arasındaki İletişimin İmkan Ve Dili,* **Tabula Rasa: Felsefe- Teoloji**, cilt 2, sayı 5, 2002 136.

4.1.3 İlim ve Din İlişkisi

Ömer Lütfi Bey bu başlık altında ilim ve din adamlarının geçmiş asırlardan beri süregelen çekişmelerini ele almıştır. Avrupa da ilim ve din arasındaki çatışmanın nasıl hat safhaya çıktığını ortaya koymuş ve bunları örneklerle açıklamıştır. Diğer yandan İslam dininin ortaya koyduğu ilahi bilginin ilim ve din arasında bir çatışma oluşturmadığını, aksine birbirini tamamlar nitelikte olduğunu belirtmiştir.

Ömer Lütfi Bey'in batı alimleri arasındaki çatışmalarını anlatmadan önce konunun daha iyi anlaşılması içim ilim ve din arasındaki ilişkiye bakmak daha doğru olacaktır. İlim, "sözlükte, "bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek" demektir. İlâhî bir sıfat olarak "Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi" diye tanımlanabilir. İlim Kur'ân-ı Kerîm'in yaklaşık 380 âyetinde isim, muhtelif fiil sîgalarında ve sıfat şeklinde Allah'a nisbet edilmiştir."[32] Diğer yandan ilim kavramı, bilgi kavramıyla da bazı dönemlerde aynı anlamda kullanılmıştır. Konu edindiğimiz kitapta da Ömer Lütfi Bey'in bahsettiği Fransa dışişleri bakanı Mösyö Bertelo'nun ; "ilim tamamen emniyete alındı bundan sonra dinin hükmü altına girmesinden korkulmaz"[33] cümlesinde de zikrettiği ilim, İslam literatüründeki karşılığıyla bilgiye tekabül etmektedir.

Din kelimesi ise kimsenin tek bir tanım etrafında toplanamadığı kavramlardan biridir. Herkesin sosyal çevre, kültür ve geçmişteki adetlerinden etkilenerek ortaya koymuş olduğu bir din tanımı bulunmaktadır. Din, Seyid Şerif Cürcani'ye göre, "akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği şeyleri kabule çağıran ilahi bir kanun"; Tahavi ye göre, akıl sahiplerini kendi iradeleri ile dünyada huzura, ahirette kurtuluşa erdiren şey; Ahmet Hamdi Akseki ye göre, akıl sahibi şuurlu insanları, kendi iradeleri ile hayırlı olan şeylere sevk eden, onların kemale erişmek üzere takip edebilecekleri ilahi bir kanundur. [34]

İlim ve din kavramlarına değindikten sonra aralarındaki ilişkiye baktığımızda dini gelenek insanla buluştuğu andan itibaren bu ilişki başlamıştır. Düşünen insanlığı çok eski zamanlardan beri meşgul eden ilim ve din arasındaki ilişkiler meselesi, hiç bir

[32] Yusuf Şevki Yavuz, "ilim", **DİA** Cilt: 22, 2000, 108.
[33] Bkz. Namus, 46.
[34] Din konusundaki farklı tanımların genel bir değerlendirmesi için bakınız:
Tuncay İmamoğlu-Ruhattin Yazoğlu-Vahdettin Başçı, **Din Felsefesi**, Eser Yayınları, Erzurum 2019, 14.

vakit ne tamamıyla hallolunmuş, ne de tamamıyla unutulmuştur.[35] Bu ilişki kimi zaman birbirini tamamlayarak, kimi zamanda birbiriyle çatışarak ilerlemiştir. Miladi 7. yüzyıla baktığımızda İslam dünyasında ilimlerin teşekkülüyle ortaya çıkmış olan bilgi birikimi dini ve akli bilginin neticesidir. Bu bilgi birikimi sayesinde hem maddi hem de manevi açıdan ortaya kapsamlı bir birikim çıkmaktadır. Diğer yandan aynı yüzyıllarda Avrupa ya bakıldığında din ve ilim arasında bir çatışma başlamıştır. Dini bilgiyi öne çıkartmak isteyenler akli anlamda bir gerileme meydana getirdiler. Bu gerileme Avrupa da bilimsel çalışmaların önünü keserek bu dönemin Karanlık Çağ olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak ilim ve din birbirini tamamlayıcı özelliğe sahip iki kuvvettir. Biri diğerine karşı kullanıldığında eksik bir hale gelmektedir. Ömer Lütfi Bey bu bölümde ayrıca batı ilim adamlarının ilim ve din konusundaki tavırlarına çokça yer vermiştir. Bunlardan biri olan Mösyö Bünyamin Konstan bir eserinde batıl olan itikatların insanlarda ve toplumlarda derin yaralar açtığını dile getirir. Daha sonra bu hastalıklardan kurtulmanın yeğene yolunu da hür vicdan, hür itikat ve hür bir şahsiyetle mümkün olabileceğini söyler. Hatta dinlerin içine düşmüş olduğu derin problemlerin temizlenme yolunu da bu üç yolla olacağını belirtir. Burada Ömer Lütfi bey Mösyö Bünyamin Konstan'ın bu sözlerine hayretler içinde kaldığını belirterek İslamiyet hakkında bir bilgi sahip olmadığını dile getirir.

İnsanlık tarihi boyunca din insanın hayatında daima az veya çok yer tutmuştur. Bu süreçte insanoğlu din ile aklını hep bağdaştırma çabasına girmiş ve bunu kimi zaman başarmış, kimi zaman da başaramamıştır. Din ve aklını uzlaştıran toplumlar hem maddi hem de manevi anlamda başarılar elde etmiştir. Bu başarılar bu iki kuvvetin birbiriyle zıt düşene kadar devam etmesiyle sonuçlanmıştır. İnsanlar aklı ve dini birbiriyle çatıştırmaya başladığında, bu çatışma din ve ilim adamlarına da sıçramıştır. Her iki taraf da diğerinin kendilerinin varlığına tehdit olduğunu düşünerek tenkit ve eleştirilere başlamıştır.

Diğer yandan dinin insan hayatında maddi gıdalar kadar değerli olduğunu söyleyen batı alimleri de bulunmaktadır. Ömer Lütfi Bey'in aktarımına göre bu bilginlerden biri de Almanyalı Schiller olup, eserinde şöyle söyler; "Din kendisini meydana getiren

[35] Abdülhak Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim Ve Din**, Yükselen Matbaası, 1969, 29.

duygular gibi insan fikrinde payidar olarak ilelebet devam edecektir. Şu kadar var ki dini ilimler dahi diğer ilimler gibi ilerleyebilir olduğundan akli ilerlemeler nisbetin de onun da ilerlemesi lazım gelir. Tabii hukuk şahsi sınırlarda katiyen değişebilir değilken üzerine konu olan kanunlar, ilmi ve akli ilerlemeler nisbetin de peyderpey değişebilir."[36] Bu sözlerden de anladığımız üzere dinin insan için gerekliliğini de yok sayamayan batı alimleri İslamiyet gibi bir dini tanımadıkları için kendilerine hep farklı temellendirmeler aramıştır. Bu arayış herkes tarafından kabul gören bir sonuca asla ulaşamamış, din ve ilim arasında aslında birbirini tamamlayıcı bir yönün olduğu keşfedilememiştir. Avrupa uleması tarafından da kabul edilmiştir ki din, tüm akli ilerlemelere rağmen vazgeçilemeyen bir insani ihtiyaçtır. Burada Ömer Lütfi Bey'in de özellikle vurgulamak istediği ilahi olarak gönderilen ve insanların tahrif etmediği hak dinin, ilimle çatışması imkansızdır. Bu gerçek hak dinin İslamiyet olduğunu batı alimlerinin görememesi onların bu çatışmaya düşmesinin yegane sebebidir.

Ömer Lütfi bey ilim ve din bölümünde ilmi faaliyetlerle din arasındaki çatışmaları aktardıktan sonra İslam dininin bu çatışmaların dışında olduğunu, ilim ve İslamiyet arasında bir çatışma değil, tamamlayıcılık bulunduğunu belirtmişti. Şimdi bu bölümde İslam dininin bu tamamlayıcılık yönünü bir diğer deyişle İslam'ın ilimle ilişkisini ve mükemmelliğini ele almıştır. İslamiyet hakkında söz söylemek, onu açıklamak ve anlatmak her zaman zor olmuştur. Bundan dolayı olmalıdır ki Ömer Lütfi Bey satırlarının başında şu ayete yer vermiştir. "Yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı, denizde, mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi."[37] İslam dininin ilahi kitabı olan Kur'an'ı Kerim'e baktığımızda her çağa hitap eden bir yönünün olduğunu görmekteyiz. Burada Allah'ın ilminin sınırsız olduğu apaçık bir şekilde görülmektedir. Bundan dolayı onun ilmini anlatmak için söz söylemeye başlayan her kişi kendisinde bir eksiklik olduğunu düşünmesi doğaldır. Buradaki eksiklik insanın sınırlı bir varlık oluşundan meydana gelip, insanın ilahi mesajı açıklarken her şeyi kapsamlı bir şekilde ortaya koyamamasından kaynaklanmaktadır. İnsanın bu eksiklik içinde göstermiş olduğu çabası da ilahi mesaj ile övülmüştür. Ayrıca insanın yaratılışı gereği de belirli bir kapasitesinin olduğu ve bu kapasite dışında bir sorumlulukla karşı karşıya kalmayacağı da bildirilmiştir. Bu konuda "Allah

[36] Bkz. Namus, 50.
[37] Lokman 31/27

kimseye kaldıramayacağı yük yüklemez" ayetiyle insanlar aslında büyük bir yükten kurtulmuştur.

Sonuç olarak Ömer Lütfi Bey'in sözlerini değerlendirdiğimizde İslam dini hakkında söz söylemek isteyen kimse bilmelidir ki Allah'ın ilmi sonsuzdur ve kişi bu ilmi açıklamak istediğinde acizliğini bilmeli, gayret ve azimle elinden geleni yaparak tevekkül üzere olmalıdır. Diğer yandan Ömer Lütfi Bey ilim hakkında konuşmak isteyenlerin bu şekilde hareket etmelerinin yeterli olmadığını da belirtir. Eğer kişi irfan ve tenvir sıfatlarını kazanmamışsa sağlam bir idrak de nasip olmayacaktır. Buna delil olarak "İşte biz insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini ancak bilenlerde başkası kavrayamamaktadır" ayeti ortadadır. Ayette de geçtiği üzere bilgi açık bir şekilde ortada olsa da bu bilgiyi bilenlerden başkasının kavrayamayacağı vurgulanmaktadır. Buradaki bilenlerden kastın irfan ve ilahi nurun bulunduğu kimseler olduğu açıktır. İnsan aklı, ilmi konularda başarılar elde etse de İslam akılla ulaşılabilecek ilmin zirvesidir. Bundandır ki akıl ne kadar keskin ve kuvvetli olursa olsun İslam ile müşerref olunmadıktan sonra eksik kalmıştır. İslamiyet bir zenginlik, yok olmayan bir saadettir. Bu saadete eremeden bu dünyadan giden nice topluluklar bulunmaktadır. İslamiyet'in, müntesiplerine sunduğu ilahi kanunlara bakınca görülmektedir ki sadece ahiret için kurtuluş yolları göstermemektedir. İlahi bir kitap olan Kur'an'ı Kerim'e baktığımızda dünya hayatındaki birçok konuya değindiğini ve bu konularda yol gösterdiğini görmekteyiz. Ömer Lütfi Bey eserinde toplumla ilgili olarak İslam'ın getirdiği temel ilkeleri ele almaktadır. Bu çerçevede onun ele aldığı temel ilkeler ve Kur'an'daki referanslarını şöyle ifade edebiliriz.

-Adalet: "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun."[38]

-Yalan: "Kim de bir hata veya günah işler, sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa şüphesiz ağır bir iftira suçunu ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur."[39]

-Emanete hıyanet: "Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir."[40]

[38] Nisa 92/135
[39] Nisa 92/112
[40] Ali İmran 3/161

-Liyakat: “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”[41]

-Faiz, rüşvet: “Kendi aranızda birbirinizin malını (İslam’ın yasakladığı rüşvet, faiz, gasp, aldatma gibi) batıl yollarla yemeyin. Bile bile yöneticilere rüşvet vererek, insanlara ait olan mallardan bir kısmını günah ile yemeyin.”[42]

Bu örneklerde de görmekteyiz ki Kur’an, dünya hayatında insanın insanla, insanın toplumla olan ilişkisini düzenleyici kurallar barındıran bir ilahi kitaptır. Bu ilahi kitabın yegane görevi insanın bu dünyadaki davranışlarını bir düzen içinde kulun iyiliğine olacak bir hale getirerek ahiret için hazırlık yaptırmayı amaçlar. Bu hazırlık sürecinde kul hem dünyasını, hem de ahiretini kazanır. Şayet dünyada kazanılmayan ilahi düzen ahirette de kulun zarara uğramasına sebep olacaktır.

Sonuç olarak en doğru kurallar olarak bildiğimiz İslam dini, toplumların helak olmaması için yol gösterici bir rehberdir. İnsanlık tarihi boyunca din insanların hayatında da hep yer almıştır. İlahi olarak her kavme yollanan bir uyarıcının olduğu Kur’an-ı Kerim ile sabittir. Ancak her kavme bir din gönderilmiş de değildir. Kimi uyarıcılar kendinden önceki kitaplarla amel etmiş kimi uyarıcılara da kendinden önce gelen kanunlar topluluğu ile tebliğe devam etmiştir.

4.2 İnsan ve Özgürlük

İnsan doğal olarak özgürlük üzere yaratıldığından dolayı engel ve sınırlamalara karşı hep mesafeli davranmıştır. Lakin bu özelliğini bir süre sonra başka insanların özgürlüğüne tecavüz edecek şekilde kullanmaktan geri durmamıştır. Bundan dolayı devletler insanların özgürlüklerinde bazı kısıtlamalara gittikleri görülmektedir. Değişen egemen güçlere ve bunlar tarafından belirlenen resmi paradigmalara göre toplumsal yapının öncelikleri tespit edilip, özgürlüğün tanımı yapılır ve bu çerçevede kişilerin düşünce ve davranışlarındaki hareket alanı belirlenir. Bir toplumda temel hak olarak görülen bir değer, bir başka toplumda böyle görülmeyebilir.[43]

Bu konuda dininde bazı kısıtlamaları bulunmaktadır. Geçmiş devirlerde, Avrupa da bazı ruhban grupları devlet kademelinde söz sahibi olduklarında dini metinleri kendi

[41] Nisa 92/58
[42] Bakara 2/188
[43] Şinasi Gündüz, *Din ve Bireysel Özgürlük Alanı*, **Tezkire: Düşünce Siyaset Sosyal Bilim,** cilt 11, sayı 25, 2002, 55.

çıkarları için tahrif edip insanların özgürlükleri konusunda aşırı sınırlamalara ve haksızlıklara yol açmışlardır. Daha sonra kurulan siyasi hükümetlerle ruhban gruplarının çatışması gene insanların zarara uğramasına neden olmuş ve insanın fıtraten sahip olduğu özgürlüğü kısıtlamıştır. Son asra geldiğimizde özgürlük konusunda bazı başarılar elde edilmiş ve insanlar arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Bu denge bile Avrupa halklarını sevince boğmuş durumdadır. Lakin özgürlük konusunda İslam dininin tanıdığı hak ve hürriyetler bilinmediği için Avrupalıların kazandığı küçük başarılar büyük sevinçlerle karşılanmıştır. Ömer Lütfi Bey'in de özellikle üzerinde durduğu İslam'ın insan onuruna ve özgürlüğüne vermiş olduğu değer bütün tarihi çağlarda insan eliyle yapılmış kural ve kanunlardan daha üstündür.

Bazı ruhban grupları insanlığın zillet içinde kalmasını istemektedir. Bu kişiler insanları zorla kendi hizmetlerinde kullanmak için cahil ve fakirlik içinde kalmalarını daima en makul olarak görürler. İnsanların fıtri özellikleri olan özgürlük ve yaşama gibi haklarını en asgariye indirgeyip insanları kendilerine muhtaç edenlerin sığındıkları kapı insanın ahiret için kör oldukları ve bu körlükten kurtulmaları için de itaat etmeleri gerektiği anlayışıdır.[44] Bu anlayış Avrupa'nın bir dönemine damga vurmuş ve itaat etmeyenlere her türlü muameleler uygulanmıştır.

Bir diğer husus ise bu ruhban grubu insanların din konusundaki söz mercii olarak kendilerini görmüş, çocukluktan başlayarak ölünceye kadar olan dini eğitimi kendileri vererek, kendilerinin çıkarları doğrultusunda bir toplum inşa etmek istemişlerdir. Burada Ömer Lütfi Bey bu ruhban gruplarına cevap olarak müminun 71. ayeti delil getirmiştir. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere hak din İslam'ın getirdi öğretiler insan ve yaratıcısı arasına aracı koymadan iletişimi mümkün kılmış ve her kulun Rabbine yakınlaşmasını öğütlemiştir. Lakin ruhbanlığın ortaya koyduğu öğreti, Ömer Lütfi Bey'in kitabında bizzat zikrettiği "Asla sizin ne nefsiniz var ne de kişiliğiniz, yapmanız gereken körü körüne ruhbana itaattir."[45] öğretisiyle hareket eden ruhban grubu kendilerine karşı ortaya çıkan her türlü tehdidi bastırmaya çalışmışlardır.

O dönemde akli olarak ortaya konan bir çok fikir ve buluş engellenmiş ve yok edilmiştir. Avrupa da böyle bir dönem yaşanırken İslam dini inananlara yaşanılan çağın üzerinde hak ve hürriyetler tanımıştır. İslam dini gelmeden kadınlara verilen

[44] Bkz. Namus, 73.
[45] Bkz. Namus, 76.

değer ayaklar altındayken İslam peygamberi kızını omuzları üzerinde taşımış ve bunu müminlere öğütlemiştir. Ömer Lütfi Bey bu bölümde buraya kadar Avrupa da ki dini istismarı ve insan özgürlüğünün hiçe sayıldığını ele almış ve İslam dininin özürlüğe bakışını çok sayıda ayetlere yer vererek anlatmaya çalışmıştır.[46]

Sonuç olarak İslam dini kişiye bireysel özgürlük tanıdığı gibi kişiyi bir toplum içinde değerlendirmiş ve özgürlüğünü bu çerçevede ele almıştır. Bundan dolayı bir diğer mümini rahatsız edecek şekilde ibadeti bile hoş görmeyen bir din insanların bir arada yaşamaları için en uygun ortamı sunmuştur. Dünyevi hiçbir olgunun üstün kılamadığı insanı yaratıcıya olan bağlılığı onu üst bir mertebeye taşımıştır.

Akıl, insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran en önemli güçtür. İnsan bu güç sayesinde çevresi ile ilgili bilgi sahibi olabilmekte, bazı çıkarımlarda bulunarak bir takım planlar yapabilmekte, bu planları ile ilgili eylemlerde bulunabilmektedir.[47] Akıl nimeti insanın en önemli ve en birincil özelliklerindendir. Çünkü akıl insana idrak edebilme ve karar verebilme gibi hayati özellikler yükler. Ahlaki konularla ilgilenen araştırmacılar her şeyden önce insanın akıl sahibi olması gerektiği fikrinde ortaktır. Şöyle ki, küçük bir çocuktan, akli muhakemeden yoksun birinden, uyuşturulmuş olan birinden yaptığı eylemin sonuçlarını üstlenmesi beklenemez. [48] İnsanoğlu yaratılışından itibaren belirli ihtiyaçlarını giderebilmek için yardıma muhtaç durumdadır. Belirli bir dönemini aile fertlerinin desteğiyle geçirse de ömrünün uzun bir dönemini akli melekesini kullanarak ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Diğer bir yandan akıl, sadece maddi ihtiyaçlarını karşılamaz. Ayrıca insanın maneviyatına etki eden din olgusunu kabul etmede ve uygulamada da ilk emir aklını kullanabiliyor olmasıdır. Çünkü aklı olmayanın dini emirleri idrak edip uygulayabilecek bir kabiliyeti de olmayacaktır. Bundan dolayı insanı insan yapan en önemli şeylerin başında akıl gelmektedir. İslam dininin de kişiyi sorumlu kılmak için ilk şartı akıldır. Çünkü İslam'ın emir ve yasaklarını uygulamak için bu elzem bir durumdur. Kur'an'daki pek çok ayetin ortak mesajı aklın önemini vurgulamaktır.[49]

Diğer bir yandan Ömer Lütfi Bey akıl yetisinin olmadığında kişinin sorumluluk altına giremeyeceğini bildirirken, geçmiş dönemlerde insanların akıl yetisini

---

[46] Bkz. Namus, 94.
[47] Hulusi Arslan-Mustafa Bozkurt, **Sistematik Kelam,** TDV Yayınları, Ankara 2016, 50.
[48] Ahmet Kamil Cihan, **İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi**, içinde, (editör: Müfit Selim Saruhan), Grafiker Yayınları, Ankara 2013,58.
[49] Bkz. Sad 38/29, Zümer 39/21

kullandırmamak için ileri gelen bir grup insanın, aklı kullanmanın küfür olduğunu söylemesiyle yaşanılan problemlere de değinmiştir. Aklın insanı yanılttığını belirten bu kişiler, toplumun kendilerine uyarak kurtuluşa ereceğini söyleyen bir takım çıkar odaklarından başka bir şey değildir. Çünkü toplumda herkes akli yetisini tam manasında ortaya koyduğunda bu insanlar kendilerine çıkar sağlayamayacak ve kendi fikirleri doğrultusunda yaşayamayacaklardır. Zaman zaman tarihi süreçte bu gibi dönemler yaşanmış, kimi zaman dinin kimi zaman bilimin ardına gizlenen bu gruplar, insanları etkileri altına almıştır. Lakin aklı dinin varlığı için ilk temel sayan bir anlayışın bu doğrultuda bir birikim ortaya koyması düşünülemez. Ayetlerden ve hadislerden de anlaşılacağı üzere akletmenin, düşünmenin ve tefekkür etmenin önemi özellikle vurgulanarak insanın doğruyu bulması hedeflenmiştir.

Diğer bir konu ise İslam dininde sadece bu dünya üzerine kurulu bir hayat olmamasıdır. Kişi öldüğünde yaptıklarından hesap verecek ve sorguya çekilecektir. Bundan dolayı eylemlerine kendi iradesiyle karar veremeyen bir aklın yaptıklarından sorguya çekilmesi de bir çelişki içermektedir. Bunun için mantıki bir çıkarımla bile aklın insan için gerekliliği ortaya konabilmektedir. Allah'ın gönderdiği ilahi kanunları akli olarak idrak edip uygulayan kimse dinin gereğini yerine getirmiş olacaktır. [50]

Akıl insanlığa verilmiş en büyük nimetlerden biridir. Aklı kullanmak ve onu doğru şekilde yönlendirmek de aklın varlığı kadar önemli bir durumdur. Besinlerin bedeni beslediği gibi aklı da ilim ile beslemek insana hayatında başarı katacaktır. Ömer Lütfi Bey'in ilme ayırdığı bu bölüm aslında akıl nimetinin kendisini tamamlaması için gerekli olan yolu ve önemi göstermektedir. Ayrıca bu bölümde ilmin önünde duran ruhban gruplarına da dikkat çekmektedir. Belirli dönemlerde aklın kullanılmasını çeşitli sebeplerle kötü gösterenler bunu yaparken ilk olarak akıl ve ilim arasındaki bağı koparmışlardır. Bu gruplara göre ilim zehir taşıyan bir meyve olup ademoğlunu helaka sürüklemektedir. Bundan dolayı ilmi arayan aklın da bir arayış içinde değil söylenene itaat içerisinde olmasını istemektedirler. Gerçek ve doğru bilgiden uzaklaşan akıl bir süre sonra kendini yenilemeyi ve düşünme yetisini yitirmeye başlar. Bu süreç artık başka akılların peşinden gitmeyi ve kendi iradesini ona teslim etmeye kadar varır. Burada asıl amaçta budur. Bu gibi ruhban gruplarının amacı sorgulamayan ve eleştirmeyen bir toplum oluşturarak insanlığı kendi doğrularıyla idare etmektir. Akıl

[50] Bkz. Namus. 97.

kuvveti ilim peşine düştüğünde ise bu süreç yıkılacak ve İslam'ın da istediği akleden ve tefekkür eden bir nesil ortaya çıkacaktır. Burada ilmin önemini vurgulayan Ömer Lütfi Bey ayet ve hadislerle bunu delillendirmeye çalışır. [51]

İslam dini ilim konusunda teşvik edici bir altyapıya sahiptir. Aklını ilim yolunda kullanmanın dahi ibadet sayıldığı, yer ve gök arasındakilerin hikmetinin anlaşılmasının gene akıl ile mümkün olduğunu sürekli vurgulamaktadır. Bu İslami tavır insanlığa doğru yolu göstermek ve mutluluğa eriştirmek için ortaya konmuş ilahi bir lütuftur. Bu lütfun değerini anlayan insanlar dünya hayatında başarıyı ve mutluluğu elde ederken ahirette de saadete kavuşurlar.

4.3 Şahsi, İnsani Ve Ailevi Görevlerimiz

4.3.1 Şahsi Görevlerimiz

İnsan yaratılışı gereği ruh ve beden diye adlandırılan iki unsurdan müteşekkildir. Bu iki seçkin özellik bir çok yönüyle birbirine zıt ve benzer yönler içermektedir. İnsanın saadetli bir yaşam sürebilmesi için bu iki özelliğin uyumlu bir şekilde çalışması elzem bir durumdur. Ömer Lütfi Bey'in kitabında çokça yer verdiği Mösyö Luke'un sözleri bu konuda açıklayıcı olmaktadır; "İnsanın dünyada saadete nail olabilmesi için iki şeye ihtiyacı vardır. Bunların birincisi sağlam bir beden diğeri ise aklı selimdir. Bu iki nimetten her kim yeterli derecede nasibini alırsa diğerlerine kesinlikle ihtiyacı kalmaz. Lakin birinden mahrum olan kişi diğer nimetlerim tamamına sahip olsa da bu iki nimete sahip olan kişi kadar bahtiyar olamaz."[52] Burada Mösyö Luke'un üzerinde durduğu aklı selim ve beden sağlığı hayati öneme sahiptir. Bu ikisinden birinin eksikliği dengenin bozulmasına ve insanın saadetten mahrum olmasına sebep olacaktır. İnsanoğlunun ruhi ve bedeni istekleri arasında oluşan bu dengenin korunması isteklerin belirli bir seviyeye indirgenmesiyle mümkündür. Bir diğer deyişle insan ruhi ve bedeni arzularına hükmedemez ve her istenileni yaparsa dengesiz bir yaşam ortamı oluşacaktır. Bu yaşamda kişinin ahiret hayatında onu zarara uğratacak sonuçlar doğuracaktır. İnsan bu zarardan kurtulmak için bu iki önemli dengeyi korumalıdır.

[51] Bkz. 29/43, Yusuf 12/105
[52] Bkz. Namus, 96.

Toplumların durumuna bakıldığında görülür ki fıtraten yaratılışlarına uymayan onlarca zıt eylemleri işlemektedirler. Aşırıya kaçmak veya tam tersi sorumluluklarını dahi yerine getirmekten uzak bir yalnızlık haline bürünme durumları toplumların içinde olduğu elim bir haldir. Bu durum insanlar arasındaki bu zıtlık ve uygunsuz halin sebeplerini sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Ömer Lütfi Bey'de bu durumu araştırıp şu kanaate varmıştır. İnsanoğlunun bedenlerinde olduğu gibi ruhları da hastalıklara maruz kalır. Maddi hastalıklar bedeni nasıl yorarsa, manevi hastalıklar da ruhu aynı derecede yorar. Lakin nasıl maddi hastalıkların tedavisi mümkün ise manevi hastalıkların da tedavisi mevcuttur. Maddi hastalıklarda nasıl ehil bir doktor aranıyorsa manevi hastalıklar içinde ehil bir doktor, bir diğer deyişle bir mürebbi tarafından eğitilmesi gerekmektedir. Olgun bir eğitici doğru ilkeler ile kişiye nefsini eğitmede yol gösterici olacak ve sonunda ruhun içine düştüğü manevi hastalıklardan kurtarabilecektir. Bu eğitim zarfında nefsin temizlenmesi ve olgunluğa erişebilmesi için takip edilmesi gereken dört yol bulunmaktadır. Bunlar ; nefsin kir ve evhamlardan temizlenmesi, doğru ilim ve bilgi ile düzenlenmesi, iyilik ve güzel ahlak ile süslenmesi, itikadi ve akli düzeltme ve arındırma aşamalarıdır.

İnsanın manevi hastalıkları, maddi olarak uğradığı hastalıklar ve sorunlara benzer niteliktedir. Kişinin maddi ve manevi yönü birbiriyle bağlantılı ve birbirini etkileyen iki kuvvettir. İnsanın manevi yönünü koruması için öncelikle maddi yönünü koruması gerekmektedir. Bir diğer deyişle insanın ruhi anlamdaki sağlığı bedeninin sağlığından geçmektedir. Bedenini hastalıklardan korumayan kimsenin ruhunun sağlıklı kalması olanaksızdır. Bundan dolayı beden sağlığı ruhi dengenin ilk şartı konumundadır. Bir diğer manevi denge bozucu unsur ise zihni meşgul eden kötü düşünce ve hurafelerdir. Bu kötü düşünce ve hurafeler zihnin kendine has meziyetlerini yerine getirmesini engelleyerek hem bedeni hem de ruhi anlamda çöküntüye sebep olmaktadır. Ömer Lütfi Bey bu iki noktaya dikkat çektikten sonra ahlak felsefecilerinin şu sözlerine yer verir: Eski çağlarda ümmetleri perişan eden fenalıkların en büyük sebebi insanların delilsiz her türlü dini metinleri kabule teşebbüs etmeleridir. Bu konuda İslam ümmetleri Avrupa bilginlerinin dahi önüne geçmiştir.[53]

İslam dininde esas olan doğru ve sahih bilginin peşinden gitmeyip farklı bilgi kaynaklarını kabul edenler hep olmuştur ve olacaktır. Bu durum İslam'ın ortaya

[53] Bkz. Namus 101.

koyduğu bilgi birikimiyle çelişmiş ve hatta çatışmıştır. Bunun için İslam peygamberi veda hutbesinde Müslümanlara sadece Kur'an ve sünnetini bıraktığını dile getirerek bu konuda açık kapı bırakmamıştır. Hatta Müslümanların bilgiyi elde ederken bile dikkatli olmaları gerektiğini belirten ayetlerle uyarılar yapmıştır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."[54] buyrularak, açık bir şekilde kişinin araştırmadan, bilgi sahibi olmadan bir şeye inanması ve peşine düşmesi doğru bulunmamıştır. İslam dinin de ilim ve bilgi daima önemli bir yer tutmuştur. Bunun için bir Müslümana düşen görev de Kur'an ve sünnetin koyduğu sınırlar çerçevesinde bir hayat sürmektir. Hayatını bidat ve hurafelerden arındırarak kalbin kirlenmesini de önlemesi gerekmektedir.

Nefis temizliği için nasıl hem bedenin hem de ruhun hastalıklardan arındırılması gerekli ise bu işlemden sonra doğru ilim ve bilgi ile beden ve ruh meşgul edilerek tekrardan bu iki kuvvetin kirletilmesine müsaade edilmemelidir. Bu konuda yapılacak bir ihmal hastalıklardan arınan ruh ve bedeni tekrardan kaybetmeye sebep olacaktır. Nefsin ilim ve hikmetle temizlenip düzeltilmesi konusunda İslamiyet, insanların sunduğu önerilerden önce bu yolu en doğru şekilde göstermiştir. Peygamberimiz de ilmi beşikten mezara kadar bir süreç olarak vurgulamıştır. Ayrıca İslam dini ilim konusunda kadın erkek her kişiye ilim talebini vazife olarak yüklemiştir. Çünkü ilim İslam dinin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. İlmi anlamda eksikliğin yol açtığı sorunlar İslam'a en büyük zararı vermiştir. Toplumların ilmi olarak zayıfladığı dönemlerde İslam dininin de toplumsal anlamda zayıfladığı görülmüştür. Bundan dolayı Peygamberimiz Hz. Muhammed ilmin önemini anlatmak için doğum ve ölüm yani insan hayatının başlangıcı ve bitişiyle özleştirerek önemini ortaya koymuştur. [55]

Ayrıca bu mevzu üzerine Kur'an'da açık deliller ortaya koymuştur. "...Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin haddi aşanları çok iyi bilir."[56] ayetiyle Müslümanlara açık bir uyarıda bulunulmuş ve bilgisizliğin ne gibi kötü sonuçlar ortaya çıkardığı gerçeği vurgulanmıştır. İslam dini insanlara öğüt ve tavsiye verdiği kadar da uyarıcı bir kitaptır. Müntesiplerine yaptıkları yanlış ve hatalardan dönmelerini ve tövbe etmelerini emreder. Bilginin yanlış

[54] Nisa 4/36
[55] Bkz. Namus, 102
[56] Enam 6/119

öğrenilmesi veya çarptırılarak kişilerin kendi heva ve hevesleri için kullanmasını yasaklamıştır. Bu durum aslında bir önceki aşama yani kişinin kalbinin içinde bulunduğu kir ve evhamdan daha vahim bir durum içermektedir. Çünkü kişinin bilgisizce veya bilgisini çarptırarak kendi çıkarı doğrultusunda kullanması İslam'ın ortaya koyduğu ilim ve bilgi anlayışına aykırıdır. İslam ilim ve bilgiyi toplumların kurtuluşa ermesi için tavsiye ve gerekli kılmıştır.

İnsan bedeninin ihtiyaçları olduğu gibi nefsinde bir takım ihtiyaçları bulunmaktadır. Beden kendisine zarar verecek olan açlık, susuzluk vb. gibi durumlardan ne kadar kurtulmaya muhtaçsa nefiste onu mevcudiyetinin devam etmesine engel olacak tüm sebeplerden kurtulmaya muhtaçtır. Aslında bakıldığında beden ve nefis arasında ihtiyaçlar açısından bir zıtlık olsa da mevcudiyetlerinin devamı için iki kuvvette ihtiyaçları olduğu özelliklere kavuşmak için çaba göstermesi gerekmektedir. Bir diğer deyişle sorunlar ve yöntemler farklı olsa da amaç her ikisinde de aynıdır. Beden ve nefisin olgunluğa erişebilmesi için takip etmesi gerektiği yegane yöntem fıtri olarak içinde bulunan yönelimidir. Bu yönelim beden veya nefsin hangi sıkıntılar içinde olsa dahi ona doğru yolu gösterecektir.[57]

Tarihteki akıllı kavimlerde görülür ki beşeri ahlakı tehzib için büyük özen sarf edilmiştir. Bu çabanın kalıcı ve etkin olabilmesi içinse bir çok kanun ve kural ortaya konulmuştur. Bu kanun ve kurallara değinmesek de yegane amacı itidalli bir toplum yapısı ortaya çıkarmaktır. Bu çabanın etkin olmadığı toplumlarda ise ifrat ve tefrit gibi aşırılıklar meydana gelecektir ki bu beşeri ahlakı genelde de toplumsal ahlakı ortadan kaldıracaktır. Bu durum ise nefse büyük yükler yükleyip büyük sorunlar doğuracaktır. Çünkü ahlaki bir sistemde hayat idame ettirilmediğinde ortaya çıkan sorunlar nefsin olgunluğunu zedeleyecektir.

İslamiyet'in doğduğu ilk zamanlarda yeryüzünde şehevi bir ifrat ve helak edici bir tefrit söz konusuydu. İslamiyet'in doğuşuyla ve getirdiği itidalli hayat tarzıyla bu toplum dönüşerek saadetli bir yaşama kavuştu. İslam'ın getirdiği bu yaşam, hastanın doktoruna kavuşması gibi bir etki yaratarak ifrat ve tefritteki insanları itidale çağırdı. Bu çağrı çığ gibi büyüyerek insanların rehberi haline geldi. İnsanlar içlerindeki o fıtri meylin etkisinde bir boşluk yaşarken o boşluğu İslam'ın getirdiği ahlaki öğretiler doldurdu. Gerçek ve doğru hikmetli bilginin insanoğlu için olan gerekliliği elzemdir.

[57] Bkz. Namus, 103

Bu hikmetli bilgi sayesinde nefsi terbiye ederek ruhun olgunluğu tesis edilebilecektir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de " Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat o sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."[58] ayeti açıkça bu durumu ifade etmektedir. İslam peygamberi de bu konuda bir çok hadisi şerifinde haddi aşmama konusunda insanlara uyarılarda bulunmuş ve haddi aşanların önceki ümmetler gibi helak olmaktan kurtulamayacakları gerçeğini vurgulamıştır.

Hz. Muhammed'in dini noktada daima itidali vurgulaması bu konunun da önemini ortaya koymaktadır. Çünkü bir öğretide iyi veya kötü anlamda aşırılık daima sorunlar çıkarmıştır. İyi niyetle dahi olsa bir süre sonra istismar söz konusu olabilmekte ve iyi niyet kötü sonuç doğurabilmektedir. Hatta Hz. Muhammed başka hadislerinde ibadetin az da olsa devamlı olasının makbul olduğunu vurgulamış, dinin orta yol üzere olduğunu belirtmiştir. Buraya kadar ifade ettiğimiz hususlar Ömer Lütfi Bey tarafından geleneksel İslam ahlak düşüncesinde de zikredilen konulardır.[59]

Ömer Lütfi Bey ölüm gerçeğinin açıkça vurgulandığı bu ayetler de kişinin kendisini her an hazır bir şekilde itidalde tutmasını vurgulamaktadır. İnsanoğlunun ölüm gerçeği ile karşılaşana kadar da boş bırakılmayacağı da Kur'an'da vurgulanan başka bir konudur. Çünkü insan İslam dini ile tanıştığı andan itibaren sorumluluk yüklenen bir mükelleftir. Bu mükellef yapması gereken ibadet ve görevlerine riayet etmezse ifrat veya tefrite düşmesi kaçınılmaz olacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere İslam mükellefinden itidalli bir hayat yaşamasını istemektedir.

Diğer yandan Ömer Lütfi Bey bu bölümde yer verdiği bir diğer ayet ise " işte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık.[60]" ayetidir. Bu ayette de ruhi olarak etkilendiğini belirten Ömer Lütfi Bey Allah'ın kullarını aşırılıklardan yani ifrat ve tefritten uzak tutmak için doğru yolu gösterdiğini bizlere bildirmektedir. Müslüman kimseye düşen ise bu doğru yolu takip etmek ve bu doğrultuda bir hayat sürmektir.

Bu çerçeve de bir Müslümanın itidalli bir hayat sürmesinin ve aşırılıklardan uzaklaşmasının önemi büyüktür. İnsanın kendi bireysel dengesini ve toplumsal dengeyi koruması için sistemli ve tutarlı bir yaşam sürmesi, bu sistem ve tutarlılığın

---

[58] Maide 5/6
[59] Bkz. Namus, 104. Karşılaştırmak için bakınız: Kınalızade, **Ahlaki Alai,** 72.
[60] Bakara 2/143

da bir ilahi kudret tarafından belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü ona göre ilahi olarak belirlenen bu kurallar toplumun sınırlarını belirleyecek ve ihlalleri en aza indirgeyecektir. Bunun için de yegane sistem İslam dinidir.[61]

Ömer Lütfi Bey, ayrıca tashihi itikad yani imani noktadaki düzeltmeleri de konu edinmiştir. İnsanın nefsi ile olan savaşının ardından iman ettiği sistem içerisindeki yanlışlarını düzeltmesi bir önceki bölümde özellikle vurguladığı itidalli bir yaşam için elzem bir durumdur. Hatta Ömer Lütfi Bey nefsin gerçek isteğinin itikadi bir sıhhat olduğunu vurgulamaktadır. İtikadi yani imani noktadaki problemler kişinin iç huzurunu bozacak ve ruhunu rahatsız edecektir. Çünkü insan fıtratı gereği iyiye ve güzele meyilli bir şekilde yaratılmış ve bu meyil sayesinde daima iyiyi isteme eğilimi içerisindedir. Bunun dışında gelişen imani veya sosyal hayattaki dengesizlikler onu rahatsız edecektir. Nefsin terbiye edilişiyle onu doğru yola yani doğru bilgiye yöneltilmesi gerekmektedir. Bu yönelişte ise imani konuların doğru bir şekilde öğrenilmesi ve uygulanması önemlidir. Aksi halde ortaya çıkacak olan durum telafisi mümkün olmayan yaralar açacaktır.

Nefis o kadar hassas ve özel bir kuvvettir ki terbiye etmenin zorluğu yanında onu doğru yola sevk etmek ve o yolda tutmak da bir o kadar zordur. Bu yolda da onun en önemli yardımcılarından biri de akıldır. İnsan bu konuda akıl nimetini en etkili bir şekilde kullanmalı ve nefsin eksiklerini gidermede rehber edinmelidir. Bir diğer husus ise akıl geçmişini tetkik ederek geleceğine yön verme imkanı sağlayacaktır. Geçmişte yaptığı hatalardan ders alma ve onları düzeltme imkanı verecektir. Ayrıca dinin insana yüklediği sorumlulukları anlamada ve uygulamada da akıl olmazsa olmaz bir konumda bulunmaktadır.

Kur'an içerdiği bilgiler açısından her çağa hitap etmekte ve her zaman bir Müslümanın rehber kitabı konumunda durmaktadır. Lakin değişen ve gelişen dünyada her an farklı sorunlar ve problemler ortaya çıkmaktadır. Bu problemlerin cevaplarını bizzat Kur'an'da bulmaya çalışmak imkansızdır. Burada akıl kuvveti devreye girmekte ve problemlere Kur'an ışığında çözümler bulmak için yol gösterici bir rol üstlenmektedir. Bu da aslında Allah'ın insanlara en büyük nimetlerinden biridir. İnsanların akıl nimetinden yoksun olması onların her konuda eksik kalmasına sebep olacaktır. Allah, insanlara Kur'an rehberliğinde akıl nimetini kullanarak itikadi anlamda yanlışlarından

[61] Bkz. Namus, 106

dönmeleri için imkan tanımıştır. Hatta bu akıl sayesinde içinde yaşadığı evreni inceleme şansı bulan insan yaratıcısına hayran kalmış ve acizliğini hissederek ona teslim olmuştur.

İnsanın inanç noktasında nefsini terbiye için yegane yol akıldır. İslam dininin akla vermiş olduğu değer dinin akıl ile kavranabileceğini, din ve aklın çatışmadığını ortaya koymuştur. Şimdide Ömer Lütfi Bey'in bu konuda delil olarak sunduğu ayetlerle anlatmak istediğine değinelim.

İnsanlar kendilerinden önceki atalarının geleneklerini uygulamada tarih boyunca ısrarcı olmuşlardır. Bu bazen onların yararına bazen ise zararına bir durum ortaya çıkarmıştır. İslam dini insanlara atalarına saygılı ve sözlerine riayet etmeyi öğütlese de bu durumu ihlal için tek bir istisna belirtmiştir. Allah'a ve İslam'a karşı gelme konusunda atalarını takip etmemeleri emredilmiştir. Bundan dolayı bir Müslüman atalarının dini diye yanlışa körü körüne bağlanması doğru değildir. İnsana verilen akıl nimeti burada devreye girerek doğru yolu göstermelidir. Aksi takdirde Kur'an'ı Kerim örnekleriyle bizlere vahim durumu aktarmaktadır. Eğer dünyada peygamberlerin hakiki çağrısına kulak verilip tefekkür edilmezse cehennem kaçınılmaz son olarak beklemektedir.[62]

Ömer Lütfi Bey'in dikkat çektiği bir diğer husus ise aklı kullanırken dikkat edilmesi gereken hususlar konusundadır. Akıl öğrendiği, peşine düştüğü her bilgiden sorumlu olarak hesaba çekilecektir. Bundan ötürü kişinin bilgisi olmadığı şeyler hususunda dikkatli olması gerekmektedir. Yoksa girdiği bu yol onu cehennem ateşine sürükleyebilir. Burada önemli olan dengenin korunmasıdır. Çünkü Kur'an farklı ayetlerde de bilginin peşinden gidilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Burada ki ölçü kişinin kendisine fayda sağlamayacak olan bilgiyi takip etmesi ve kendisine mesul kılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Aksi taktirde İslam tefekkür ve araştırmayı teşvik eden bir dindir.[63]

Son olarak Ömer Lütfi Bey iki hususa daha dikkat çekmiştir. İnsanların sonuç olarak akli melekesini kullanmayıp doğru yolu bulamadıkları takdirde sonunun cehennem olacağı açıkça belirtilmektedir. Diğer yandan akli melekesini kullanmayan insanlar bir süre sonra kalpleri artık hidayet bulamayacak derecede kararacağını ayet bizlere bildirmektedir. Bu kimselerin artık akli melekeleri doğruyu görseler dahi kabul

[62] Bkz. Bakara 2/170 – Mümin 40/47-48 – Mülk 67/10
[63] Bkz. İsra 17/36

etmeyecek halde bir tutum sergileyeceklerdir. İkinci husus ise Müslümanların açıkça dinlerini ikrar etmeleri ve bunu belirtmeleri konusundadır. Çünkü bu ikrar insan ve yaratıcısı arasındaki bir akitleşme niteliğindedir. Bu ikrarda olmazsa olmaz konu ise tevhid inancına vurgu yapılmasıdır. Yaratıcının bu konuda açık mesajı bulunmakta ve insanlara ona ortak koşmamaları konusunda uyarıda bulunmaktadır. Bu konuda da itidalli davranan bir kimse için Allah'ın vadi cennettir. [64]

İnsan bedeni hayatını devam ettirebilmek için birçok şeye ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçlar bedenin idamesi için zaruri durumdadır. Bunların itidalli bir şekilde kullanılmaması durumunda bedenin dengesi bozulacaktır. Bu konuda sağlık alanındaki genel kanaat insan sağlığı için bedenin isteklerini itidalli bir şekilde yerine getirilmesidir. İslam dininin insan bedeni için koyduğu ölçü de bu yöndedir. Bu ölçülere riayet etmek hem beden sağlığı açısından, hem de dini emirlere riayet açısından önemlidir. Bu konuda İslam dininin koyduğu kurallar açıktır. "Yiyiniz, içiniz. Fakat israf etmeyiniz. Zira Allah israf edenleri sevmez. De ki "Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı."[65] ayetiyle de verilen mesaj nettir. Bu ayette de açıkça gördüğümüz şey insanların Allah'ın yarattığı rızıkları yeme-yememe konusunda değil bu rızıkların israf edilmemesi konusundadır. Çünkü israf ölçüyü kaçırmak, ifrat ve tefrite düşmeye sebep olmaktadır. Bundan ötürü dinin mübah kıldığı şeylerden faydalanırken dahi ölçüyü kaçırmamak önemlidir. Hz. Peygamber Müslümanlara ibadette bile olsa tasarruf eğiliminin ihmal edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Tasarrufu hayatın her safhasına hakim kılmak, bu konuda taviz verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.[66]

Bu konuda diğer dini delillere bakacak olursak; "Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez."[67] "Allah'ın size verdiği helal ve güzel rızıklardan yiyin için."[68] Bu ayetlerde de görüldüğü üzere Allah'ın koyduğu ölçü helallik ve israf etmemektir. Ayrıca Maide süresinde dikkat çekilen bir diğer husus ise helal olan rızıkların haram sayılmasıdır. Bu konuda Allah insanları uyarmış, nasıl haram olan bir şeyi yapmak yasaklanmış ise helan olan bir rızkın da haram sayılması yasaklanmıştır. Kur'an bu ayetle ortaya

[64] Bkz. Araf 7/179 – Yusuf 12/108
[65] Araf 7/31
[66] Talat SAKALLI, *Hadisler Açısından İsraf ve Tasarruf,* **İlahiyat Fakültesi Dergisi,** sayı 1,1994, 75.
[67] Maide 5/87
[68] Nahl 16/144

koymuştur ki İslam dini yasaklar dini değil aksine adalet ve ölçü dinidir. Hatta İslam dini insanların süslenmesine ve kendisine zaman ayırmada da teşvik edici bir dindir. İslam peygamberinin dilinden dökülen bu sözler İslam'ın sadece kurallar içeren güzel eylemlerden ve sanatsı işlerden uzak olduğunu düşünenlere cevap niteliğindedir.[69]

İnsanları diğer canlılardan ayıran yegane özellik akıl kuvvetidir. Ancak bu akıl kuvvetinin de sağlıklı bir şekilde işlevsel halde bulunması gerekmektedir. Aksi halde akıl sağlığı yerinde olmayan bir insan sorumluluk sahibi de değildir. Burada kastettiğimiz akıl kuvveti sağlıklı ve görevlerini yerine getirebilecek düzeyde bir uzuvdur. Akıl sağlığı ve genel olarak beden sağlığı konusunda tarihten günümüze kadar bir çok eser kaleme alınmış ve üzerine çok fazla söz söylenmiştir. Bunun başlıca sebebi sağlığın insanın hayatını devam ettirebilmesi için elzem oluşudur.

Sağlığa bu kadar önem verilmesinin bir diğer sebebi de dindir. Genel olarak dini öğretilerde sağlığın korunması, bedeni hasta edecek eylemlerden ve her türlü yiyeceklerden uzak durulması vurgulanmaktadır. Ancak Ömer Lütfi Bey'in de önemle belirttiği "İslamiyet hıfzısıhhayı kavaidi imaniyeden bir kaide müstakille addeder."[70] sözüyle, İslam dininin bu konuda tüm dinlerden daha üstün ve uyarıcı kurallar ortaya koyduğunu dile getirir. Bu konuda peygamber efendimizin de bir çok hadisi bulunmaktadır. Bu hadislerin temel mesajı ise beden sağlının dini bir yükümlülük olduğudur. Sağlık açısından çokça tavsiyelerde ve uyarılarda bulunan İslam dini sağlığın korunması için gerekli olan yolları da insanlara öğütlemektedir. Bunlardan biri olan temizlik konusunda ise sadece Peygamber efendimiz değil Kur'an'da da emir ve tavsiyelere yer verilmiştir.

4.3.2 Ailevi Görevlerimiz

Medeni açıdan gelişmiş toplumlara bakıldığında aile kurumunun değerli bir konumu olduğu görülür. Aile kurumu, toplumun en küçük yapı taşlarından birini oluşturur. Aile, toplum sisteminin öğeleridir. Bu sistemin iyi çalışması, toplumu meydana getiren ailelere bağlıdır. Aileler ne kadar sağlamsa, o toplum da o derece mükemmeldir. Bu yüzden aile kurumunun korunması toplumun korunması anlamına gelmektedir. Bu sayede ise toplumun medenileşme sürecindeki en büyük alt yapı temeli de sağlam bir

[69] Bkz. Namus, 110
[70] Bkz. Namus, 129.

şekilde bulunmaktadır. Diğer yandan aile kurumunun bozulması demek de toplumun yara almasına ve gerilemesine sebep olacaktır. .[71]

Toplumları eğitmek isteyen kurumlar bu konuda iki noktada fertleri eğitmekle mükelleftirler. Bunlar insanın maddi ve manevi yönleridir. Bu iki yönde insanlarını eğiten toplumlar sağlam bir aile yapısına ve devamında sağlam bir topluma kavuşacaklardır. Güçlü yapısı olan toplumlar ise gelişim adımlarını düzenli ve emin adımlarla yürüyerek medenileşme çalışmalarını tamamlayacaklardır. Şimdi de toplumların görevi olan iki aşamaya göz atalım; Toplumların medenileşmesi için yapı taşı olan ailenin sağlam temellere oturması için ilk görev kişilerin manevi yönlerinin iyileştirilmesidir. Bu iyileştirme için ise ailenin her ferdine bazı görevler düşmektedir. Bunların ilki ailenin başı olan aile babasının eşine karşı olan görevidir. Saliha kadın, erkeğin malda ortağı, evin yönetimi ve idaresinde pay sahibi, yokluğu esnasında onun vekilidir. Bir ailede işler ve görevler konunda aile reisi eğer eşi ile ortak bir çalışma yürütmezse o ailede bazı sorunlar düzeltilirken başka sorunlar ortaya çıkacaktır. Bundan dolayı aile reisi eşini ev idaresinde ortak olarak görmeli ve sorumluluklar noktasında paylaşımcı olmalıdır. Bu sayede ev idaresinde başlayan bu ortaklık aile ortamına güven ve saygı gibi özelliklerin kazanılmasına yardımcı olacaktır. .[72]

Diğer bir görev ise aile büyüklerinin üzerine düşmektedir. Toplumun bugün küçük olarak nitelendirdiği bireyler kısa bir süre sonra toplumu orta sınıfını oluşturacaklardır. Bunun için onlara verilecek olan eğitim ve terbiye yarının toplumuna verilmiş bir eğitim ve terbiye olacaktır. Bu yüzden aile büyüklerine düşen ikinci görev ise ailenin küçüklerine güzel bir terbiye verilmesi olacaktır. Bu iki elzem görev tabiki önemli olmakla birlikte diğer husus ise bu iki görevin muhatapları konusundadır. İlk görevdeki muhatap olan aile reislerinin eşleri kendilerine sunulan ortaklık vazifesini yerine getirmede hassas davranmaları gerekmektedir. Bu konuda aile reislerinin onlara duyduğu güven ve saygıya karşı onlarda aynı duygular ile karşılık vermeleri önemlidir. Aksi halde yapacakları sorumsuz davranışlar kurulmak istenen yapıyı kökten yıkıcı bir etkiye maruz bırakacaktır.[73]

İkinci olarak da aile büyüklerinin vermek istediği terbiyenin muhatabı olan küçük bireylerdir. Bu küçük bireylere düşen ise aile büyülerine saygı ve hürmetle karşılık

---

[71] Mevlüt Kaya, *Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü,***Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı:9, Samsun 1997, 193.
[72] Tusi, 199.
[73] Celaleddin Devvani, **Ahlak-ı Celali**, (Çeviren: Ejder Okumuş), Fecr Yayınları, Ankara 2019, 155

vermeleri, onlardan gelen bilgi akışının kendi yararlarına olduğunu farkına varmaları olacaktır. Aksi halde aile büyüklerine karşı yapılacak olan saygısız tutum sadece aile kurumunu değil toplum yapısını kötü bir şekilde etkileyecektir. Aile içerisinde olmayan saygı ve sevgi bir süre sonra birey topluma katıldığında da kendini gösterecek ve toplumsal saygıyı zedeleyecektir. [74]

Ailevi sorumluluklarımız konusunda ikinci görev ise ailenin manevi yönden iyileştirilmesi veya eğitilmesi diyebiliriz. Bu görevin ifası aslında birinci görevin ifasından önce gelmek zorundadır. Çünkü beden sağlığı açısından hasta veya eksik bulunan bireyleri manevi açıdan eğitmek veya yönlendirmek imkansızdır. Bedende bulunan sıkıntılar insanın sağlıklı düşünmesine engel teşkil edeceğinden kişinin manevi yönünün eğitilmesine imkan vermeyecektir. Bunun için İslam dini aile babalarına geçim sorumluluğunu yüklemiştir. Aile babaları himayesi altındaki fertlerden sorumlu ve onların ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Çünkü ihtiyaçlar olarak nitelendirdiğimiz bir çok şeyin temin edilememesi kişileri ahlaki olmayan yollara sevk edebilir. Bunun için bir Müslümanın her anlamda güçlü olması zayıf olmasından daha güzel kabul edilmiştir. Bunun için çalışma kültürünü insanlara kazandıran en güzel din de İslam dinidir. Çünkü İslam dininde esas olan daima çalışma içerisinde olmaktır. İki günü dahi eşit olanı ziyanda sayan bir dinin aile ihtiyaçlarını karşılamak için çabalayan bir babaya en doğru yolu göstereceği muhakkaktır.[75]

İçinde yaşadığımız gezegen yüzyıllardır süregelmektedir. Bu süreç içerisinde hangi döneme, hangi kavme bakarsak bakalım sahip oldukları güç ve kudreti göstermiş oldukları azim ve çabaya borçludurlar. Yakın tarihimize baktığımızda ise gene benzer özellikler taşıyan Avrupalı devletler çalışma ve gayret sayesinde sanayi devrimini gerçekleştirip güç sahibi oldular. Tembellik ve zayıflık gösteren toplumlar ise güç sahibi öncü devletlerin çizdiği yolda ve onların sundukları kültürel seviyede yaşamlarını sürdürme mecburiyetindedirler. Bunun sebepleri arasında birçok şey gösterilebilse de güçlüler her daim güçsüzlerin öncüleri olmuşlardır. Ancak burada önemli olan husus güç ve kudreti bir topluma kazandıran şeylerdir. Hiçbir toplum durduğu yerde güç sahibi olmamış bazı zorluklara göğüs germişlerdir. Çalışmaktan

[74] Bkz. Namus, 134.
[75] Bkz. Namus, 136.

geri duran toplumların kaderi daima zayıf kalmak ve güçlü toplumların ardından onları takip etmek olmuştur.[76]

İslam dini toplumlara ahiretleri için kurallar ve tavsiyeler sunduğu kadar dünyadaki çalışma ve yaşam konusunda da kurallar ve tavsiyeler sunmaktadır. Bu açıdan İslam peygamberi Hz. Muhammed de bugün ölecekmiş gibi ahiret için, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışmayı öğütleyerek bu konuda İslam dininin ana ilkesini ortaya koymuştur. Şüphesiz İslam dini insanların, ahireti unutup dünya işlerine dalmayı yasaklamaktadır. Ancak burada dünyadan da umudunu kesip hiçbir şey yapmadan tembellik gösterilmesini de istememektedir. İslam dini her şeye bir denge ve nizam getirmeyi amaçladığından, bu konuda da bir ölçü koymuştur. Ahireti unutmadan dünya için çalışmayı yanlış görmemiş hatta tavsiye etmiştir. Şüphesiz insanlara ailesini ve sorumluluğu altındakilere bakmayı, onların maddi ihtiyaçlarını karşılamayı emreden bir din tembelliği asla hoş görmeyecektir.

İslam'ın çalışmaktan ve kazanmaktan kastettiği her şey helal çerçevede ve dinin koyduğu sınırlar içerisindedir. Ayrıca İslam toplumunun çalışmak ve dünya malı konusunda çekingen bir tavrı olması aslında toplumların gelişmesi açısından olumsuz bir davranıştır. Çünkü bir toplumun maddi durumu gelişme ve çalışma ortamı açısından elzem bir durumdur. Diğer bir yönden de toplumların güvenliği için gerekli olan maddi ve askeri gücün tedariki açısından hayatidir. Bu konuda asrı saadetten Hz Osman'ın İslam ordusu için malını feda ettiği ve onun katkılarıyla muzaffer olunması bu konuya güzel bir örnektir. Bundan dolayı Müslüman toplumlar ibadete düşkün olduğu kadar helal kazancın peşinden de koşmaları gerekmektedir.[77]

4.3.3 İnsani Görevlerimiz

İnsanlar yaratıldığı andan itibaren aralarındaki ilişkilerinde birbirlerine muhtaç haldedirler. Tek başına bir hayat sürmek, varlığını tek başına devam ettirmek insanın yaratılış fıtratına aykırıdır. Nitekim insan organlarının bazısı yönetici bazısı yönetilen ve her biri diğerine muhtaçtır. Mesela ciğer hayvani ruh ile hayat bulmada kalbe muhtaçtır. Kalp ise tabi ruh ile beslenmede ciğere muhtaçtır. Her ikisi de nefsani ruh ve duyu gücü bulmada beyne; beyin ise beslenmede ciğere ve hayat bulmada kalbe

[76] Bkz. Namus, 140.
[77] Bkz. Namus, 145. Karşılaştırmak için bakınız. Devvani, 147-171.

muhtaçtır. Bu şekilde bir ihtiyaçlılık silsilesine sahip olan insanoğlu da birbirinden kopamayarak istese de istemese de bir vücudun organları gibi bir toplumun içinde yaşaması gerekmektedir. Ancak toplumda, tek bir yapıda ve tek bir grup halinde bulunmamaktadır. Bunun farklı sebepleri olsa da doğal bir durumdur. Toplumu oluşturan insanların genel açıdan farklı huy ve mizaçları olduğundan farklı gruplar ve topluluklar oluşturulması en doğal durumlardan biridir. Buradaki grupların yapısına bakıldığında kimisinin çıkar, kimisinin sevgi, kimisinin ise ihtiyaç odaklı kimisinin de şiddet odaklı olduğunu görmekteyiz. İhtiyaç, sevgi ve çıkar odaklı gruplar insanların içlerinde bulunan huy ve özelliklerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi insanların yaşadığı bölgeleri, ekonomik durumları ve birbirlerine olan muhabbetleridir. Bu üç grup insanların yoğun bir şekilde rağbet gösterdiği hiçbir zaman boş kalması ihtimal dahilinde olmayan gruplardır. Lakin şiddet üzerine insanların bir araya gelmesi her zaman olmasa da zaman zaman meydana gelen gruplardandır. Ortaya çıkışının altında ki sebep insanların haksızlığa uğrama, haksız kazanç elde etme ve içlerindeki bastıramadıkları şiddet duygusunun dışa vurumudur. Bu gruba dahil olan insanların diğer gruplara karşı üstünlük kurması toplumun tamamının felakete uğramasına neden olacaktır. Bundan dolayı bu grup dışında kalan insanlar bu grubu daima dışlamış ve onlardan uzak durmaya çalışmışlardır.[78]

Diğer bir yandan toplumun yapısını ortaya koyduktan sonra Ömer Lütfi Bey, toplumu sınıflandırmaya tabii tutaktadır. İnsanları tasnif ederken nasıl bir sınıflandırma yaptığına bakacak olursak karşımıza tekrardan dört grup ortaya çıkmaktadır. İslam dini insanlara tebliğ edildikten sonra kendine tabi olanlarda bir kardeşlik bilinci oluşturmuştur. Ortaya koymuş olduğu bilgi birikimiyle de bu kardeşlik bilincini destekleyen İslam dini insanlar arasında adaleti, eşitliği ve bir ümmet olma bilincini sağlayabilmek için kardeşlik yolunu insanlara bir çözüm olarak sunmuştur. Burada Müslümanlara düşen ise kendi dil, din ve ırk gibi toplumları ayıran özelliklerini bir kenara bırakarak İslam'ın kuşatıcılığı altında toplanarak bir ümmet olma şuurunu idrak etmeleridir. Kur'an'ın da deyimiyle insanların farklı farklı ortamlarda ve hallerde yaratılması onların tanışıp birleşip bir muhabbet bağı oluşturmaları içindir. Bu farklılıkları ayrıştırıcı bir neden olarak görmek İslami bir bakış açısı değildir. İslam dini üstünlük ve alçaklık konusunda ölçüyü dil, din, ırk veya ekonomik seviye ile

[78] Bkz. Namus, 155. Karşılaştırmak için bakınız. Kinalızade,375

belirlememiş insanların sadece yaratıcıya karşı göstermiş olduğu takva bilinciyle bir üstünlük sağlayabileceğini kesin bir dille ortaya koymuştur.

İslamiyet kendine tabi olanlara sayısız nimetler bahşederken İslam dinine karşı gelen veya karşı gelmediği halde Müslüman olmayanlara da adalet bilinciyle muamele edilmesini emreder. İlk dönemlerden itibaren Müslümanlar tarih boyunca Gayri Müslimlerle anlaşmalar yaparak birlikte yaşamaya devam etmişlerdir. Anlaşmalara bağlı kalındığı sürece birlikte yaşamak Müslümanlar için sorun olmamıştır.[79] Müslümanların hakim olduğu bir devletin çatısı altında herhangi bir haksızlığa uğramaksızın hangi dinden olursa olsun herkesin yaşayabileceği bir din anlayışı ortaya koymuşlardır. Bu din anlayışına göre İslamiyet Müslümanlara bazı görevler yüklediği gibi Müslüman olmayan gayrimüslimlere de sorumluluklar getirmiştir. Herhangi bir kimse Müslüman olsun veya olmasın üzerine düşen görevleri yerine getirdiği takdirde huzurlu ve adaletli bir şekilde bir hayat sürmesi bu çatı altında mümkündür.[80]

İslam dininin en büyük özelliklerinden biri de ortaya koymuş olduğu bilgi birikimine inanıp inanmama konusunda zorlayıcı olmamasıdır. Hatta kendi düşünce yapısına aykırı ve düşmanca tavır takınanlara karşı adalet duygusuyla karşılık vermiştir. Bunun nedeni İslam'ın sadece kendi içinde bir toplum anlayışı ortaya koymayıp bütün insanları eşit görerek tamamını kurtuluşa erdirmek üzere bir tavır ortaya koymasındandır. Şüphesiz sadece kendi inananlarına adalet sunan bir sistem kapsayıcı olmamaktadır. Ayrıca Müslümanlara da kendilerinden olmayanlara karşı takınmaları gereken tutum konusunda ölçülü ve dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir.

İslamiyet anlaşma hukukuna riayet konusunda Müslümanları kesin bir dille uyarmaktadır. Çünkü İslamiyet'in inşa etmek istediği toplum yapısında emanete ihanet etmeyen, verdiği söze riayet eden, adaletli ve dayanışma içerisinde yaşayan bir toplum ortaya koymak vardır. Müslümanlar, Müslüman olmayan toplumlara karşı savaşmadan önce tebliğ ve barış çağrısı yapmak mecburiyetindedirler. Bu çağrıya karşılık olarak savaşmayı değil anlaşmayı seçen toplumlarda bulunmaktadır. Bu toplumlarla yapılan anlaşmalar ise geçerli bir sebep olmadan ihlal edilmesi Müslümana yakışmayan bir tutum olacağından yasaklanmıştır. Ancak anlaşmayı karşı taraf bozar ya da ihlal ederse şiddetle karşılık verilmesi de anlaşmayı bozmayı

---

[79] Adnan Adıgüzel, *Müslümanlarla Gayri Müslimlerin Birlikte Yaşama Tecrübesi ve 1126'da Endülüs'ten Mağrib'e Tehcir Meselesi,* **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Cilt: 4 Sayı:30, Eylül 2016, 109-126.

[80] Bkz. Namus, 159

yasaklayan din tarafından emredilmiştir. Sonuç olarak Müslümanların üzerine düşen görev Müslümanca bir tavır ve tutum içerisinde anlaşmalı toplumlarla ilişki kurmasıdır.[81]

Savaş hiçbir toplum için çözüm olmasa da bazı durumlarda kaçınılmaz hale gelmektedir. Toplumlar bir arada kardeşçe yaşamayı beceremedikleri zaman savaş yolunu seçmişlerdir. Bu durumda da savaştan kaçmak çözüm değildir. Bu konuda Celaleddin Devrani'nin şu sözleri konuyu özetleyici niteliktedir; "savaşa ihtiyaç olursa, iki durumdan biri tercih edilmek zorundadır: ya savaşa sebep olunur ya da savaş defedilir. Başka bir ifadeyle ya savaştan yana olunur ve savaş olsun diye uğraşılır ya da savaşa karşı çıkılır ve savaşı önlemek için çalışılır. Eğer sultan savaş için çalışırsa maksadı tam hayır veya iyilik olmalıdır ve elbette din veya kısas talebi veya hak için savaşmalıdır, tahakküm kurmak, zorbalık yapmak, sömürmek üstünlük kurmak vb. için değil"[82]. Bu ortamda bir Müslümana düşen görev ise İslam'ın koymuş olduğu savaş hukukuna riayet ederek kötülüğü defetmek, malını, canını, dinini ve namusunu korumak için bu yola başvurması gerekir. Savaş alanında ise düşmanına haddinden fazla şiddet uygulamaması, eziyet çektirmemesi İslamiyet'in koymuş olduğu kurallardır. Sonuç olarak her alanda tavsiye edilen Müslümanca duruşunu en zor anı olan savaş meydanında da kaybetmeyerek kulluğunu en güzel şekilde yerine getirmesi gerekmektedir.

[81] Bkz. Namus 163. Karşılaştırmak için bakınız. Tusi, 290.
[82] Devvani, 224.

5. SONUÇ

İslam dini asırlardan beri insanlığın kurtuluşa ermesi için, içerdiği kanun ve kurallarla insanları hem maddi hem de manevi açıdan eğitmeyi amaçlamıştır. İslam ahlak düşüncesi diye ortaya koyduğumuz bilgi birikimi asırlardır insanların birbiriyle olan sosyal işlerinde bir yol gösterici olmuştur. Lakin Müslümanlar, bu yoldan bazen ayrılarak bazı sorunlar yumağının içinde kendini bulmuştur. Çünkü dinin öğretilerini kendi sosyal yaşantılarından, geleneklerinden bir şeyler katarak batıl inançların etkisi altına sokmuşlardır. Bu, din ve din dışı geleneklerin birbirine karışması bir süre sonra problemlerin çıkmasına zemin hazırlayacaktır. İnsanların dini öğretiden uzaklaşarak farklı inanışlara kapılması her dönemde az veya çok oranda görülmüştür. Bu gibi durumlarda İslam bilginleri, ortaya koydukları eserleriyle engel olmaya ve peygamberlerin miraslarını korumaya çalışmışlardır. Ömer Lütfi Bey'in eserinde bu çabanın ürünü olarak ortaya çıkmış bir eserdir. Özellikle vurguladığı batıl inanışların toplumları nasıl yıprattığı ve gerilemelerine sebep olduğu gerekçesiyle kaleme aldığı bu eseri incelemek bizim için yeterli bir sebep olmuştur. Tezimizde konu edindiğimiz bu eserde insanın manevi dünyasından başlayarak onun insani, sosyal ve toplumsal yönlerini anlatıp, asıl sorunun başrolündeki varlığa yani insana odaklanmayı amaçlar. Buradan hareketle, insanın insanla ve insanın toplumla olan ilişkilerini ahlaki ve dini yönden açıklayıp, insanın olması gereken çizgisini ortaya koymaya çalışır.

Konu edindiğimiz eserinde, çoğunlukla üzerinde durduğu ahlaki konularda bir Müslümanın nasıl bir duruş sergilemesi gerektiğini belirttikten sonra toplumların birbiriyle olan ilişkilerini ele almaya alır. Bu olumlu yönleriyle öne çıkan eserimizde dilin çok basite indirgenmesi, ayet ve hadislerle tekrarlamaların çok fazla yapılması esere getirebileceğimiz eleştiriler arasındadır. Şüphesiz yazar, buradaki amacına uygun olarak, sorun olarak ortaya koyduğu ahlaki ve dini problemleri çözebileceği kitleye yani halka hitap edebileceği bir anlatımla eserini ortaya koyma çabası içerisindedir. Hukuk alanında almış olduğu eğitime binaen çok fazla yer değiştirerek İslam coğrafyasını gezme fırsatı bulmuş, bu da yazarımıza daha kapsamlı bir analiz yapma fırsatı sunmuştur. Ancak ortaya koymuş olduğu çözümlerde yapmış olduğu kapsamlı analizin paralelinde bir sonuç görememekteyiz. Bunun sebepleri arasında

kendisinin de çokça yer verdiği ayetlerin teviline yoğunlaşmadan sade anlamlarıyla yetinmesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Bir diğer husus ise eserimizin sınıflandırılması konusudur. Günümüzde Ömer Lütfi Bey'in bu eseri siyaset felsefesi kapsamında değerlendirilmiş ve üzerinde durulmamıştır. Ancak eseri incelediğimizde ortaya çıktı ki eserimiz geleneksel siyaset eserlerine benzerlik göstermemektedir. Aksine içerik ve konuları ele alma şekli ile tam bir ahlak eserine benzemektedir. Hatta bu alanın önemli ahlak eserlerinden olan Nasiruddin Tusi'nin Ahlak-ı Nasıri ve Celaleddin Devvani'nin Ahlak-ı Celali eserlerine yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Ömer Lütfi Bey'in insanı, insan hayatını ve sorumluluklarını ele alarak başladığı eseri daha sonra bireysel, ailevi ve insani görevleri konu edinerek devam eder. Daha sonrada Müslümanın Müslümanla, gayri müslimle ve düşmanlarıyla olan ilişkilerine değinir. Bu açıdan ahlak eserleri kapsamında baktığımızda eser; ev idaresi, devlet ve siyaset ahlakı başlıklarını ele almış görünmektedir. Eseri siyaset felsefesi kapsamında değerlendirmenin son bölümdeki siyaset ahlakı konularından dolayı olduğu açıktır. Bu da eseri siyaset felsefesi içerisinde değerlendirmek için yeterli bir sebep olmamaktadır.

KAYNAKLAR

Adıgüzel, A. (2016). Müslümanlarla gayrimüslimlerin birlikte yaşama tecrübesi ve 1126'ta Endülüsten Mağrib'e tehcir meselesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(30).

Adıvar, A. A. (1969). *Tarih boyunca ilim ve din.* Yükselen Matbaası.

Alper, Ö.M.(2018). İbn Sina ve İbn Sina Okulu. M.C.Kaya, (ed.), *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, içinde, (s. 251-288), Ankara, İsam Yayınları.

Arıci, M.(2016). İlimler Tasnifi Literatüründe Ahlak İlmi. *Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 7(1).

Bircan, H. H. (2013). Ahlak: mutluluk ve erdem. M. C. Kaya (ed.), *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler* içinde (s. 655-684). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Cihan, A.K. (2013). İslam Ahlakının Temel İlke ve Değerleri . M.S. Saruhan(ed.), *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*,içinde, (s.57-69). Grafiker Yayınları

Çağrıcı, M. (1989). Ahlak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 1-9). içinde TDV Yayınları.

Çelebi, K.A. (2020). *Ahlak-ı Alai.* (Murat Demirkol, Ç.), Ankara, Fecr Yayınlari

Düzgün, Ş. A. (2010). Tabiat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 325-327). içinde TDV Yayınları.

Erkol, A. (2018). İslam kozmoloji öğretisinde Allah -Tabiat ve insan ilişkisi bağlamında doğa ve doğanın. *Dini Araştırmalar Dergisi, 18*(2).

Gündüz, Ş. (2002). Din ve bireysel özgürlük alanı. *Tezkire: Düşünce siyaset sosyal bilim,* 11(25).

Mol, G. (2004). *Türk Hukuk Tarihi Sürecinde Yargıtay.* Ankara,Yargıtay Yayınları.

Arslan, H. vd. (2016). *Sistematik Kelam.* Ankara, TDV Yayınları.

Kaya, M. (1997). Ailede anne baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü. *19 Mayıs Üniversitesi İlahyat Fakültesi Dergisi*(9).

Kaya, M. (2010). Farabi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 145-162). içinde TDV Yayınları.

Devvani, C.(2019). *Ahlak-ı Celali.* (Ejder Okumuş, Ç.) Ankara,Fecr Yayınları.

Keskintaş, O. (2017). *Adalet Ahlak ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri.*Ankara, İletişim Yayınları.

Korkut, Ş. (2013). Siyaset: felsefe, din ve şehir. M. C. Kaya (ed.), *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler* içinde (s. 685-724).Ankara, İsam Yayınları.

Kutluer, İ. (2000). Nefs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 148-151). içinde TDV Yayınları.

Kutluer, İ. (2000(c)). İnsan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 320-323). içinde TDV Yayınları.

Miskeveyh, İ. (2017). *Tehzibu'l-Ahlak.* (A. Şener, İ. Kayaoğlu, C.Tunç, Ç.) İstanbul, Büyüyenay Yayınları

Özturan, H. (2014). İslam ahlak düşüncesi çalişmalarının dünü ve bügününe dair bir inceleme. K. B. Ömer Türkel içinde, *İslam ahlak literatirü* Ankara, Nobel Yayınları.

Saruhan, M. S. (2017). Ahlak ve erdemin inşası. B. A. Çetinkaya içinde, *İslam Felsefesi* (s. 245-268).Ankara, Grafiker Yayınları.

Sakallı,T. (1994). Hadisler Açısından İsraf ve Tasarruf. *İlahiyat Fakültesi Dergisi.(1)*

Salman,Ö. M.(2021). *En-Namusu'l-Akvem li Saadeti'l-Ümem.* Istanbul, Kudema Yayınları.

Tusi, N. (2007). *Ahlak-ı nasıri.* (Z. Şükürov, A. Gofarov, Ç.) İstanbul, Litera Yayıncılık.

Toktaş, F. (2013). Din-felsefe ilişkisi ve siyaset. M. C. Kaya (ed.), *İslam Felsefesi tarihi ve problemleri* içinde, (s. 183-220). Ankara, İsam Yayınları.

İmamoğlu, T vd. (2019). *Din Felsefesi.* Erzurum, Eser Yayınları.

Wade, N. (2012). *İnanç içgüdüsü*. (M. Sözen, Ç.) İstanbul, Say Yayınları.

Yar, E. (2002). Allah-insan arasındaki iletişimin imkan ve dili. *Tabularasa:Felsefe Teoloji*, *2*(5),

Yavuz, Y. Ş. (2000(d)). İlim. *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 108-109). içinde TDV Yayınları.